

ДЕМ'ЯНЧУК А. С., ДЕМ'ЯНЧУК С. Я., ПЕТРУК А. П

ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА ІДЕЯХ МИРУ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

Рецензенти :

академік АПСН, доктор пед наук
професор МІТЮРОВ Борис Ники-
форович;

кандидат пед. наук, доцент БРИ-
ЧЮК Борис Павлович.

Дем'янчук Анатолія Степанович, Дем'янчук Степан Якимович,
Петрук Анатолій Петрович

ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА ІДЕЯХ МИРУ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

У монографії викладено основи теорії та історії педагогіки миру, тенденції їх розвитку, особливості цього процесу в Україні. Розглядаються форми і методи виховання старших учнів на ідеях миру. Враховано нові здобутки досліджень у галузі педагогіки миру.

Для викладачів педагогіки,
аспірантів, керівників та
вчителів шкіл, ПТУ.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ВСТУП

В період розбудови незалежної Української держави реальною методологічною основою теорії виховання, як соціального явища є ідеологія незалежності України. Ідеологія державотворення, зорієнтована на національні і загальнолюдські цінності для того, щоб перевести людину з контексту ідеології до контексту культури, ми намагаємось також посилити у вихованні національний аспект. Тут ми повинні прикласти чималі можливості в миротворчій діяльності школи України. Серед завдань, які стоять перед народною освітою слід назвати глибоке соціальне наповнення змісту всіх напрямків виховної роботи школи. В системі виховання дітей чільне місце відводиться вихованню на ідеях миру. Декларація про державний суверенітет України урочисто проголошує, що Україна має свої наміри стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не здобувати ядерну зброю, ... активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки»¹.

Проголошення України незалежною державою стало поворотною подією в історичній долі українського народу. Трудящі Української держави після довгих років тяжкої боротьби за незалежність, свободу, мир та взаєморозуміння приступили до реалізації завдань, викладених у Декларації.

Стосовно цього, загальноосвітні школи України повинні зосередити всю свою миротворчу діяльність на формуванні в юнаків та дівчат, насамперед, морально-людських цінностей особистості громадянина нашої держави і її відданого патріота.

Складність економічних проблем, що стоять перед молодією незалежною державою України, диктує необхідність концентрації, як внутрішніх, так і зовнішніх сил. З ліквідацією СРСР, Україна не втратила своєї міжнародної правосуб'єктивності. Конституція України закріпила реальну її участь, як у виробленні, так і здійсненні зовнішньої політики. Така участь забезпечує її широке представництво на міжнародній арені, і, зокрема, у розв'язанні складних внутрішніх життєвих питань, а також у боротьбі за мир.

¹ Декларація про державний суверенітет України, 1991. — С. 4.

Серед миролюбних країн незалежній Українській державі належить визначне місце. Питання збереження миру в усьому світі не один раз розглядалось на сесії Верховної Ради України, воно відображене в проекті нової Конституції України та в багатьох державних документах. Україна підписала угоду про ліквідацію ядерної зброї на її території.

Наша держава однією із перших серед країн СНД заявила про участь у акції «Партнерство заради миру», співпраці з військовими США, НАТО та багатьох зарубіжних країн. Але доля миру залежить не тільки від генералів, політиків, комерсантів і т. д. Тут багато можуть і допомогти державні і загальноосвітні школи, дитячі садки, вузи. І, особливо, наші діти. Адже, починаючи від кожного дошкільника і кінчаючи старшокласником, потрібно все робити, щоб вони стали відданими борцями за миролюбну державу України, за її престиж у світі. Керівництво шкіл повинно з кожним днем посилювати свою роботу в цьому напрямку.

Ми сьогодні по-новому усвідомлюємо: наші вихованці, чийм майбутнім дорожать всі прогресивні люди української землі, повинні рости борцями за виживання людства, збереження планети від розрухи.

В педагогіці під вихованням взагалі розглядають, як систему дій і впливів, спрямованих на вироблення певних переконань, характеру і поведінки людини (Ф. П. Корольов, С. Ф. Єгоров). Німецький філософ і педагог Ф. Паульсек по іншому підходить до самого визначення поняття виховання. Він розглядає виховання, як передачу «ідеального культурного досягнення» від батьків до дітей. В багатьох підручниках педагогіки окремі автори розглядають поняття виховання як розкриття того, що закладено в дитині від природи (Д. Дьюї), як організований і тривалий вплив на розвиток даного організму (П. П. Блонський), як двосторонній процес, активне взаємовідношення дітей і вихователів (М. І. Болдирев, М. К. Гончаров). Можна було б продовжити розмову про різні підходи вчених-педагогів до визначення поняття виховання. Це тому, що виховання найбільш широке і загальне поняття педагогіки. Ми вважаємо, що для визначення поняття виховання серед його багатьох факторів, які впливають на формування людини, потрібно виділити ті, які відносяться до категорії виховання, в тому числі і виховання дітей в душі миру. Дослідженням питань виховання учнів в душі миру займається спеціальна галузь педагогічної науки — педагогіка миру.

Педагогіка миру — це новий напрямок загальної педагогічної теорії і практики. Вона досліджує процеси виховання та

освіти різних вікових груп в умовах координальних змін в суспільній свідомості народів світу під впливом реалій ракетно-ядерної епохи.

«Виховання в душі миру» — не просто загальновизнаний міжнародний термін. Воно становиться особливою галуззю педагогічної науки, її складовою частиною, уроком взаєморозуміння і взаємодовіри між молодими громадянами різних країн та континентів.

На наш погляд, виховання в душі миру — це нові підходи до виховання в дітей почуття взаєморозуміння, довіри і дружби між народами світу, прилучення школярів до знань, необхідних їм для вивчення психологічних механізмів, які працюють на війну і проти війни, аналіз ворожнечі між окремими державами.

Педагогічна наука за всю історію свого існування слабо досліджувала проблему виховання учнівської молоді на ідеях миру. На кожному етапі свого розвитку світове суспільство висувало перед педагогічною наукою певні завдання, особливо в розвитку теорії та практики.

Упродовж багатьох років недостатньо розроблялись мета, зміст, форми і методи виховання дітей різного віку в душі миру в навчально-виховному процесі школи, дитячого садка, вузу. В різні часи розцвітали одні концепції, йшли в тінь і забувались інші.

Завдання педагогічної науки України — вивчити і узагальнити той досвід з виховання учнівської молоді, який придбали навчальні заклади народів світу, на основі експериментальних та теоретичних досліджень розробити систему виховної роботи з дітьми в душі миру, дати педагогічним колективам шкіл та вузів наукові рекомендації гостро необхідних питань цієї проблеми.

Окремі питання виховання дітей на ідеях миру знайшли своє розв'язання в працях педагогів А. М. Богуш, С. Я. Дем'янчука, В. С. Заслуженюка, Н. К. Крупської, О. В. Киричука, Т. Є. Колупаєвої, П. В. Конанихіна, А. С. Макаренка, Н. Г. Ничкало, В. О. Сухомлинського, О. В. Сухомлинської, Л. Ф. Спіріна, М. Г. Стельмаховича, В. П. Фарфоровського, І. І. Шкурка та інших.

Філософські питання миру розглядали філософи В. С. Заїка, І. С. Кон, О. С. Канто, В. Т. Лісовський, О. П. Целикова, Г. С. Сковорода та інші.

Методологію та теорію виховання учнів на ідеях миру в деякій мірі розкрили педагоги А. М. Алексюк, Т. К. Ахayan, Ю. К. Бабанський, Г. Н. Волков, Л. Ю. Гордін, Т. Д. Дем'янюк, С. Я. Дем'янчук, Т. К. Завгородня, В. М. Коротов,

М. В. Кабатченко, О. Я. Савченко, А. Й. Сиротенко, В. О. Сухомлинський, О. В. Сухомлинська, В. П. Фарфоровський, М. М. Фіцула, Т. М. Шашло, І. І. Шкурко, М. Д. Ярмаченко та інші.

Проблему психології виховання дітей в дусі миру частково висвітили в своїх роботах Л. І. Божович, А. М. Богуш, А. Г. Ковальов, Г. О. Люблінська, К. О. Некрасова, О. В. Скрипченко та інші.

Окремі питання виховання учнівської молоді на ідеях миру знайшли своє відображення в докторських дисертаціях С. Я. Дем'янчука, А. С. Дем'янчука, М. М. Конжиєва, О. В. Сухомлинської, В. П. Фарфоровського, в кандидатських дисертаціях І. П. Белова, С. С. Боровик, Т. Є. Колупаєвої, С. А. Литвиненко, Т. О. Логвиненко, Х. Б. Чарієвої, М. І. Яковець та інших.

Ми вважаємо, що всі ці дослідження є, безумовно, позитивним явищем в педагогічній науці. Але окремі питання виховання старших школярів в дусі миру такі, як методологія, теорія, зміст, форми і методи роботи учнів старших класів в цьому напрямку ще недостатньо відображені в педагогічній науці. А як бачимо, актуальність її з кожним роком всі більше зростає.

З 3-го по 8-ме жовтня 1994 року в рамках ЮНЕСКО працювала міжнародна конференція з освіти. «Підсумки та перспективи освіти в дусі міжнародного взаєморозуміння» — такою була тема представницького зібрання, в якому взяли участь представники освіти, політичні та громадські діячі 129 країн світу. На конференції було прийнято Проект комплексних рамок дій по вихованню в дусі миру, прав людини і демократії. Це, до деякої міри, активізувало вчених-дослідників цієї актуальною проблемою.

Результати вивчення нами наукової літератури, аналіз наших досліджень підтверджує нашу думку.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ.

1.1. Проблеми виховання школярів в дусі миру у вітчизняній та зарубіжній педагогіці.

Питання війни і миру, суспільного процесу і доля цивілізації завжди хвилювали людей. У всі пори, в епохи освіти і варварства. В довгі роки і десятиліття воєн і походів, і в короткі миті немісних перемирень, зберігало людство заповітну мрію

про вічний і загальний мир. Мрія ця була як «світ в темряві», і тисячоліття чвар і битв не змогли «об'явити його»¹.

Значення цих кардинальних проблем закономірно зросло в переломні періоди історії. Але ніколи вони не стояли так гостро, як в наш час.

Проблеми миру адресуються окремим людям, класам, народам, державам, всьому міжнародному суспільству.

Серед багатьох завдань, одне з найголовніших, що стоїть перед народами світу — захистити і зберегти мир, людську цивілізацію, величезні загальнолюдські цінності, його розв'язання неможливе без єдності дій прогресивних сил класоворозділених держав, без спільної боротьби за мир і соціальний прогрес.

У такій ситуації особливо відповідальність лягає на дитячі садки, школу та вуз. Адже від того, в якому дусі буде виховане підростаюче покоління планети, залежить виживання людства, збереження миру між ними. Тому не випадково педагоги, діячі науки, культури різних країн світу поставили в центр своєї спільної діяльності питання виховання дітей в дусі миру, взаєморозуміння, їх політичної соціалізації.

Історія суспільної думки знає чимало мислителів, які розвивали ідею виховання підростаючого покоління в дусі миру. Аналіз багатьох історичних пам'яток, архівних і літературних матеріалів показує, що миролюбні ідеї своїми кореннями уходять в стародавні цивілізації і світоглядні системи: давньо-шумерську, давньо-індійську, давньо-китайську і давньо-грецьку культури. Продовжували далі розробляти їх систему знань про мир мислителі епохи Відродження, Віку Просвіти, Великої Французької революції.

Видатні педагоги-гуманісти Й. Г. Песталоцці і Ф. А. Дістерверг пов'язували прагнення до миру із створенням гуманітарного справедливого суспільства, в основі якого має бути загальна освіта й виховання усіх без винятку дітей.

Розробляли миролюбні концепції і соціалісти-утопісти. Т. Кампанелла, Ж. Мельє, Ш. Фур'є, Р. О. Оуен, К- Сен-Сімон вважали, що удосконаленням миром може бути мир без війни¹².

Наукові пошуки багатьох вчених були спрямовані на те, щоб виховання зробити засобом відвернення війни. Вчені минулого, створюючи проекти людського суспільства, заснованого на принципах миру, не рідко покладали надію на зміну свідомості, моралі, на удосконалення її виховання.

Представники західноєвропейського гуманізму XVI—XVIII

¹ Вік XX і мир. — 1988, № 2. — С. 36.

² М. О. Константинов, В. 3. Смирнов. Історія педагогіки. — К.: Радянська школа, 1958. — С. 29—58.

століття Е. Роттердамський, Д. Локк, Т. Гоббс, Жан Жак Руссо, І. Кант виражали заповітні мрії народів про встановлення миру і закликали виховувати дітей у такому ж дусі. Наприклад, І. Кант, у творчості якого ідеї світового громадянства перепліталися з патріотичними ідеалами, прагнення до національної єдності, писав, що у юнака слід звертати увагу на любов до інших людей, а потім — і на всесвітньогромадський напрямок думок. Еразм Роттердамський в своїх педагогічних поглядах сміливо обґрунтував необхідність виховувати в людині свободу, якість духу і миролюбства.

Читаючи твори славного сина українського народу Г. С. Сковороди, переконалися, що він був невтомним пропагандистом ідей миролюбства між народами і закликав виховувати дітей у такому ж дусі. Він впевнений у своїх філософських пошуках, коли вводить у лексикон базових понять слова «людинознавство», «миролюбство», «біблія нам от предков наших заветом оставлена, запечатлевшая внутрь себя мир божий»³ та інші.

Ще далі розвинув ідею миру і взаєморозуміння між людьми видатний чеський філософ і педагог Ян Амос Коменський⁴, ідеї якого до цього часу не втратили свого значення. Він стверджував думку про те, що досягнути миру можна через освіту народу. Чим більше буде розвинута освіта, тим легше буде берегти мир. Основною причиною воєн він вважав розбіжності в думках, які витікають із неповаги людей. Рівна освіта, набуття людьми універсальної системи знань, на думку Я. Коменського, могло б сприяти не тільки позбавлення від бідності, але й покінчити з війнами. В його концепції з даної проблеми, особливо, є цінним те, що в ній важливе місце займають погляди про знищення війн та про загальний мир, про рівність між народами, їх дружбу, про регулювання міжнародних питань в забезпеченні взаємної поваги та довіри між малими і великими народами. Всі ці питання висвітлені Я. А. Коменським в «Загальній раді», частково в «Панортезії» та «Лабіринті» в дусі гуманізму, демократизму і патріотизму.

В праці «Лабіринт» Я. А. Коменський дав глибокий аналіз військового стану, засудив кровопролиття між народами. Він обурюється тим, що людина все більше придумує різних гармат для знищення себе і своїх друзів. Його обурює цинізм воїнів, які думають про те, як швидше знищити людей, а також зруйнувати за одну годину те, що було побудоване за довгі роки».

³Г. С. Сковорода. Повне збір. творів. ■ — Т. І. — К.: Наукова думка, 1973. — С. 15—16.

⁴Я. А. Коменський. Изб. пед. соч. — М.: Педагогика в 2-х т. — Т. 1, 1982. — С. 82—88, 134—137.

В «Загальній раді» він ставить вимогу, щоб позбавити народи від тяжкого тягара військових витрат і закликав кбрівників держав присікати всяку можливість війни. З цією метою він вимагав повного знищення військової зброї. Його заклик «кидайте зброю і одягайте мирний одяг!», і сьогодні звучить гордо, як заклик до всіх керівників держав світу жити в мирі і дружбі, не розпалювати вогнищ війни.

Коменський вважав війну стидливою справою, злочином проти людського роду. Він стверджував думку про те, що між народами «коли-небудь повинні бути зупинені суперечки». Це буде досягнуто тоді, коли «між ними буде встановлена гармонія».

На основі ідеї братства і дружби між народами. Я- А. Коменський вимагав створити загальне об'єднання держав в політичній області — «Всесвітній суд» чи «Всесвітній сенат». Основним завданням цього об'єднання він вважав захист миру, відвернення війни, розв'язування всіх спірних питань мирним шляхом, прийняття законів про мир і контролем за їх виконанням, який забезпечить дотримання єдиної законності в усьому світі.

У 20-х роках XIX ст. декабристи⁵ не один раз обговорювали питання, які ставили ще діячі епохи Відродження. Особливо гостро стояло питання про те, чи погодиться з перебудовою суспільства та держави на основах демократії і республіканського способу правління, наявність постійних армій. Тобто чи поєднається демократія і мілітаризм. На думку декабристів повинна бути проведена реформа війська кожної держави.

Відомо, що протяжні і руйнівні наполеонівські війни активізували розвиток ідей і пошуків практичних миротворчих дій. В цей період народжується пацифізм, виникають організації, які виступають за мир. Як відмічають З. Соколова і С. Метліна, перше товариство друзів було створене в 1815 році в м. Нью-Йорку, в 1816 р. в Лондоні «Товариство для встановлення загального і міцного миру», в 1820 році — в Парижі. До середини XIX ст. подібні організації розповсюдились в багатьох країнах світу. В 1867 році була створена перша міжнародна організація по захисту миру «Ліга миру і свободи», яка об'єднала всі асоціації миру. Пізніше такі товариства і асоціації створювались в окремих країнах Америки, Європи та Азії⁶.

⁵М. О. Константинов, В. З. Смирнов. Історія педагогіки. — К.: Радянська школа, 1958. — С. 74—78.

⁶Е. С. Соколова, С. І. Метліна. Проблема виховання «в дусі миру» в сучасній буржуазній педагогіці «Советская педагогика», 1974, № 4. — «С. 116—117.

Основною платформою всіх цих асоціацій був пацифізм — система поглядів, які засуджували і відкидали всякі війни. Пацифізм зробив багато корисного для пропаганди ідей миру, антилюдської сутності війни. Але в той час, коли буржуазія активно використовувала війну, як засіб досягнення своїх класових цілей, а народні маси були вимушені в певних умовах брати участь в справедливих війнах, національно-визвольних рухах, заперечення всякої війни, в тому числі справедливої, відігравало відвертаючу, ілюзорну роль. З. Соколова вірно визначає, що пацифісти часто відводили народні маси від активної революційної боротьби.

На початку XX ст. ідеї пацифізму проникли в середовище педагогів, в теорію і практику виховання. Наприклад, в 1908 р. в США була створена «Американська ліга боротьби школи за мир». Подібні організації існували в інших країнах. Політика пацифізму в області виховання була тісно зв'язана з Лігою Націй і Міжнародним бюро освіти, які проводили міжнародні конференції «Мир через школи», «Мир і виховання», «Активна школа і мир», організовували виставки, курси і семінари для педагогів, розробляли рекомендації по вихованню підростаючого покоління в дусі миру.

Ідея виховання дітей в дусі миру дістала дальший розвиток у західноєвропейській педагогіці кінця XIX — першої половини XX ст. у формі пацифістської концепції — морального осуду будь-якої збройної боротьби. Велику роль в цьому напрямку проводило Міжнародне бюро з виховання (рік створення — 1926) у Женеві, яке розробляло педагогічну теорію та сприяло впровадженню розробок у практику. Найвідомішими представниками були А. Фер'єр, П. Бове, Е. Клапаред, М. Монтессорі, Ж. Піаже.

Слушні погляди на мир одного з яскравих представників педагогіки «вільного виховання» Марії Монтессорі¹, яка намагалась знайти правильний засіб проти війни. В результаті роздумів Монтессорі зробила дуже важливий висновок: дорослі умовами виховання придушують істинну природу дітей і насаджують в їх душах недовіру, агресивність, жорстокість.

Війна, спочатку розпалюється між батьком і сином, а потім між вчителем і учнем. Монтессорі закликала внести миролюбство у виховання, заборонити всяке насилля над дитиною, представити їй свободу розвитку. Тоді «зброя сама випаде з рук людства». На протязі віків пошуки шляхів «вічного миру» не переривались. Але ці пошуки не могли привести до яко-

¹ Метод научной педагогики Марии Монтессори. — К.: Ділова Україна, 1993. — С. 119—125.

го-небудь практичного результату, тому, що будувались на так і непізнаній «тайні» війн.

Мир — це готовність зрозуміти душевний стан людини, вміння бути поряд, підтримати в тяжку хвилину, це велика любов, повага і турбота за іншого. Яскравим прикладом цього є видатний польський педагог — людина надзвичайної моральної краси, великий гуманіст і миротворець Януш Корчак⁷. Він постійно акцентував увагу на необхідність піднятися до духовного світу дитини, а не спускатися до неї. Як великий вихователь-гуманіст, Я. Корчак показав світу надзвичайний приклад людської безкорисливості, незвичайно широкого осмислення життя, проблеми виховання дітей в мирі та дружбі, бажання перетворити світ насилля, неправди та жорстокості.

Організуючи в своїх навчальних закладах дитячі республіки, Я. Корчак в умовах шовінізму та соціальної нерівності показав, що людина, навіть у тяжких умовах може будувати розумний світ для інших. Він доводив, що люди повинні бути чесними, піклуватись один за одного, керуватись в житті розумом, а не силою. Я. Корчак висунув важливу думку про відповідальність вихователя за сьогоднішній день виховання. Він говорив, що зручніше відстрочити відповідальність, перенести її на туманне завтра, ніж сьогодні в кожну годину звітуватись. Вихователь, на його думку, безпосередньо відповідає і за майбутнє перед суспільством, але в першу чергу, він відповідає за теперішнє перед вихованцями. Корчак вважав, що вихователь повинен вирощувати, зберігати, захищати дитину від несправедливості поки та не підросте.

Януш Корчак відносився з однаковою любов'ю та повагою до всіх дітей, не зважаючи на їхнє минуле, добре розуміючи, що з вихованців виростуть і «яструби і кури». Передбачаючи справедливий протест, він вважав, що потрібно самому пройти важкий шлях спостережень та самотнього міркування, копітливо вдивлятися в різноманітні галузі знань, чесно усвідомлювати недосконалість людської природи, писаних законів, сумлінно оцінювати слабкі сили та засоби, котрими розпоряджається вихователь, щоб подивитись без неприязні та страху на цю останню ланку в ланцюзі досвіду⁸.

Все життя Я. Корчака було присвячене дітям, воно було своєрідним подвигом. І загибель Я. Корчака разом з дітьми в газовій камері — це його суть як людини і вихователя. Тут і

⁷ Януш Корчак. Как любить ребенка: книга о воспитании: пер. с польск. — М.: Политиздат, 1990. — С. 493.

⁸ Януш Корчак. Как любить ребенка. — М.: Политиздат, 1990. — С. 57.

мужність, і вірність ідеалам, і безоглядна любов до вихованців і найвища мораль.

Підхід Я. Корчака до виховання в наш час пред'являє відповідні вимоги до майбутніх учителів. Вчитель поряд із знанням педагогіки та вікової психології, володіння методикою викладання навчальних дисциплін та методикою виховної роботи повинен володіти розвинутим естетично-моральним почуттям, навичками творчої діяльності, бути патріотом, захищати свою Батьківщину від насилля ворогів, відстоювати мир між народами.

У педагогічній спадщині Т. Г. Шевченка, К. Д. Ушинського та інших вчених ми також зустрічаємось з думками щодо виховання дітей у дусі миру. Їхні ідеї мають яскраво виражене забарвлення, співвідносяться з ідеями створення морального світу, боротьби за мир і взаєморозуміння між людьми.

Т. Г. Шевченко перший в українській літературі і педагогіці сказав на весь голос про велич, красу і силу народної любові до Вітчизни, перший підніс ідею народної героїки у визвольній боротьбі пригноблених, ідею миру і дружби народів. Боротьба поета проти самодержавства і кріпосництва є однією з найважливіших засад всієї його діяльності за мир і становить основу його патріотизму.

Проведений нами аналіз творів геніального сина України Т. Т. Шевченка показує, що концепція діяльного, революційного патріотизму — була новим словом поета, що гартувало бійців. Воно розкривало силу, красу, гордість і непохитність народу. Це були нові риси національного характеру, виплекані історично всім ходом визвольної боротьби і спрямовані вперед; в світле майбутнє народу. Не в поверненні до минулого, а в боротьбі за майбутнє свого народу формувалися патріотичні ідеї Т. Г. Шевченка, і в цьому майбутньому утверджували розквіт рідкої землі. Сама революція, мир, злагода між народами, на думку Тараса Григоровича, потрібні народам для щастя і миру, для добра і краси — для того, щоб росли діти, буяла юність, розквітали квіти, співали пташки.

Герої Шевченкових творів — це люди, кровно зв'язані з батьківщиною, це подвижники, для яких немає вищого почуття, ніж гаряча любов до своєї матері — Вітчизни. В них розкритий справжній патріотизм, самопожертва в ім'я народу. Такими патріотами були безіменні герої — козаки, вожді народних повстань — С. Наливайко, Б. Хмельницький, Залізняк, Гонта та ін. Т. Г. Шевченко проголосив концепцію революційно-демократичного патріотизму і вважав, що під цим кутом потрібно розглядати всю історію народу. Ця думка великого українця не втратила свого значення і сьогодні, коли народ України в тяж-

ких умовах буде свою незалежну демократичну державу, ми повинні протиставити фальшивому, антиісторичному тлумаченню історії України, справжню її історію народу, історію його страждань і подвигів в боротьбі за незалежність, злагоду і мир.

Своїми творами, пройнятимися гарячою любов'ю до батьківщини і спопеляючою ненавистю до її ворогів, Т. Г. Шевченко відіграв величезну роль у розвитку національної самосвідомості українського народу. Боротьба проти будь-якого гніту, в тому числі й національного, була в концепції Шевченка боротьбою за те, щоб розчистити шляхи для вільного розвитку, як українського народу, так і інших гноблених народів.

Іван Франко проникливо відзначив, що особливість патріотизму Шевченка, підкреслюючи, що любов Шевченка до батьківщини «основується свідомо та твердо на любові до всіх людей, на бажанні загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета його рідна Україна»⁹.

Ми вважаємо, що серед вилеких діячів, чий серця, талант, помисли спрямовані на служіння народів, чия душа сповнена високої любові до вітчизни, Т. Г. Шевченко по праву займає почесне місце. Він справедливо вважається гідним з найбільш патріотів усіх часів і народів. Мало хто в історії світової культури, в педагогічній науці з таким вогнем душі захищав свободу і незалежність батьківщини, честь і гідність народу.

Своїм життям, своєю творчістю (миротворчою і педагогічною діяльністю), Т. Г. Шевченко досяг історію рідного народу і художньо вплив її у свої невмирущі твори. З повним правом писав він в автобіографічному листі: «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини»^{9 10}.

Значний внесок в розвиток вітчизняної педагогічної науки вніс І. Я. Франко. Своїми творами, пройняті гарячою любов'ю до України, як її патріот, гуманіст і великий борець за мир, він з гордістю писав, що український народ «своєю кров'ю і своїми кістками писав історію своєї боротьби за волю»... Цей народ «не затратив почуття своєї людської гідності, не покловився нікому з переможних тиранів». Одним з основних напрямків, на його думку, в роботі школи повинен бути покладений принцип гуманізму і демократизму. В дитячих його творах зроблено спробу на орієнтацію педагогів, щоб вони виховували у дітей доброту, чесність, слухняність, любов до батьків, жити з людьми в злагоді і мирі. Він виступав проти війни за рівність

⁹ І. Я. Франко. Темне царство: Твори в 20-ти т., — Т. XVII. — К.: Держ видав худ. літ. України. — 1955. — С. 13.

¹⁰ Т. Шевченко. Вибрані листи: Твори. — Т. V. — Видання АН України. — С. 238.

усіх людей, закликав до виховання молоді в дусі миру, дружнелюбності та взаємної поваги між людьми. Пріоритетним напрямом роботи загальноосвітньої школи, серцевиною всього навчально-виховного процесу І. Я. Франко вважав формування у школярів національної свідомості і самосвідомості, в основі якої лежить почуття любові і гордості за приналежність до своєї нації, своєї Вітчизни. М. І. Костомаров свої погляди про виховання молоді в дусі злагоди і миру висловив в творах, які друкував на сторінках журналу «Основа». Це насамперед стаття «Дві російські народності», в якій автор обґрунтував свій ідеал Федерації народів, а також демократичних традицій і високої духовності українського етносу, як передумов майбутньої федерації, миру між народами. Він високо оцінював значення України в слов'янському світі, пророкував їй особливу роль у визвольній боротьбі народів за незалежність.

К. Вульф стверджує думку про те, що з метою виховання молоді на ідеях миру слід реалізувати в школах «дві стратегії», формувати в учнів співчуття до інших народів, давати школярам систематичні знання про мир, щоб вони усвідомили проблемі миру.

В рамках руху за виховання в дусі миру в 70-х роках нашого століття були висунуті концепції «виховання в цілях розброєння» і «виховання в ЦІЛЯХ розвитку». В зв'язку з цим вчені окремих країн почали досліджувати окремі питання цієї актуальної проблеми. В 1974 році Генеральна конференція ЮНЕСКО

прийняла «Рекомендації про виховання в дусі міжнародного співробітництва і миру, і виховання в дусі поваги прав і основних свобод», а в 1979 році Організацією Об'єднаних Націй по ініціативі Польщі була прийнята Декларація про виховання народів в дусі миру. В багатьох країнах світу продовжується розробка цієї концепції, проводяться міжнародні конференції та конгреси.

В зв'язку з Міжнародним роком миру (1986 р.) 23-я сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО затвердила план розвитку виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру. Основним завданням Міжнародного року миру був «рух ідеалів миру». В цей період почали оформлятися в самостійні професійні рухи за мир. Скажімо такі, як «Лікарі за відвернення ядерної війни», «Психологи за мир» та ін... В дусі за мир між народами все більше і більше мають зацікавленість освітяни, вчителі, вихователі, Міжнародна федерація профспілок та ін...

¹ Іван Франко. Хуторна поезія П. А. Куліша: Твори в 20-ти томах* Т. XVII. — К., 1955. — С. 182—183.

Сучасна епоха значно загострила проблему миру і війни, зробивши її самою ключовою для людства. Загроза ракетно-ядерної війни, глибоке освідомлення того, що допустити її не можна, викликали до життя тепер широкий рух прибічників руху за мир. В рядах борців за мир народи різних країн, люди різних миросвітоглядів та професійних занять.

В 50-60 роках ХХ століття в багатьох країнах почались дослідження проблеми миру, стали створюватись спеціальні наукові центри, школи і організації в США, Англії, Канаді, ФРН, Фінляндії та інших країнах. З'явився певний інтерес до проблеми виховання молоді на ідеях миру в країнах Африки та Латинської Америки. Досить відмітити, що в ці роки, особливо швидко, зростала кількість літератури з досліджуваної нами проблеми. Якщо в 1968 році вибіркова бібліографія з проблем миру нараховувала 800 назв, то в 1970 році — 1400 назв. Загальне число публікацій в цій сфері становило 50 тисяч. В 1970 році в ФРН вийшов збірник «Педагогіка миру» під редакцією Германа Рерса, автори якого зробили спробу висвітлити проблему виховання дітей, як в історичному, так в педагогічному аспектах. Вони стверджують думку про те, що «Мир починається в свідомості і душі людини». Тому ми повинні зробити все для того, щоб не допустити третьої світової війни. Потрібно змінити і переконструувати чоловічу свідомість (Д. Зенгхаос, Р. Улих, Б. Рирдок та ін.). Нова свідомість, орієнтована на мир, повинна бути вільна від грузу мілітаристичних, національних, шовіністичних ідей та стереотипів. Для цього школи повинні «стати чистилищем і одночасно оранжереями по вихованню миролюбства в кожній людині». (К.-Ф. Рож).

С. Робінзон для формування особистості з «соціально зацікавленою поведінкою» пропонує п'ять стадій виховного процесу: 1) комунікація і контакт; 2) розуміння; 3) емпатія; 4) симпатія і солідарність; 5) співробітництво.

Дослідження С. Я. Дем'янчука, М. В. Кабатченка і Т. Є. Колупасової¹ показують, що ці п'ять стадій виховного процесу С. Робінзона можуть позитивно впливати на формування особистості лише тоді, коли педагоги і школи всю цю роботу будують на основі системного підходу. Потрібно відмітити, що системний підхід все більше беруть на озброєння теоретики педагогіки та вчителі-практики, в своїй роботі по вихованню дітей в дусі миру.

В умовах колишньої радянської системи освіти мрія про фор-

¹ С. Я. Дем'янчук, Т. Є. Колупасова. Виховання молодших школярів в дусі миру. — Рівне, 1990; М. В. Кабатченко. Меняющийся мир и образование в духе международного взаимопонимания. — М.: 1994. — С. 1—21.

мування миролюбної особистості почала перетворюватись в реальність. В школах були проведені цікаві виховні заходи, спрямовані на виховання дітей в дусі миру. Окремі вчені-педагоги (Ю. К. Бабанський, М. В. Кабатченко, О. П. Кондратюк, В. С. Заслуженюк, С. І. Метліна, В. С. Мітіна, Е. С. Соколова, О. В. Сухомлинська, Г. М. Філонов, Т. Ф. Яркіна та ін.), розпочали досліджувати окремі питання цієї проблеми. Вони досліджували питання:

- розвитку теорії і практики миротворчої діяльності шкіл та вузів (М. В. Кабатченко, В. С. Заслуженюк, Г. М. Філонов);

- розробляли нові підходи до виховання в дусі миру з позицій «марксистсько-ленінської» методології (Ю. К. Бабанський, М. І. Болдирев, О. П. Кондратюк, Е. С. Соколова, Т. Ф. Яркіна);

- вивчали історичні аспекти розвитку ідей виховання в дусі миру в школах колишнього СРСР та зарубіжних країн (Ю. К. Бабанський, С. І. Метліна, В. С. Мітіна, Е. С. Соколова, О. В. Сухомлинська);

- розробляли науково-педагогічні основи побудови і функціонування системи патріотичного виховання учнів середньої школи (С. Я. Дем'янчук, М. М. Конжигєв; В. П. Фарфоровський).

Помітний внесок в дослідження питань педагогіки миру внесли педагоги Росії Ю. К. Бабанський, М. І. Болдирев, М. В. Кабатченко, Е. С. Соколова. Досліджуючи проблему виховання дітей на ідеях миру в історико-педагогічному аспекті, Ю. К. Бабанський встановив основні закономірності процесу виховання учнів в дусі миру, зумів частково розкрити методологічні засади цього процесу. На нашу думку, це дуже важливо, бо такий підхід до проблеми орієнтує вчених і вчителів-практиків на дослідження самих важливих проблем педагогіки миру.

М. В. Кабатченко, В. С. Мітіна і Е. С. Соколова ¹¹ зробили спробу розкрити сутність виховання учнівської молоді на ідеях миру; обґрунтувати концепцію теорії і практики виховання учнівської молоді в дусі миру, вивчити тенденції і перспективи розвитку середньої та вищої шкіл з цієї актуальної проблеми. Ми вважаємо, що зроблені лише перші кроки в цьому напрямку. Потрібна копітка і спільна дослідна робота вчених-педагогів та практичних працівників, яка б привела до бажаних результатів.

Важливим етапом в розвитку «Педагогіки миру» став Міжнародний конгрес «Вчителі світу — за мир», який відбувся в Бон-

¹¹ Педагогика мира: к истории вопроса. — М., 1989. — С. 1—5.

ні в травні 1988 року. Конгрес розглянув проблему виховання в душі миру всіх вікових груп населення: дітей, студентів та дорослого населення. На конгрес з'їхалось 700 делегатів із 52 : країн світу. На пленарних засіданнях і 80-ти секціях конгресу обговорені такі основні питання: «Зв'язок між миром, правами людини і соціальною справедливістю», «Школа в демократичному суспільстві; навчання демократії, соціальної відповідальності і миру», «Виховання вчителів в якості наставників миру», «Створення образу партнера замість образу ворога», «Співробітництво батьків, вчителів та учнів у вихованні для миру» та ін. На конгресі була домовленість про запровадження вчительської клятви Гіпократу на вірність служби справі миру і виховання в душі миру.

Формування людини, вищою цінністю для якої є мир, проходило в складних умовах того часу. Проблема виховання молодого покоління в душі миру слабо розроблялась в колишній Академії педагогічних наук СРСР і вченими периферійних вузів. Лише в січні 1988 року в Москві був створений Комітет «Педагоги за мир». З 5 по 8 січня 1989 року в Москві була проведена Міжнародна наукова конференція «Педагоги за мир і взаєморозуміння», в якій взяли участь представники 18 країн світу, а також автор цього дослідження. Конференція стала важливим етапом на шляху до взаєморозуміння і миру педагогів світу. Вона значно оживила наукову роботу педвузів з проблем миротворчої діяльності загальноосвітньої школи і в університеті.

Україна разом з іншими державами світу на протязі багатьох століть вела вперту боротьбу за мир і взаєморозуміння між народами. Не дивлячись на тяжкі часи на різних етапах свого існування, вона зробила значний внесок у справу миру.

В першій Конституції України (березень 1919 року) було закріплено право української держави виступати на міжнародній арені, як незалежний і рівноправний суб'єкт.

Важливе значення мало звернення уряду України в лютому 1920 року до народів і урядів усіх країн, в якому була виражена тверда воля захищати незалежність і недоторканість республіки. За 1920—1922 роки Україна уклала або приєдналась до більш, як 60 міжнародних договорів, угод, конвенцій і протоколів з 15 країнами, встановила дипломатичні відносини з 9 країнами. В Москві було відкрито представництво України, яке здійснювало всі акції по втіленню в життя питань миролюбної політики молодого республіки. Вона брала участь в загальносоюзних законодавчих і виконавчих органах і, зокрема, у вирішенні питань міжнародних відносин.

Найширшою сферою співробітництва України з іншими дер-

жавами є її участь в діяльності ООН, в численних міжнародних організаціях, міжнародних конференціях, у розробці мирних договорів з багатьма країнами.

Україна — одна із засновників МАГАТЕ (Міжнародне агенство по атомній енергії). Вона виступає за піднесення ролі цієї організації в справі зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї, запобігання цієї зброї у воєнних цілях.

- Будучи членом багатьох спеціалізованих органів ООН, Україна завжди прагнула, щоб їх діяльність була спрямована на сприяння миру і безпеки народів, створювала необхідні умови для вирішення проблем роззброєння.

Значний внесок Україна робить в роботу ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), членом якої вона є з квітня 1954 року. ЮНЕСКО переслідує благородні загальнолюдські цілі й широко використовує свій вплив на великі верстви населення світу, веде активну боротьбу за збереження миру на Землі.

Ідеї миру, міжнародні безпеки, відвернення загрози нових воєн мають для українського народу особливий зміст. У своїй багатовіковій історії він зазнав загарбницьких воєн та іноземних навал, територіального поділу і національного гноблення. Україна опинилась у кривавих жорнах двох світових воєн. Кращі сини і дочки українського народу віддали своє життя у боротьбі з ворогами нашої держави. У 50—80 роках, незважаючи на відверту протидію західної дипломатії конструктивному пошуку шляхів роззброєння, Україна разом з багатьма країнами світу не припиняла свої зусилля на боротьбу за мир, на відвернення гонки озброєнь. Діяльність України дала певні результати. Вона сприяла формуванню антивоєнної громадської думки, консолідації борців за мир, закладенню фундаменту розрядки, прокладанню шляхів до майбутніх мирних договорів і домовленостей у галузі роззброєння.

Вчені-педагоги, психологи, історики та філософи України проводили дослідження з педагогіки миру. Так, видатний український письменник-педагог Б. Д. Грінченко, твори якого досить довго замовчувались, протягом всього свого життя висловлював думку про тісний зв'язок педагогіки з політикою. В своїх працях «Народнопросвітні книжки» (1901 р.), «Яка тепер народна школа на Україні» (1896 р.), «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1907 р.) та інших він виділяє два основних моменти: 1) українська школа є жертвою колоніальної політики імперського уряду; 2) імперське виховання народу приводить до його випадання із загальноцивілізованого процесу європейських народів. Все це спричиняло духовне виродження української нації. Імперській політиці Б. Д. Грінченко теоре-

тично і практично протиставляє ідею пробудження національної самосвідомості та засадах миру:

- послідовне навчання дітей рідною українською мовою;
- продумане використання у навчально-виховному процесі фольклору, народних звичаїв, традицій, вірувань і обрядів, героїчного минулого нашого народу, його історії;
- гуманність, чуйність і товаристськість по відношенню до вихованців.

У вихованні національної самосвідомості, любові до рідної Батьківщини, Б. Д. Грінченко вважав за широке використання різних засобів, в тому числі — різних видань дитячої періодики. Дитяча періодика, як вважав він, для досягнення мети перш за все повинна систематично впливати на душу дитини, на зміст виховання; по-друге, закладати в душі дитини підвалини доброго морального світогляду, доброти, правди, гуманізму; по-третє, виховувати дітей на життєвих реаліях, на прикладах героїчної історії українського народу; по-четверте, збереження духовної чистоти дитини. Отже, аналіз багатогранної творчості творчої спадщини Б. Д. Грінченка, є актуальним на сучасному етапі розбудови держави і національної школи, її миротворчої діяльності, що зумовлює творчо педагогам використати в роботі по вихованню патріотів України.

Професор Г. Ващенко в книзі «Виховний ідеал»¹² зробив спробу повернути Україні національне виховання молоді, виховувати її на засадах злагоди, миру і взаєморозуміння.

Значний вклад в теорію і практику виховання учнівської молоді на ідеях миру вніс перший Президент України, академік, вчений світового рівня М. С. Грушевський. В творах «Історія України-Руси», «Хмельницький і Хмельниччина», «Нарис історії українського народу», «Рух політичної і суспільної української думки в XIX столітті», «Звільнення Росії і українське питання», «Коротка історія України», «Вільна Україна», «Переяславська умова України з Москвою 1654 року», «На порозі нової України: Гадки і мрії» та ін. він дає глибокий аналіз миролюбної діяльності Української держави, закликає освітні заклади до виховання молодого покоління в дусі миру, висловлює свої думки про українську армію, про військове співробітництво з незалежними державами. Його праці про мирне співіснування країн з різними суспільними ладами, про виховання молодого покоління не втратили свого значення і тепер. Особливо, велика їх вагомість в перехідний період розбудови України. На прикладі міжнародного учительського руху О. В. Сухо-

¹² Григорій Ващенко. Виховний ідеал. — Полтава: Полтавський вісник, 1994. — С. 162—183.

млинська зробила спробу розкрити окремі питання виховання дітей в душі миру в різних країнах. Вважаємо, що підняті в її праці «Виховання дітей в душі миру» проблеми мають теоретичне і практичне значення для української педагогіки та школи. Вона акцентує свою увагу на таких основних концептуальних напрямках: 1. Головне завдання народів світу — захистити і зберегти мир, людську цивілізацію, величезні загальнолюдські цінності для майбутніх поколінь. 2. Проголошення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовим. 3. Виховання дітей в душі миру — складова частина державної шкільної політики. 4. Миротворча діяльність школи України. 5. Діяльність міжнародних молодіжних організацій по вихованню молоді на ідеях Миру. 6. Участь учительства України в акціях миру, які організовують школи і вузи *. Як бачимо, О. В. Сухомлинська будує свій підхід до дослідження проблеми виховання молоді на ідеях миру в навчально-виховному процесі школи і вузу на глибокому аналізі соціально-економічних умов, позитивному ста-

новленні до сучасної боротьби народів за незалежність, проти фашизму, реваншизму і расизму, як необхідної умови прогресу.

На протязі багатьох років досліджує проблему виховання учнів профтехучилищ Н. Г. Ничкало^{13 14}. В її працях широко висвітлюються питання теорії і методики виховної діяльності педагогів, профтехучилищ, розкриваються зміст і форми підготовки робітничої молоді до активної трудової та суспільної діяльності на користь миру і злагоди народів.

Великий вклад в розробку теорії виховання дітей на ідеях миру вніс А. С. Макаренко. В результаті власного багаторічного досвіду він прийшов до висновку, що успіх у вихованні в душі ідей миру залежить перш за все від постановки виховної роботи в школі, від її високого рівня.

Однією з важливих необхідних умов організації виховної миротворчої роботи школи, А. С. Макаренко вважав органічне включення її в загальну систему виховання дітей, яку запроваджує школа. Тому однією з ефективних форм патріотичного виховання учнів, які міцно ввійшли в практику роботи А. С. Макаренко, були річні походи та екскурсії по нашій країні, по місцях рідного краю.

Вірність теоретичних висновків А. С. Макаренка підтвердили результати його роботи: весь ухил життя вихованців, їх патріотична переконаність і діяльність на славу Вітчизни. З по-

¹³ О. В. Сухомлинська. Виховання дітей у душі миру. — Радянська школа. — 1989, № 10. — С. 3—9.

¹⁴ Н. Г. Ничкало. Идейно-политическое воспитание учащихся средних профтехучилищ. — Вища школа. — 1985. — С. 8—22, 33—51, 52—103.

чатку війни, писав колишній вихованець В. М. Терський «горьківці» і «колоністи» піднялись на боротьбу з фашистами, героїчно захищаючи українську землю.

Проблема виховання школярів на ідеях миру найшла своє відображення в багатьох працях В. О. Сухомлинського. В його працях ми знаходимо відповіді на питання про те, як потрібно проводити виховну роботу на ідеях миру в загальноосвітній школі. У його книгах «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Методика виховання колективу» та ін. розкриті питання методології і теорії виховання дітей на ідеях миру в навчально-виховноку процесі школи.

Дослідно-пошукова робота з цієї проблеми, проведена нами в ряді шкіл Рівненської та Житомирської областей, підтверджує думку В. О. Сухомлинського про те, що педагоги в своїй роботі по вихованню школярів в дусі миру використовують різні форми і методи.

Це перш за все дискусії, громадянські читання, колективна читка газет та журналів, бесіди на теми миру тощо. «Важливо, — підкреслював він, — проводити всю цю роботу в системі». Питання виховання учнівської молоді у позакласній роботі досліджують Т. Є. Колупаєва, В. С. Заслуженюк, В. П. Фарфоровський. Основний напрямок їх пошуків — створення педагогічних умов, які стимулюють ефективність процесу виховання школярів та студентів на ідеях миру, розробка експериментальних посібників по проблемі і впровадження в практику роботи шкіл результатів дослідження.

У ряді вузів міст Житомира, Луцька, Івано-Франківська, Рівного розробляються концептуальні підходи з актуальних питань миротвірної діяльності загальноосвітньої школи та вузу. Це перш за все питання освіти і роззброєння, принципи і методи педагогіки миру, форми роботи по вихованню школярів і студентів на ідеях миру.

1.2. Завдання і зміст виховання дітей на ідеях миру.

Людство переживає переломний етап своєї історії. В світі проходять бурхливі події. Розпався СРСР. Республіки колишнього Радянського Союзу стали незалежними державами. На нашій планеті настало потепління: прийшов кінець «холодної війни». Могутні країни світу почали шукати виходи в роззброєнні. Вони скорочують війська, знищують зброю. Наука стала працювати на мир і взаєморозуміння між народами. В педагогічній галузі виникла і стала набирати силу педагогіка миру.

В «Концепції національного виховання» підкреслюється, що «процес становлення демократичних стосунків потребує, щоб

кожна людина могла реалізувати своє право на вибір, в тому числі — на вибір ідеологічної та політичної позиції. В цій ситуації не слід змішувати поняття «ідеологія», що є переважно груповою «класовою» формою свідомості, з поняттям патріотизму, відданості Батьківщині, яке є категоріями загальнонаціональними, загальнонаціональними і загальноновизнаними». ¹ Отже, жодна ідеологія не повинна обмежувати свободу переконань, поглядів і думок. А це не суперечить прагненню шкільних колективів до організації виховної миротворчої діяльності. Одним з важливих їх завдань на сучасному етапі є виховання юнаків та дівчат в дусі миру, здійснювання патріотичного виховання, виховання патріота України, готового в будь-який час стати на захист Вітчизни, оволодівати військовими і військовотехнічними знаннями, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу, його Збройних Сил.

Важлива роль в вихованні учнівської молоді на ідеях миру належить позакласній роботі, яка забезпечує сприятливі умови для ознайомлення юнаків і дівчат з основами зовнішньої політики України, допомагає педагогам ростити їх патріотами України, розвиває творчі здібності, активність і самодіяльність кожного школяра.

В школах України склалася не стійка система позакласної виховної роботи, яка відображає стан діяльності загальноосвітньої школи в умовах ринкових відносин. Наші старшокласники не захищені від згубного впливу насильницької ідеології, прагнення наживи будь-якими способами. Тому організаторам позакласної роботи з дітьми потрібно це пам'ятати і працювати з ними, щоб праця кожного педагога позитивно впливала на формування особистості школяра.

Дослідження проблеми позакласної та позашкільної роботи в Україні займалися і займаються значна група вчених-педагогів. Це відомі вчені не тільки в нашій державі, а й за її межами. Потрібно відмітити праці з проблеми позакласної і позашкільної роботи А. М. Богущ, С. Я. Дем'янчука, В. С. Заслуженюка, В. Г. Кузя, Н. Г. Ничкало, М. Д. Ярмаченка та ін. Вчені-педагоги часто розглядають позакласну виховну роботу з різних точок зору. А. М. Богущ, О. І. Смовська розглядають позакласну роботу, як жакхливий засіб виховання дітей в дусі любові до Батьківщини, вчити їх жити серед людей ^{15 16}.

С. Я. Дем'янчук стверджує думку, що урок в ШКОЛІ є основною формою навчання і виховання, але не єдиною. Позаклас-

¹⁵ Концепція національного виховання. — Освіта, 1994, 26 жовтня.

¹⁶ А. М. Богущ, О. І. Смовська. Етичні бесіди в 1—3 класах. — К.: Рад. школа, 1981. ■ — С. 9—14.

на робота також є важливим фактором виховання. Вона має на меті розширити і поглибити знання учнів, їх уміння й навички, розвинути їх інтереси, здібності і нахил та забезпечити розумне дозвілля кожного школяра *.

Про позакласну роботу написано багато книжок і статей, але всі вони висвітлюють лише окремі питання цієї роботи. Немає досі праць, у яких давалося б широке узагальнення досвіду виховання учнів на ідеях миру в позакласній роботі. До цього часу окремі дослідники зміщують поняття позакласної роботи з позашкільною роботою. На думку І. А. Винниченко, В. Г. Кузя, Є. М. Марієнгоф, З. О. Сергійчук, Д. Д. Ситлового та М. Д. Ярмаченка поняття «позакласна робота» і поняття «позашкільна робота» — це два однозначних поняття, які спрямовані на задоволення інтересів дітей, поглиблення їх знань, різноманітна освітня виховна робота школи і позашкільних закладів в позаурочний час^{17 18}.

Разом з тим останнім часом в багатьох документах. Міністерства освіти України, деяких вчених більше всього вживається поняття «позашкільна робота», а поняття «позакласна робота» зовсім не згадується. На нашу думку, така довільна невизначеність цих понять веде до значної безсистемності та низької ефективності виховного процесу школи. Поняттям «позакласна робота» відзначається виховна робота, яку проводять класні керівники і вчителі-представники з учнями своєї школи. Поняттям «позашкільна робота» відмічається виховна робота, яка здійснюється спеціальними позашкільними закладами: палаци і будинки молоді та школярів, дитячі залізниці, дитячі театри, школи, станції юних техніків, натуралістів і т. д.

Обстановка, що склалася в Україні, в освіті, потребує пошуку оптимальних шляхів розв'язання питань у вихованні молоді на ідеях миру, уточнення соціальних і моральних орієнтирів, визначення пріоритетів. Це стало предметом дослідження учених педагогів Г. А. Глухової, Р. М. Петрової, В. С. Сокирко, Л. І. Латун. В їх працях підкреслюється, що сьогодні падає престиж виховання, основна увага школи концентрується переважно на процесі навчання, а питання позакласної роботи школами не розв'язуються.

¹⁷С. Я. Дем'янчук. . Ідейно-політичне виховання старшокласників. — Львів: Вища школа, 1977. — С. 6.

¹⁸І. А. Винниченко, Е. М. Марієнгоф. Система позакласної роботи у восьмирічній школі. — К., 1968; В. Г. Кузь. Педагогічні умови ефективного здійснення єдності шкільної та позашкільної виховної роботи учнівського колективу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук, ■ — К., 1980; Д. Д. Ситловий. Военно-патриотическое воспитание студентов педагогических институтов во внеучебное время: Автореф., дис. ... канд. пед. наук. — К., 1972, — Педагогіка. — За ред. М. Д. Ярмаченка: Вища школа, 1986.

гачує учнівську молодь загальнолюдськими духовними цінностями, суспільною сутністю людини та історичною обумовленістю формування її свідомості в процесі діяльності.

Не менш актуальними нині є створення шкільної системи виховання учнівської молоді на ідеях миру в позакласній роботі.

Вона повинна включати в себе цільову установку з урахуванням реальних можливостей загальношкільного колективу, конкретний зміст, форми, методи виховання, взаємодію з середовищем, а також організацію адекватних впливів на особистість. На жаль, до цього часу нікому з вчених-педагогів створити таку систему виховання не вдалося. Спроба І. А. Винниченко і Є. М. Марієнгоф розробити загальну систему позакласної роботи у восьмирічній школі була безуспішною. Розкриваючи зміст, форми і методи позакласної роботи, автори зовсім обійшли питання змісту, форм роботи педагогічних колективів з виховання учнів восьмирічної школи в душі миру.

Сучасний етап розвитку нашого суспільства гостро ставить проблему педагогіки громадянського миру і національної злагоди. Їх актуальність пояснюється несформованістю національної самосвідомості, невідповідністю у національних питаннях, незнання історії та культури, що створює сприятливий ґрунт для деформації у міжнаціональних відносинах. На це вказують в своїх працях А. С. Дем'янчук, Т. Д. Дем'янюк, Л. Ф. Спірін, О. В. Сухомлинська, В. П. Фарфоровський, М. Д. Ярмаченко.

Наступна проблема, яка хвилює вчених — це сутність і зміст виховання учнів старших класів на ідеях миру в позашкільній роботі. С. І. Гончаренко, О. В. Киричук, В. Г. Постовий, К. І. Чорна та ін., розробляючи концепцію позашкільної роботи в незалежній Україні, лише частково розкрили ці актуальні питання^{19 20}.

Завдання кожного педагогічного колективу переглянути структуру і зміст виховання своїх учнів в душі миру з урахуванням актуальних проблем сьогодення, зробити все для того, щоб школярі навчалися відстоювати мир між народами.

«Для молоді держави в період її становлення надзвичайно важливим завданням є гартування національної безпеки, — відмічає О. О. Мороз. — Проблем тут надзвичайно багато... Як би нам не було важко, ми будемо будувати свої Збройні Сили на принципах розумної достатності, забезпечувати надійний соці-

¹⁹ І. А. Винниченко, Е. М. Марієнгоф. Система позакласної роботи у восьмирічній школі. — К.: Радянська школа, 1968.

²⁰ Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи. — К., Радянська школа. — 1991, № 6; О. В. Киричук. Концепція організацій навчально-виховного процесу в школі розвитку. Освіта. — 1994, № 6.

альний захист військовослужбовців та їх сімей, соціальну адаптацію тих, хто звільняється з лав армії»¹.

Особлива роль у вихованні підростаючого покоління в душі миру належить школі. Саме в школі молода людина одержує відповідну суму знань, формується і її характер, воля і світогляд. Під вихованням учнів на ідеях миру потрібно розуміти цілеспрямований, систематичний дійовий вплив всіма прийнятими в педагогіці формами і методами на формування свідомості в учнів для виховання їх в душі високої відданості Україні, вірності інтернаціональному обов'язку, в душі високої організованості і дисципліни.

Мета виховання учнів на ідеях миру — забезпечити засвоєння школярами соціального досвіду старших поколінь, формувати в них громадську свідомість, розуміння законів суспільного розвитку, політики України, потреби брати участь у суспільному житті школи, області, країни загалом.

Складні умови: за яких здійснюється виховання учнів, вимагають і нових підходів до організації виховної діяльності педагогічних колективів, розширення її меж, які дозволили б різними засобами впливу дійти до кожного школяра, залучивши його до активної громадської діяльності і суспільно корисної праці.

Виховання в душі миру благочинно впливає на формування особистості школярів, виводить їхні моральні уявлення за межі повсякденних відносин. Моральні мотиви учнів опосередковані їх переконаннями і світоглядом.

Виховання на ідеях миру пронизує своїми ідеями весь процес морального виховання, безпосередньо впливає на всі сторони моральних відносин учнів, включаючи їх міжособові відносини. В свою чергу моральне виховання активно впливає на сутність виховання у душі миролубної політики України. Моральне виховання учнів позитивно впливає не лише на поліпшення їх взаємовідносин, але й на результати їхнього навчання, поведінки і трудової діяльності.

Роль морального виховання в успішному розв'язанні школою цього завдання полягає насамперед у наданні громадській діяльності учнів особистого змісту, в формуванні світогляду, в виробленні кожним школярем правильної життєвої позиції.

Отже, моральне виховання у взаємозв'язку з громадським і трудовим покликанням формувати передусім активну життєву позицію школяра, яка проявляється в його свідомому ставленні до громадського обов'язку, в єдності слова і діла, в нетерпимо-

¹ Голос України, 1994, 26 серпня.

сті до недоліків, до його суспільної діяльності в навчанні, в поведінці і т. д.

Трудове виховання тісно зв'язане з моральним. Воно не ізольоване від цілеспрямованого, систематичного формування у школярів якостей громадянина України, вироблення у кожного з них переконання добре працювати на користь суспільства, свідомості громадського обов'язку.

Зміст виховання школярів на ідеях миру в Україні визначається зовнішньою і внутрішньою політикою України.

Під змістом виховання школярів в дусі миру ми розуміємо систему знань, певних навичок і вмінь, спрямованих на формування світогляду учнів, їхніх поглядів і переконань, яка сприяє підготовці молодого покоління до участі в будівництві незалежної демократичної держави України.

Зміст — це те, з чого складається даний предмет чи явище, сукупність тих суттєвих якостей внутрішніх процесів, які становлять основу предмета чи явища. Зміст має як зовнішню, так і внутрішню форми. Під зовнішньою формою змісту мається на увазі, конкретна суттєва визначеність, його зовнішнє обличчя, місце в просторі. Багатство змісту завжди породжує і різноманітність форм. Предмети завжди починають із змісту, який більш рухливий за форму. Внутрішня форма організму знаходиться у взаємозв'язку всіх її частин, її структури.

Форма залежить від змісту. Вона тісно пов'язана з ним. В свою чергу зміст впливає на форму, яка активно впливає на зміст. Тому дуже важливо в створенні певних умов виховання школярів на ідеях миру добиватися відповідності його змісту і форми.

Зміст виховання учнів в дусі миру залежить, насамперед, від такої?; факторів:

- мети і завдання виховання загалом;
- політики держави і завдань, що стоять перед суспільством в даний історичний момент;
- системи виховання учнів;
- часу, що відводиться на проведення різноманітних позакласних заходів з учнями;
- наявності і якості матеріальної бази даної школи, її обладнання і оснащення;
- вікових особливостей дітей, їх інтересів і нахилів;
- теоретичного рівня підготовленості педагога, який проводить позакласну роботу з учнями;
- зв'язку виховного процесу школи з життям суспільства.

Програма «Освіта України, ХХІ століття» визначила основний напрям, зміст і методи виховання підростаючого покоління в сучасних умовах. Це, насамперед: формування наукового сві-

догляду в нових покоління; виховання переконаності, вірності бойовим і трудовим традиціям українського народу; потреби йаслідувати їх, розвивати і примножувати; виховання високих почуттів патріотизму і громадського служіння своїй Батьківщині; формування громадської самовідданості; вміння протистояти чужим впливам; формувати — загальнолюдські цінності особистості²¹.

Видатний психолог Л. С. Виготський стверджує думку про те, що педагогіка повинна орієнтуватись не на вчорашній, а на завтрашній день розвитку. Це положення вченого є і зараз вихідним у визнанні об'єму змісту виховання учнів на ідеях миру.

У визначенні змісту виховання учнів в дусі миру педагогіка завжди виходила і виходить із законів Української держави про школу. Вона враховує потреби життя нашого суспільства і перспективи будівництва незалежної України.

Наше суспільство вимагає, щоб українська школа готувала активних і свідомих творців нового життя. А тому перед нею ставляться нові, більш складні завдання щодо виховання підростаючого покоління. Змінюється і оновлюється зміст виховання на ідеях миру. Він приводиться у відповідальність з новими цілями української школи.

Зміст виховання учнів старших класів на ідеях миролюбної політики України тісно пов'язаний із змістом всього навчально-виховного процесу школи формування особистості незалежної української держави, змістом, який би відображав історію, традиції, мистецтво українського народу, культуру рідного краю і т. д.

У вихованні старшокласників в дусі миру вчитель має широко використовувати вироблену на протязі багатьох тисячоліть мудрість народної педагогіки. Як відмічає акад. АПН України М. Г. Стельмахович, народна педагогіка є сумою здобутих трудящими знань і вмінь у справі виховання і навчання. Цілі, завдання і засоби народної педагогіки відображені в фольклорі (казках, легендах, прислів'ях, приказках, козацьких піснях), а також іграх і танцях: прикладному мистецтві, музиці, святкових обрядах, традиціях трудового і сімейного виховання. Ми поділяємо думку автора книги про те, що народна педагогіка наймудріша, тому що вона створювалася протягом ряду століть, шліфувалась досвідом мільйонів людей багатьох поколінь^{21 22}. Вона є мудрим посібником у справі виховання юнаків та

²¹ Освіта, 1992, 18 серпня.

²² М. Г. Стельмахович. Народна педагогіка. — К.: Радянська школа. 1985. — С. 5—19.

дівчат на ідеях та традиціях українського народу, в душі миру.

Щоб виховання старших школярів на ідеях миру носило цілеспрямований, систематичний характер і сприяло формуванню в учнів глибоких переконань, їх особистості, нами була опрацьована орієнтовна програма його змісту, яка тісно була б пов'язана з навчальною програмою з суспільних наук. За складеною нами орієнтовною програмою ми провели експериментальну роботу в 18 школах Рівненської, Житомирської, Волинської областей. Програма опробувалася в середніх школах №№ 1, 13, 18 м. Рівного, № 1 м. Корця, в Токарівській і Андріївській середніх школах Житомирської області, Вербській школі-інтернаті Рівненської області. При складанні орієнтовної програми виховання старшокласників в душі миру засобами позакласної роботи були використані рекомендації деяких посібників.

Подасємо основні види діяльності та форми занять з старшокласниками по орієнтовній програмі.

Орієнтовна програма змісту виховання старшокласників на ідеях миру.

9 КЛАС. І. Формування уявлення і поняття про мир

Учні дев'ятих класів займаються самоосвітою з проблем миру. Вивчають програму миру уряду України. Беруть участь в проведенні громадських читань старшокласників, присвячених історичним датам, Дню Перемоги над фашистською Німеччиною,,

визначним діячам України, мирним акціям держави. Роз'яснюють учням молодших класів миролюбну політику України. Вивчають біографії видатних борців за мир. Проводять уроки Миру, бесіди про мир в школі. Працюють в шкільних самодіяльних клубах. Розповсюджують книжки про мир серед учнів та населення. Беруть участь в мітингах і демонстраціях трудящих, присутні на урочистих зборах і засіданнях підшефних організацій. Організують конкурси кращих виконавців малюнків на теми миру. Здійснюють походи та екскурсії по місцях бойових та трудової слави українського народу. Організують колективні перегляди та обговорення кінофільмів, телепередач. Ведуть переписку з воїнами Армії України, з ветеранами другої світової війни. Беруть участь у військово-патріотичній роботі школи. Відзначають свято День Перемоги над фашистською Німеччиною.

ІІ. ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ДУСІ МИРУ

Учні дев'ятих класів працюють на полях колгоспів, фермерів, сільськогосподарських підприємствах, радгоспів, навчально-дослідних господарств, шкільних лісництвах, на землях учнівської бригади. Беруть участь у виготовленні наочних посібників та приладів для навчальних кабінетів і майстерень, оформляють приміщення школи, сприяють поліпшенню роботи гуртків військового спрямування. Організують суботники й недільники в школі, на підприємствах, зароблені гроші передають в Український фонд миру. Проводять зустрічі з ветеранами праці, спільні збори, вечори, свята і фестивалі з молодими виробничниками. Організують екскурсії на промислові підприємства. Встановлюють зв'язки з військовими частинами, сприяють проведенню їх шефської допомоги в школі. Активно беруть участь в роботі стрілецьких, радистів, автомобілістів, мотоциклістів, клубів «Юний прикордонник», «Юний моряк», сприяють і спрямовують їх роботу.

10 КЛАС. І. Формування уявлення і поняття про мир

Учні десятих класів поглиблюють свої знання про мир. Вони займаються самоосвітою з проблем миру. Продовжують вивчення програми миру уряду України. Беруть участь в проведенні громадських читань старшокласників, присвячених історичним датам, Дню Перемоги над фашистською Німеччиною, визначним діячам України, мирним акціям держави. Проводять уроки Миру, бесіди про мир в школі, на виробництві.

Слухають і самі читають лекції про миролюбну політику України і 50-річчя Дня Перемоги над фашистською Німеччиною

для учнів молодших та старших класів і населення. Беруть участь в диспутах, в шкільних самодіяльних клубах, оформляють спецстенди «Час, події, люди», «Мир — це щастя і радість людей».

Проводять огляди молодіжних журналів і газет на теми миру, ведуть агітаційномасову роботу з питань миролюбної політики України. Вивчають життя і діяльність видатних борців за мир. Старшокласники працюють над першоджерелами, в яких відображені питання боротьби за мир між народами, вчать їх конспектувати. Здійснюють поїздки до міст-героїв, походи по рідному краю, збагачують експозиції шкільних краєзнавчих музеїв, удосконалюють їх роботу. Розповідають молодшим школярам про Армію України, шляхи її творення. Систематично зна-

йомляться з періодичною пресою, радіо- й теле-передачами, що відображають найважливіші проблеми миру в нашій країні та за кордоном. Своєчасно відгукуються на події, які відбуваються в світі. Беруть участь у підготовці передач шкільного радіо «Світ за тиждень». Знайомляться з рухом прихильників миру,, діяльністю організацій, які відстоюють справу миру і дружби,, акціях солідарності з народами, що борються за мир. Організують роботу шкільного клубу інтернаціональної дружби.

ІІ. ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ДУСІ МИРУ

Учні десятих класів працюють на полях колгоспів, фермерських господарств сільськогосподарських підприємств, радгоспів, навчально-дослідних господарств, на землях учнівської бригади, займаються організацією суботників і недільників. В умовах ринкових відносин оволодівають елементами тієї чи іншої професії. Сприяють роботі Українського фонду миру, вносять в нього відповідні суми зароблених ними грошей на полях колгоспів, в цехах Заводів, фабрик і розумову працю, працю своїх батьків і старших людей. Беруть участь в пропаганді серед учнів і населення значення праці в розвитку незалежної демократичної держави України, в її боротьбі за мир і дружбу народів. Уміти організовувати працю на робочих місцях. Організують шкільні вечори і свята з тематики трудового виховання. Беруть участь в організації самообслуговування в школі та дома. Виконують обов'язки організаторів класу: старости, члена •учкому, здійснюють шефство над молодшими школярами, допомагають організовувати спектаклі з тематики миру, походи і поїздки по місцях трудової слави українського народу. Орієнтовна програма виховання старшокласників на ідеях миру, є для вчителів орієнтиром в їх миротворчій роботі.

Отже, зміст виховання учнів в дусі миру на сучасному етапі охоплює дуже широке коло актуальних питань і, по суті, здійснюється на всіх ділянках багатогранної діяльності української школи.

У змісті виховання школярів повинні займати певне місце питання формування самосвідомості і озброєння учнів методом глибокого аналізу соціальних подій, які відбуваються в суспільстві.

Зміст виховання учнів На ідеях миру буде значно вагомим, якщо вчителі в проведенні шкільних заходів залучатимуть їх до підготовки і проведення різних виховних заходів.

В системі виховних заходів важливе місце відводиться формуванню естетичних поглядів і смаків.

Слухаючи лекції, доповіді з різних питань мистецтва, переглядаючи телепередачі, беруть участь у гуртках, у художньому оформленні шкільних приміщень, вулиць, сіл і міст, виставок, альбомів, стінних газет, у проведенні вечорів, присвячених видатним представникам мистецтва, озеленюючи вулиці, парки, сквери, доглядаючи за квітниками, читаючи і обговорюючи художні книги, учні під керівництвом і при дієвій допомозі вчителя виробляють в собі певні естетичні смаки.

Людина нового суспільства формується в праці. Тому важливим засобом виховання школярів на ідеях миру є їх трудова суспільнокорисна діяльність.

Як ми зазначили, у визначенні змісту і форм виховання старшокласників обов'язково потрібно враховувати їх інтереси до педагогіки миру, захоплення, працездатність, любов до Вітчизни

і т. д.

Формування особистості учня-юнака відбувається під впливом тих нових відносин уряду України із зарубіжними країнами, які характеризують їх навчально-громадську діяльність. Участь старшокласника в суспільно-громадському житті є одним з найважливіших факторів формування його світогляду, особистості і як активного захисника миролюбної політики України.

Ю. Д. Руденко правильно говорив, що успішній реалізації змісту освіти, в тому числі виховання на ідеях миротворчої діяльності школи, сприяють такі шляхи і засоби: рідна мова) історія народу, краєзнавство, родовід, природа рідного краю, народна міфологія, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національна символіка; народні прикмети, вірування, релігійні виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї, обряди¹.

Отже, зміст виховання старшокласників на ідеях миру залежить не тільки від знань про свій родовід, спосіб життя і виховання в сім'ях, про отчий край і все пов'язане з ним, але й від політики суверенної України і від завдань, які стоять перед нашим суспільством на даний історичний період.

Юність — це роки, коли молодь в нашій країні Вдержує права — одержує паспорт, набуває прав повноліття. В Юнацькі роки формується система поглядів на природу і суспільне життя, складається світогляд молоді, який стане дороговказом у життя; відбувається значний поступ у розумовому розвитку і

¹ Ю. Руденко. Українська національна система виховання. — К., 1991. — С. 48.

рівні культури. Процес формування світогляду охоплює всі сторони психічної діяльності. Пізнавальна діяльність учнів старшого шкільного віку відзначається розвитком мислення. Порівняно з підлітками, мислення їх стає більш організованим, послідовним, вони виявляють здатність до глибокого аналізу і синтезу, ширших узагальнень і абстрагувань, опанування категорій логіки.

Поглиблення пізнавальної діяльності учнів старших класів пов'язано з розвитком, удосконаленням усіх мислительських операцій. Старшокласники прагнуть до практичного осмислювання фактів і явищ навколишньої дійсності, пізнання їх причинних зв'язків і закономірностей, наукового аргументування своїх суджень, встановлення істинності, абсурдності.

Відбуваються великі зміни в процесі розвитку пам'яті. Учні цього віку прагнуть засвоювати навчальний матеріал не механічно, аналогічно, глибше його осмислюють, пов'язують з попередніми знаннями. Вищого рівня досягає в них творча уява. Нових якостей набуває у них довільна увага, здатність до спостереження.

Юність відважна і сповнена героїзму, зазначав О. І. Герцен. Юність крилата, чесна, безкорислива, великодушна, писав В. Г. Короленко. Вона сповнена благородних поривань, великих задумів, сміливих польотів думки. Наша дійсність створює необмежені можливості для реалізації задумів, прагнень і розвитку творчої діяльності молоді.

В юнацькому віці формуються естетичні почуття, смаки, глибше розуміння прекрасного, визначення свого ставлення до нього. Учні старшого віку пробують свої сили в поезії, музиці, співах і т. д. В цьому віці формуються вольові якості: наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння контролювати свою поведінку, керувати своїми діями.

З формування світогляду тісно зв'язаний розвиток моральної свідомості, що знаходить свій вияв в усвідомленні громадського обов'язку.

Юнаки багато переживають. У них підвищується інтерес до обов'язку, любові, дружби, щастя і т. д. Процес формування особистості не прямолінійний простий процес. Це діалектичний процес, пов'язаний з подоланням суперечностей і конфліктів, процес якісних змін. Подолання суперечностей, боротьба з пережитками минулого в свідомості, з ворожими впливами становить основне завдання у вихованні молоді. В юнацькому віці велику роль у виконанні цього завдання відіграє виховання молоді в дусі миру і взаєморозуміння.

Тому кожний педагог повинен вміло, в процесі всієї виховної роботи, здійснювати індивідуальний підхід до старшого шко-

ляра. І. С. Кон з цього приводу дуже правильно говорить, що «втручаючись в його внутрішній світ та намагаючись у міру сил допомогти йому, вчитель, як лікар, повинен завжди пам'ятати першу заповідь Гіппократа: «Не нашкодь»²³.

Юність — це завершальний етап в становленні молоді людини, якій під силу зрозуміти складні питання сучасної миролюбної зовнішньої та внутрішньої політики України. Школа повинна підготувати старшокласника не тільки до праці, до сімейного життя, але й до суспільної діяльності в галузі миру. Виховання учнівської молоді на ідеях миру є важливою умовою формування її характеру, волі, свідомості та особистості.

1.3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ І МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА ІДЕЯХ МИРУ

Всеосяжна роль нашої держави в суспільному житті з особливою переконливістю проявляється в такій його складній сфері, як духовне формування, виховання трудящих мас. Україна — честь і совість нашого суспільства.

І кожний раз, коли ми краще хочемо зрозуміти сутність розвитку незалежної держави, її устрій, освітню політику, нашу увагу привертають ті принципи, якими ми керуємося у своїй діяльності і в будівництві нової держави.

Основні принципи, які визначають зміст, форми і методи виховання учнів на ідеях миру відповідно до завдань національної школи України, розроблені на основі теоретичного узагальнення вчених, вчителів-практиків України, педагогічної наукою закономірностей розвитку української школи, діяльності загальноосвітніх колективів з урахуванням загальнопедагогічних принципів виховання підростаючого покоління, відображають історичний досвід нашої школи і педагогіки щодо виховання нової людини.

Принципи виховання учнів на ідеях миру охоплюють всі сторони духовного життя людини: її ставлення до своєї Батьківщини, до народу, до держави.

Виховання в душі миру — складова частина виховання молоді. Тому ті принципи, які визначають зміст, форми і методи виховання є і принципами виховання учнів в душі миру.

Процес виховання в душі миру в школі повинен будуватися на основі принципів, викладених в Концепції національного виховання, яка схвалена Всеукраїнською педагогічною радою пра-

²³ Кон І. С. Психологія старшокласника. — М.: Просвещение, 1980. С. 181.

цівників освіти 30 червня 1994 року²⁴. Ми вважаємо, що принципи виховання учнів на ідеях миру визначають конкретну методику педагогічних колективів у вихованні підростаючого покоління. Вони є керівництвом до дії.

Питання про принципи і методи виховання дітей в школі України є самим актуальним в педагогіці. Воно не один раз обговорювалося в педагогічній пресі, на науково-практичних конференціях, нарадах вчителів і кожний раз привертало до себе особливу увагу. Аналіз наукових праць вчених педагогів М. К. Гончарова, О. П. Кондратюка, В. Г. Кузя, В. О. Сухомлинського, В. А. Сільченка, М. Д. Ярмаченка та ін., підручників і посібників з педагогіки для педінститутів та університетів показує, що в педагогіці до цього часу існує різнобій в класифікації принципів і методів виховання. В переважній більшості цих праць принципи і методи виховання не повністю відображають їх сутність, в їх визначенні не показана методика змісту складових частин процесу виховання. Все це негативно впливає на підготовку вчителів в педвузах і на авторитет педагогічної науки. Найбільш теоретично обґрунтував і дав практичні поради щодо використання принципів і методів виховання В. О. Сухомлинський. На досвіді Павлівської середньої школи Кіровоградської області він виділяє наступні виховання: комуністичної ідейності; єдність ідейної й організаційної основ шкільного колективу; керівна роль педагога-комуніста; багатство відносин між учнями і педагогами; яскраво виражена громадська сфера духовного життя вихованців і вихователів; самодіяльність, творчість, ініціатива, як особливі грані виявлення різноманітних відносин між членами колективу; постійне умноження духовних багатств, особливо ідейних та інтелектуальних: гармонія високих, благородних інтересів, потріб і бажань; створення і дбайливе збереження традицій, передача їх від покоління до покоління, як духовного надбання; ідейно, інтелектуальне, естетичне багатство взаємовідносин між шкільним колективом та іншими колективами; емоційне багатство колективного життя; суворі дисципліна і відповідальність особистості за свою працю, поведінку²⁵.

Ми вважаємо, що В. О. Сухомлинський по-новому підходив до розв'язання класифікації принципів виховання, з науковою глибиною, послідовно розкриває систему принципів, на яких виховується молоде покоління нашої незалежної держави.

²⁴ Див. газета «Освіта», 1994, 26 жовтня.

²⁵ В. О. Сухомлинський. Методика виховання колективу. ■ — Вибрані твори, т. 1. — С. 406—411.

В. А. Сільченко реалізовує в практику школи принципи:
ціліс-

ного засвоєння людської культури; структурності, взаємозалежності; ієрархічності: множинної характеристики виховання. Характеризуючи принципи системного підходу виховання, автор показує їх технологічну необхідність для підготовки вчителів до виховної роботи. Разом з тим він не дооцінює принципи виховної роботи, які вже по традиції втілені в життя школи. Це перш за все принцип гуманізму, демократії та взаємозв'язку виховання і навчання.

і. Д. Зверева вважає, найважливішими принципами соціальної роботи, в тому числі педагогіки, є: гуманізм, повага особистості, допомога молодій людині незалежно від національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, віри, партнерство, взаємодовіря, добровільність звернення по допомогу, конфіденційність та ін.^{26 27}

О. П. Кондратюк розробив класифікацію вісьми основних принципів виховання: ідейність і цілеспрямованість; зв'язок виховання із життям; виховання в колективі; повага до особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; систематичність і послідовність виховання; цілісність виховного процесу та єдність педагогічного впливу; поєднання педагогічного керівництва з розвитком самодіяльності та ініціативи вихованців; врахування вікових особливостей та індивідуальних особливостей учнів в процесі виховання²⁸.

Ми зупинились на класифікації методів виховання лише кількох авторів. Але і цього достатньо, щоб зробити висновок про те, що в педагогічній науці до цього часу існує різнобій щодо і означення принципів і методів виховання.

На протязі багатьох років дослідження проблеми виховання старшокласників на ідеях миру в позакласній роботі ми визначили основні принципи і методи виховання. Розглянемо кожний принцип виховання окремо:

1. Принцип цілеспрямованості передбачає виховання підро-

²⁶ В. А. Сільченко. Принципи реалізації системного підходу в підготовці майбутнього вчителя до виховної роботи в дусі миру і загальнолюдських цінностей. Виховання учнівської молоді в дусі миру і взаєморозуміння. — Рівне, 1992. — С. 214—215.

²⁷ І. Д. Зверева. Соціально-педагогічний захист дитинства Рідна школа. — 1994, № 3—3. — С. 18—19.

¹ А. С. Макаренко. Твори в семи томах. — К.: Рад. шк. — Т. 7. — С. 113.

стаючого покоління на ідеях миру в Українській державі, на прикладах героїчної праці українського народу в будівництві нового суспільства.

Виховання, розвиток суспільно-моральних якостей і гідності

молоді своєю найважливішою передумовою мають формування свідомості, що правильно відбиває об'єктивні закономірності соціального розвитку. Вона виробляється під впливом суспільних відносин, ідеології і політики держави в процесі суспільної діяльності людини. Важливо при цьому, щоб діти свідомо осмислили суспільне життя, його процеси, тенденції, суть основних цілей і завдань держави. Всю виховну роботу слід будувати так, щоб учні були безпосередніми учасниками будівництва незалежної, демократичної України.

Принцип цілеспрямованості визначає необхідність цілеспрямованої роботи з учнями, планування системи виховних заходів, формування свідомості особистості, поєднання перспектив розвитку загальношкільного колективу з перспективами загальнодержавними.

Вчитель повинен прагнути до того, щоб надати своїй виховній роботі чітко вираженого цілеспрямованого характеру, домогтися планованості, систематичності у вихованні учнів.

2. Принцип виховання в колективі через колектив і для колективу дає змогу домогтися бажаного впливу колективу на особистість, породжує стосунки товариської дружби, взаємодопомоги, потребує у відстоюванні інтересів колективу. Особисті інтереси і доля людей пов'язані з інтересами держави. Колектив — це школа, де кожна людина стає гідною свого громадського обов'язку, набуває досвіду, залучається до суспільної діяльності. Саме в колективі формуються нові якості людини, складаються стосунки дружби і товарищескості. Педагогіка виходить з того, що, чим ширше і багатше спілкування людини з колективом, тим глибші знання вона засвоює в процесі колективної діяльності, тим більш корисною буде її суспільна діяльність.

Принцип виховання в колективі, через колектив і для колективу вимагає від учителів з максимальною можливістю використовувати всі виховні заходи дитячих та юнацьких організацій, вести виховання учнів на ідеях миру через них.

3. Принцип єдності вимог і поваги до особистості вихованця вимагає від вчителя поряд з високою всезростаючою вимогливістю і належної поваги до нього. Поважати вихованця і ставити вимоги до нього — як зазначав А. С. Макаренко, — це значить уважно ставитись до дитини, знати її сильні і слабкі сторони і створювати необхідні умови для її зростання та вдосконалення >. Тому вчитель повинен об'єктивно оцінювати громадську діяльність своїх вихованців, ставитися до них з довірою і водночас розумно контролювати їхню поведінку і суво-

ро, без прискіпливості, наказувати їх за провину. Таке ставлення вихователя мобілізує сили і прагнення учнів до самовдосконалення.

4. Принцип систематичності, єдності виховних впливів і варіативності форм і методів виховання дітей на ідеях миру проявляється насамперед у доцільному відборі вчителем виховного матеріалу, в такому управлінні соціальним розвитком школярів, коли послідовно досягається певна мета і вирішуються виховні завдання із застосуванням сукупності форм, методів і засобів виховання школярів.

5. Принцип природовідповідності виховання передбачає ура-

хування вікових та індивідуальних особливостей учнів, багатогранної і цілісної природи людини, її анатомічних, фізіологічних,

психологічних, національних і регіональних особливостей, визначення вчителем змісту діяльності відповідно до віку, сил та можливостей учнів. Якщо в старших класах вихователі довіряють проведення бесід, вечорів, тощо самим учням, у середніх класах в переважній більшості проводить цю роботу вчитель, залучає учнів лише до читання та переказу окремих уривків, статей і т. д. З урахуванням вікових особливостей дітей учитель добирає методи виховання на ідеях миру.

У роботі по вихованню учнів в дусі миру потрібно враховувати їх індивідуальні особливості, вчителю слід добре вивчати учнів і давати їм посилені індивідуальні завдання.

6. Важливим принципом є розвиток самодіяльності, ініціативи, диференціації, індивідуалізації виховного процесу та громадської активності школярів під педагогічним керівництвом вчителів. Людина за своєю природою внутрішньо активна. Її громадська активність проявляється в різноманітних формах і має різну спрямованість. Для українського школяра поряд з пізнавальною активністю велике значення має і громадська активність. Участь школярів у житті колективу свого класу, загальношкільного колективу і виробничих колективів значно роз-

виває їх самодіяльність, ініціативу і громадську активність.

Великі можливості для розвитку самодіяльності, ініціативи і громадської активності учнів надає їх участь у роботі самодіяльних клубів, агіткультбригад, в організації агітаційно-пропагандистської діяльності старшокласників і т. д. Самодіяльність

учнів проявляється в складанні планів виховних заходів, у організаційній роботі, яка пов'язана з підготовкою і проведенням і їх чи інших виховних заходів у пропаганді миролюбної політики України.

Керівництво самодіяльністю і активністю молоді у пропаган-

ді миру — обов'язкова умова успішного досягнення мети виховання учнів на ідеях миру. Вчитель повинен його здійснюва-

ти так, щоб залучати всіх без винятку школярів до суспільно-корисної роботи, щоб розвивати їх самоуправління, зацікавленість у справах свого колективу, свого села, міста, області і країни. Без правильного педагогічного керівництва учнів самі неспроможні розглядати всі питання дуже складного процесу виховання учнів на ідеях миру. В них не вистачає ще досвіду цієї роботи. Тому вчитель повинен враховувати, в організації виховної роботи з учнями, їх рівні фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку, розкриття творчої індивідуальності кожного.

7. Принцип народності, цілісного виховання особистості передбачає здійснення виховання на основі всебічного розвитку особистості. Учень соціально формується, як цілісна особистість. Рівномірно розвиваються його розумові здібності, його естетичні погляди, трудові навички і вміння, наукова ерудиція. Його зв'язок з навколишнім світом веде до того, що розвиваються

і удосконалюються одночасно матеріальні і духовні потреби шко-

ляра. В свою чергу ці потреби стримують розумовий, фізичний, трудовий, моральний та естетичний розвиток. Такий загальний розвиток стимулюється копіткою виховною роботою вчителя. Тому виховання учнів у душі миру потрібно розглядати у взаємозв'язку з іншими частинами виховання підростаючого покоління, у єдності загальнолюдського і національного. Формування національної свідомості, прищеплення любові до рідної землі і всього народу, до Вітчизни, до культури, спадщини, народних традицій та звичаїв, до народів, що населяють Україну.

8. Принцип гуманізації виховання передбачає створення умов для формування кращих якостей та здібностей школяра, джерел його життєвих сил, гуманізації взаємин між вихователями і вихованцями, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіря до неї.

9. Принцип демократизації процесу виховання дітей в душі миру означає вилучення авторитарного стилю виховання. Співдружність вчителів і учнів. Сприйняття особистості вихованця, як вищої соціальної цінності, визначення його права на свободу, на розвиток здібностей і виявлення індивідуальності. Формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини, її громадською відповідальністю.

Ряд вчених-педагогів (Ю. К. Бабанський, Д. І. Водзинський, Е. І. Моносзон) до принципів виховання відносять також принцип комплексного підходу¹. Досвід роботи щодо виховання в

¹ Див.: М. І. Болдирев. Класний керівник. — К.: Радянська школа, 1982; О. В. Киричук. Формування в учнів активної життєвої позиції. — К.: Радянська школа, 1983; І. С. Мар'єнко. Основы процесса нравственного воспитания школьников. — М.: Просвещение, 1980.

дусі миру учнів багатьох шкіл України переконує нас в тому, що комплексний підхід до виховання скоріше всього виступає не принципом, а засобом реалізації в житті всіх принципів виховання дітей.

Принципи виховання школярів на ідеях миру, — дорогоцінне досягнення педагогічної науки *. Спираючись на них і збагачуючись постійно творчістю педколективів, їх досвідом, педагогіка об'єднує всі форми і методи виховання школярів в дусі миру, виховання людини нового світу — борця, патріота і захисника незалежної, демократичної держави — України.

Українська школа повинна докорінно пілипшити навчально-виховний процес, якість навчання та виховання школярів. Успіхи школи залежатимуть насамперед від того, як вона організовуватиме навчально-виховний процес, за допомогою яких методів буде озброювати знаннями своїх вихованців, як буде проводити з ними виховну роботу.

Складність і багатогранність процесу виховання учнів в дусі миру і взаєморозуміння потребують застосування різноманітних методів і прийомів впливу на учнів і організації їхньої діяльності.

Результати роботи вчителя великою мірою залежить від того, наскільки він знає методи виховання і вміє використовувати найефективніші прийоми впливу на учнів у тій чи іншій обстановці.

Вплив зовнішнього світу, в тому числі й учителя, на учня дуже різноманітний. Але в педагогічній теорії і практиці роботи вчителя з дітьми найбільш поширене виділення двох основних груп методів виховання:

— методи або впливи, які сприяють формуванню уявлень, переконань, понять, ідей і ідеалів;

— методи або впливи, які сприяють виробленню навичок і звичок правильної поведінки.

До першої групи можна віднести методи словесного роз'яснення і вплив на емоційну сферу учнів, а також приклад інших осіб, у тому числі вчителя; до другої групи — привчання і різноманітні види вправ.

Деяко окремо стоять методи, з допомогою яких стимулюється і оцінюється поведінка учнів. Це заохочення і покарання.

В педагогічній науці питання про класифікацію методів ви-

¹ Див.: Педагогика. Под ред. Ю. К. Бабанского. — М.: Просвещение, 1983; Ю. К. Бабанский, Г. А. Победоносцев. Комплексный подход к воспитанию школьников. — М.: Знание, 1980; Д. И. Водзинский. Научные основы нравственного воспитания школьников. — Минск: Высшая школа, 1982; Э. И. Аппензон. Теоретические основы коммунистического воспитания

■школьников. — М.: Педагогика, 1983.

ховання вирішується в різнобій. Часто до методів виховання відносяться і окремі виховні засоби і прийоми виховання. В один ряд з такими методами морального виховання, як переконання і вправлення, ставлять етичні бесіди, працю, гру, приклад старших та ін. Практика роботи шкіл показує, що всі вони служать одній меті і розмежовувати їх буває дуже тяжко. Хоч вони дуже близькі з методами морального виховання, все ж вони мають свої особливості, їх утотожнювати не можна Педагогіка,¹ як стверджує А. С. Макаренко, найбільш діалектична. Вона не була б наукою, якби не змогла дати вчителю силу універсальності. До таких положень належать методи морального виховання. Методи виховання ми повинні розглядати, як сукупність способів впливу на учнів з метою формування в них моральних якостей, спрямованих на зміну характеру діяльності школяра, на розвиток і формування його моральних почуттів, волі і характеру.

Аналіз творів багатьох вчених-педагогів (Ю. К. Бабанський, М. М. Грищенко, Т. М. Шашло), добровільної діяльності учнів старших класів в позакласній роботі засвідчує, що в педагогіці склалась наступна класифікація методів виховання:

- переконання (С. Я. Дем'янчук, П. В. Конанихін, О. Ю. Яницька);
- примус (Р. І. Курбатова, В. П. Фарфоровський);
- вправлення (В. О. Озолюс, М. О. Шавчук);
- схвалення (Б. Н. Мітюров, А. С. Михайлова, С. П. Максимюк);
- осудження (О. А. Дубасенюк, К. П. Кіндрат, З. М. Шевців);
- приклад (А. М. Богуш, С. Я. Дем'янчук, М. П. Ляшко);
- авторитет (А. М. Воробйов, А. С. Дем'янчук, Ю. К. Петров);
- суспільно-корисна роботи (Б. П. Бричок, О. В. Коржова);
- заохочення (І. С. Андрушків, М. В. Крет, І. І. Павлова);
- покарання (Б. С. Кобзар, Т. І. Люріна, С. М. Рик);

Наші дослідження засвідчують, що виховувати учнів в душі миру можна тільки тоді, коли вчитель уміло використовує різні методи в залежності від характеру виховних заходів, практикуючи в своїй роботі такі методи, які найбільш впливають на формування особистості школяра.

У житті всі ці впливи діють стихійно і суперечливо. У вихованні вони використовуються цілеспрямовано, з певною виховною метою. Щоб створені впливи були дійовими, педагоги використовують різні прийоми і засоби впливу на учнів. Ці при-

їїми і засоби допомагають, відповідно до поставленої мети,, формувати моральні поняття, ідеї і ідеали, навички і звички..

Під прийомами розуміють поодинокий вплив, а під засобами — сукупність прийомів. Наприклад, слово в широкому розумінні — засіб впливу на виховання, але певна репліка, порівняння, іронічне зауваження — окремі прийоми. Праця — засіб виховання, але показ, оцінка праці, вказівка на помилку в праці — прийом.

Систему прийомів і засобів, які використовуються для формування особистості, її моральної досконалості, називають методами виховання. Отже, під методами виховання дітей на ідеях миру розуміють способи і прийоми різноманітних засобів впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування в них глибоких переконань, навичок правильної поведінки, рис, характеру і високих моральних якостей.

До загальних методів виховання школярів в дусі миру, як і принципи, належать такі методи виховання: метод переконання, метод вправ, метод прикладу, метод змагання, метод заохочення і покарання та ін.

Провідну роль у групі методів, спрямованих на формування патріотичних переконань учнів, відіграють методи словесного впливу. Привчання дітей до правильної поведінки завжди супроводжується поясненнями, чому треба поступати саме так, а не

інакше. Для дітей молодшого шкільного віку використовують елементарні прийоми і засоби переконання: «Робити треба так», «Всі так роблять», «Так поступає український школяр» та ін. З старшими дітьми виникає необхідність глибокої мотивації, роз'яснення суспільного сенсу моральних понять: ввічливості, бережливості, чемності, товаришування.

Методи, що сприяють формуванню перш за все патріотичних

переконань, називаються методами переконання. Метод переконання в вихованні — це метод впливу на свідомість учня для роз'яснення соціальних понять і вчення про науку, фактів і явищ суспільного життя, формування наукового світогляду. Зав-

дання методу переконання полягає в тому, щоб роз'яснити суть моральних понять, значення моральних категорій в житті людей, навчити ними керуватися і тим самим уберегти дітей від неправильної поведінки.

Треба чітко розмежувати поняття переконання, як результату виховання, тобто психічну власність особистості, і переконання як метод впливу на свідомість і волю виховання.

Метод переконання допомагає сформувати такі моральні поняття, які не відображені в особистому досвіді, наприклад, мужність, самовідданість, пильність. В даному випадку мета засто-

всування методів переконання полягає в тому, щоб психологічно підготувати учня до здійснення моральних вчинків.

Переконання застосовується лише там і тоді, коли учневі справді потрібно роз'яснити, повідомити про якісь нові моральні положення, так чи інакше вплинути на його свідомість і почуття. Але переконання не потрібні там, де йдеться про прості і очевидні норми поведінки в школі й суспільстві: не можна розмальовувати, різати парту, обливати чорнилом стіни й одяг, грубити, плювати тощо. Тут необхідне пред'явлення суворих і категоричних вимог.

Методи переконання можуть застосовуватися з подвійною метою:

- з метою формування або дальшого вдосконалення пової моральної якості або форми поведінки;
- для вироблення нового правильного ставлення учнів до якогось їхнього проступку (для переконання в неправильності їхніх дій — наприклад, учні всім класом не з'явилися на урок).

Значне місце в методі переконання займає етична бесіда. Як одна із методу переконання, вона буває індивідуальна і групова.

Крім етичних бесід вчителю доцільно використовувати такі форми переконання учнів, як розповідь, доповідь, лекція, диспут.

Розповідь — образне викладення фактів, подій, героїчних звершень із життя видатних людей — революціонерів, політичних діячів, письменників, художників. Яскраві приклади допоможуть викристалізувати в свідомості дітей моральні поняття, як мета і призначення життя, любов до України, самовіддане служіння науці, прогресу, стануть для учнів стимулом до праці та самовдосконалення.

Доповіді, лекції на теми моралі читають переважно для старшокласників, у тому числі і самі учні. Це сприяє і формуванню етичних поглядів моралі. Лекції можуть бути найрізноманітніші за тематикою: «В житті є завжди місце для подвига», «Моральне обличчя школяра» тощо.

Диспути. В старших класах широко практикуються диспути з питань моралі. Під час таких диспутів виникають дискусії, суперечки, обговорення гострих ідеологічних і моральних питань. З виховного боку диспути цінні тим, що глибокі переконання формуються, в результаті зіставлення різних поглядів на одне й те саме питання, власних роздумів, самостійних

суджень
школярів. Теми диспутів бувають різноманітніші: «В чому
про-
являється краса людини?», «Що таке справжня дружба?» тощо.

Диспути вимагають доброї підготовки учнів і педагогів.

Як

і під час етичних бесід, важливо домогтися того, щоб учні
віль-

но висловлювали свої думки, наводили факти з
навколишнього

життя, з літератури, життя школи, класу тощо. З цією метою заздалегідь складаються питання для обговорення, добирається відповідна література.

Близькі до диспутів читацькі конференції, на яких обговорюються кращі твори українських і зарубіжних письменників.

Одним із ефективних засобів переконання є позитивний приклад — приклад вихователя, авторитетної людини, партійного і державного діяча, революціонера, героя, приклад людей, що стосується учнів, в тому числі й батьків.

Виховна сила прикладу ґрунтується на природній схильності і здатності дітей до наслідування, на конкретності їхнього мислення і довірливості (зокрема це стосується дітей молодшого шкільного віку). Не маючи достатніх знань і життєвого досвіду, діти спостерігають вчинки і дії дорослих, наслідують їхню поведінку. Приклад діє на школярів своєю наочністю і конкурентністю, він є своєрідною моделлю, підтвердженням, конкретизацією, ідей і моральних норм, які вчитель формує в учнів за допомогою переконання.

Окрему групу складають методи організації діяльності учнів. Ми пізнаємо світ і, спираючись на пізнані закони, перетворюємо його на щастя людини. Отже виховання школярів в душі миру має бути тісно пов'язане з психологічною і практичною підготовкою до праці, до суспільного життя, до активної діяльності, спрямованої на створення матеріальних і духовних благ, а звідси — і на вдосконалення особистості.

Особлива роль в організації діяльності дітей належить грі. Педагогічна наука розглядає гру, як один із важливих методів виховання в душі миру. Гра розвиває в учнів активність, ініціативу і самодіяльність. В процесі гри вони пізнають навколишній світ, визначають своє ставлення до дійсності. Гра всебічно виховує дитячий колектив. Учні люблять ігри на військові теми. Старшокласники проводять спортивні ігри, вікторини, розв'язують ребуси, шаради, беруть участь у конкурсах. Гра допомагає учням зміцнити свій організм, зберегти знання, розширити коло своїх інтересів.

До другої групи слід віднести методи виховання дітей на ідеях миру, які сприяють стимулюванню і оцінці позитивної поведінки учнів. Це перш за все заохочення і покарання.

Методи виховання дітей на ідеях миру не залишаються незмінними, придатними в будь-яких суспільних умовах. Вони завжди залежать від тих завдань, від змісту і принципів виховання, які ставить перед школою суспільно-політичний лад.

Вибір методів виховання школярів залежить від мети, віко-

вих та індивідуальних особливостей учнів, життєвого досвіду.

Учитель повинен не випускати із сфери свого впливу окремих учнів, працювати з кожним окремим учнем.

Як уже зазначалося, методи виховання учнів на ідеях миру комплексно впливають на учнів; застосовуючи в практиці якийсь

один метод означало б припускати помилку, на яку вказував в свій час А. С. Макаренко: «Ніякий засіб педагогічний, навіть загальноприйнятий, яким, звичайно, у нас вважається й навчання, і пояснення, і бесіда, і суспільний вплив, не може бути визнаний завжди абсолютно корисним. Найкращий засіб у деяких випадках неодмінно буде найгіршим. Візьміть навіть такий засіб, як колективний вплив, вплив колективу на особу. Іноді він буде добрим, іноді поганим... Ніякий засіб не можна розглядати з погляду корисності або шкідливості, якщо його брати відокремлено від усієї системи засобів. І, нарешті, ніяка система засобів не може бути рекомендована як система постійна»²⁹.

Методи виховання дітей на ідеях миру — це своєрідний інструмент у руках педагога в своїй сукупності, в системі вони доповнюють один одного, виконують функції організації процесу морального розвитку і вдосконалення особистості. За допомогою методів виховання школярів на ідеях миру — здійснюється цілеспрямований вплив на учнів, організовується життєдіяльність їх, збагачується моральний досвід, формується людина держави України.

Отже, зміст, мета, завдання, принципи і методи виховання в дусі миру на сучасному етапі визначаються перш за все індивідуальним підходом до кожного учня в аналізі міждержавних зв'язків, стосунків, що зумовлює будувати виховання в єдності з інтернаціональним, моральним і трудовим вихованням підростаючого покоління, поєднавши моральну і світоглядну сторони формування особистості відданого патріота України, людину загальнолюдських цінностей.

На основі викладеного в першому розділі матеріалі ми робимо такі висновки:

1. Великі завдання поставила наша країна перед школою-України по вихованню дітей в дусі миру, успішне розв'язання яких можливе лише за умови, якщо завершимо побудову міцної й незалежної держави. Але це можна зробити тоді, коли всі гуртом візьмемося і напружимо свої зусилля на це. Тому загальноосвітня школа повинна йти в ногу із життям суспільства, а педагоги шукають шляхи по реалізації завдань та удосконалювати зміст виховання учнівської молоді на ідеях миру.

²⁹ А. С. Макаренко. Твори в семи томах: Т. 5.— С. 212.

2. Масштаб виховання інтересу молоді до проблем вихован-

ня в душі миру характеризується значним ростом національних рухів і організацій, які об'єднують учнів, студентів, педагогів, вчених. Вони беруть участь в діяльності міжнародних організацій, міжнародних нарадах і науково-практичних конференціях, в створенні посібників з питань виховання в душі миру, в міжнародному співробітництві. Роль вчителя і педагогічної науки в розвитку цього процесу дуже велика. В їх руках доля нової людини ХХІ віку і вічний мир на планеті.

3. Потрібно координально змінити виховання старшокласни-

ків по вихованню їх в душі миру, привести його у відповідальність вимог, які ставить держава до школи.

4. Рекомендувати включати в навчальні плани педвузів, коледжів і педучилищ питання змісту і на цій основі розробити нові навчальні програми і плани.

5. Науковцям педвузів розробити для шкіл методичні рекомендації по вихованню старших школярів на ідеях миру в позакласній роботі.

6. У зв'язку з побудовою незалежної демократичної України

загальноосвітня школа не може стояти осторонь від питань виховання учнівської молоді на ідеях миру. Її завдання: вести миротворчу роботу серед юнаків та дівчат, населення, щоб допомогти українському народу вийти на міжнародні позиції в галузі миру і безпеки народів, стати справжньою зоною миру в своєму регіоні, успішно завершити побудову незалежної, демократичної держави. А це вимагає, щоб вони більш точно визначили мету своєї діяльності в цій нелегкій роботі.

7. Принципи виховання учнів на ідеях миру складають визначні положення, в яких визначені основні вимоги до змісту, організації, методів виховної роботи, і напрямків, взаємовідносини педагогів та учнів. Вони завжди мали і мають об'єктивний характер. Будучи керівними положеннями для вчителя, вони визначаються завданнями формування нової людини. Дотриман-

ня цих принципів у виховному процесі робить його більше цікавим, ефективним і результативним.

8. Учитель не повинен підходити до методів виховання учнівської молоді однозначно. При виборі методів виховання педагог повинен виходити з цілого ряду умов, засобів та прийомів. Основним методом виховання старшокласників є метод переконання, який кожен вчитель повинен широко використовувати в роботі.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ПЕДКОЛЕКТИВІВ ШКІЛ У РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ФОРМ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ НА ІДЕДХ МИРУ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

2.1. Бесіда, як одна із важливих форм виховання учнівської молоді в дусі миролюбної політики України.

В системі освіти України виховання дітей в дусі ідей миру займає одне з важливих місць. Зараз ця проблема є складовою частиною державної шкільної політики, одним з основоположних принципів діяльності кожної школи. В процесі підготовки та проведення роботи старших класів констатуючи експеримент, основним завданням якого було:

— вияснення впливу проведення бесід та уроків миру, константувати рівні використання тієї чи іншої форми проведення в старших класах;

на формування особистості школяра; розробити і експериментально перевірити методику проведення бесід та уроків миру, визначити кращі їх варіанти і на цій основі розробити науково-обґрунтовані; методичні рекомендації, щодо їх проведення в загальноосвітніх школах. З цією метою провели в старших класах окремих шкіл Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської та Тернопільської областей бесіди з учнями, вчителями та батьками, провели анкетування, зробили висновок проведеної роботи.

Тепер важко знайти педагогічний колектив школи, де б не обговорювали питання миру і виховання школярів відданими патріотами України, вірними борцями за мир. Цю думку підтверджують наші бесіди з вчителями 12 загальноосвітніх шкіл Рівненської, Житомирської та Київської областей. Опитуванням було охоплено 39 вчителів та 19 вихователів. 99,8% від загального числа опитаних відповіли, що в їхніх колективах йде мова про виховання дітей в дусі миру, питання про виховання в цьому напрямку часто обговорюють на засіданнях педрад та методичних комісіях.

Особливу роль відіграють форми роботи педагогів, спрямовані на виховання дітей в дусі миру. Це насамперед бесіди про мир, уроки миру, розповіді про мирну політику України, про героїв-борців за нашу мирну державу і т. д.

Ця робота починається з дитячого садка, де діти під керівництвом вихователя займаються з казками народів світу, з їх високою загальногуманістичною спрямованістю — добро завж-

ди перемагає зло, боягузство і зрадництво засуджуються і караються, а закінчується у випускному класі.

Одне з важливих місць в системі виховання старшокласників займають бесіди з ними про мир.

Бесіда про мир — це одна з форм виховної роботи школи, яка організована і планомірно проводиться вчителем з учнями з метою поглибити і перевірити їх уявлення про окремі питання мирної політики окремої країни, прищепити любов до своєї Батьківщини, сформувати в них міцні переконання в правоті політики про без'ядерну нашу державу.

Бесіда про мир, про миролюбну політику України — це яскравий соціальний виклад конкретних фактів з політики, з суспільного життя уряду нашої країни, країн світу. Впливаючи на почуття учнів, бесіда про мир допомагає школярам зрозуміти і засвоїти зміст внутрішньої та зовнішньої політики України, її роль в суспільному житті народів світу, в боротьбі за міцний мир між народами.

В процесі проведення констатуючого експеримента ми переконалися, що вміти цікаво, просто і доступно проводити бесіду про мир з учнями того чи іншого віку — найбільш важливе завдання кожного вчителя.

Аналіз та узагальнення вчителем фактів з питань політики, з навколишнього життя, з газет та літературних джерел під час бесіди збагачує моральний досвід дітей, сприяє нагромадженню потрібних уявлень, усвідомленню основних моральних понять. Позитивних наслідків бесіда досягає лише тоді, коли вона викликає у школяра відповідні емоції, переживання, допомагає йому бачити позитивне і негативне в поведінці людей, спонукає його до самостійної оцінки своїх вчинків, а також державних діячів.

Вчені-педагоги стверджують правильну думку про те, що бесіда про мирну політику України відіграє виховну роль лише в

тому разі, коли відповідає певним педагогічним вимогам. Ці вимоги стосуються змісту бесіди, її форми проведення, відповід-

ностей матеріалу віковим особливостям дітей. Матеріал такої бесіди має бути цілеспрямованим, насиченим змістовно. В зв'яз-

ку з цим слід дбайливо добирати факти, які б навчали дітей, захоплювали їх своїм змістом, викликали у них відповідні переживання (С. Я. Дем'янчук, Б. С. Кобзар, В. М. Коротов, В. В. Лебединський, Г. М. Філонов). Особливу увагу під час проведення бесід про мир слід приділяти збудженню активності учнів, запобігати шаблону і формалізму (О. С. Богданова, В. І. Петрова, В. С. Петренко).

На протязі навчання дітей в старших класах зміст і форми бесід про мир в контрольних класах ми не міняли, а в експере-

ментальних — зазнавали певних змін відповідно до віку дитини, її можливостей. Дослідження в цьому напрямку засвідчу-

ють (Д. Л. Ваккер, С. С. Коваленко, А. П. Петрук, Т. І. Цвє-
-лих), що бесіди про мир в молодших класах краще проводити
на матеріалі конкретних фактів (окремі події із життя героїв,
їх вчинків), то в середніх та старших класах поряд з цим про-
водити бесіди більш узагальненого характеру, під час яких учні
цього віку могли б дискутувати між собою з приводу оцінки ок-
ремих вчинків людей, миротворчої діяльності школи.

В процесі підготовки до проведення бесіди про мир ми
акти-
візували учнів. Готуючись до бесіди, вони продумували відпові-
ді на заздалегідь поставлені запитання, прочитували відповідну
літературу.

Т. Е. Колупаєва слушно зауважує, що тільки враховуючи
педагогічні вимоги та вікові особливості дітей *, вчитель зможе
зробити бесіди про мир дійовим засобом роз'яснення важливих
питань зовнішньої політики нашої країни, засобом формування
моральної свідомості учнів.

Аналіз навчальних планів і програм для середньої школи
дав можливість нам згрупувати бесіди з учнями старших класів
на три основні групи: до першої групи ми відносимо бесіди,
в яких розкриваються політичні основи нашого суспільства,
політики України. Сюди можна віднести теми: «Україна серед
країн Європи», «Україна — мирлюбна держава», «Україна в
боротьбі за мир між народами», «Україна і США» та ін.

До другої групи відносяться бесіди, які охоплюють питання
виховання в учнів окремих моральних якостей, любові до неза-
лежної держави України.

Така тематика цих бесід: «Праця як обов'язок кожної лю-
дини», «Дружба міцна не улесливістю, а правдою і чесністю»,
«Ми любимо свою країну», «Наша країна в боротьбі за мир»,
«Український народ в боротьбі за незалежність», «Щоб в серці
жила Батьківщина» та ін.

До третьої групи бесід ми відносимо бесіди, в яких вчителі
та вихователі виховують учнів в дусі почуття патріотизму до
•своєї Вітчизни, взаєморозуміння, довір'я і дружби між дітьми
та народами та ін.

Сюди можна віднести такі теми бесід: «Участь українців в
другій світовій війні», «Вітчизно моя, Україно», «Вони
захищали

Україну», «Ми любимо свою Україну», «Кого ти знаєш з ге-
роїв?», «Діти — герої нашої держави», «Ми бережемо мир»,
«Народи України» та ін.

Глибокий патріотизм, гуманізм, уміння, інтереси свого на-

¹ Колупаєва Т. Е. Педагогічні умови виховання молодих школярів на

ідеях миру в позакласній роботі. Автореф. дис. на здоб. вчен. ступ. канд. лед. наук. — К., 1991.

роду поставити поряд з власними інтересами — в значній мірі вчительно допомагає добре проведена з учнями бесіда про мир.

В. О. Сухомлинський писав, що наш ідеал — це творча, неспокійна любов до рідної землі, до всього, що створено старшими поколіннями і твориться сучасниками в ім'я прийдешніх поколінь, це не пасивне милування навколишнього лише тому, що воно рідне, а боротьба за велич і могутність Батьківщини, щоб

завтра було кращим, ніж сьогодні '. Тому ми робили все для того, щоб сила бесід про мир і взаєморозуміння з кожною хвилиною все більше і більше впливала на формування нової людини — патріота України. Нами проведено формуючий експеримент в процесі якого створювались педагогічні умови, стимулюючи ефективність впливу на виховання молодих школярів в дусі миру в процесі проведення з ним бесід про миролюбну політику Української держави.

При розробці методики формуючого експерименту ми виходили з того, що:

- виховання учнів старших класів на ідеях миролюбної політики нашої держави в процесі проведення з ними бесід повинно бути цілеспрямованим і безперервним з першого до випускного класу;

- для того, щоб бесіди про мир ефективно впливали на формування у старших школярів розумних понять про політику України, потрібно вміло складати тематику таких бесід;

- ефективність бесід про мир з старшокласниками залежить від підготовки вчителя з цього питання.

Педагогічний колектив кожної школи повинен чітко спланувати проведення кожної бесіди. Нами була розроблена анкета, відповіді на запитання якої дали можливість визначити рівень задоволеності вчителів методикою планування бесід з учнями старших класів про мир, найбільш важливі значення та вміння, необхідні для її здійснення і рівень володіння цими значеннями та вміннями в процесі проведення бесід, а також труднощі, зазначені при цьому. Анкетування проводилось в школах Рівненської

та Житомирської областей. Анкетуванням було охоплено 224 вчителів старших класів. Вчителям пропонувались анкети закритого і відкритого типу. Питання першої анкети давались педагогам з метою виявлення ступеня задоволення ними своєю підготовкою проведення бесід про мир та причин не підготовки.

Тільки 60,5% із 224 опитаних вчителів старших класів повністю задоволені плануванням, проведенням бесід з учнями; 25,9% скоріш задоволені, ніж незадоволені; 7,4% — незадоволені; 5% — зовсім незадоволені; 1,2% — не дали відповіді. Четверта ча-

¹ В. О. Сухомлинський. Твори. —Т. 1. — С. 20—21.

стина анкетованих вчителів відмітили свою недостатню методичну підготовку до планування проведення бесід про зовнішню

політику нашої держави, відсутність в школах необхідних методичних посібників з цього дуже важливого питання, майже половина вчителів — нестачу загальних психологопедагогічних, тео-

ретичних знань. Крім цього, 39,3% вказали, що вони недостатньо або зовсім не володіють методикою планування проведення бесід з учнями про мир; 18,1% вчителів не вміють аналізувати літературу, передовий педагогічний досвід, знаходити та ліквідувати помилки, допущені при плануванні проведення бесід

Особливо страждають в цьому плані молоді вчителі. Вони відчувають великі труднощі при проведенні бесід з учнями про зовнішню політику України.

В педвузах не вивчається методика проведення бесід з школярами, їх планування. Таке становище потребувало вивчення рівня підготовленості вчителів до планування і проведення бесід з учнями про мир, внесення відповідних коректив в зміст і методи їх підготовки до проведення цієї роботи.

Аналізуючи стан планування бесід про мир з старшокласниками в школах Рівненської області, ми дійшли висновку, що навчально-виховний процес дає можливість кожному вчителю чітко спланувати проведення бесід про мир в своєму класі, тільки керівництву школи необхідно систематично контролювати, цілеспрямовувати, вдосконалювати та впорядковувати планування бесід про мир з учнями.

З метою вивчення рівня підготовки вчителів старших класів до проведення бесід про мир з учнями, виявлення недоліків, виділення фактичного рівня знань про методику проведення бесід нами в 1992—94 рр. здійснювалось анкетування, яким було охоплено 324 вчителів шкіл Житомирської, Рівненської та Тернопільської областей. Вчителям пропонувались анкети, які скла-

дались із питань як закритого, так і відкритого типів (Див. таблицю 1).

Питання першої анкети пропонувалось для виявлення відповідей на запитання: чи задоволені вони своєю методичною підготовкою до проведення бесід про мир з учнями. Якщо ні, то в чому причина, які знання їм потрібні для ефективного проведення цих бесід.

Друга анкета дала можливість визначити рівень оволодіння вчителями методичними прийомами та вміннями, які з них недостатньо сформульовані, виявити основні напрямки удосконалення процесу проведення бесід з учнями про політику нашої держави. Крім анкетування, проводились співбесіди з молодими вчителями, враховувалась успішність учнів, велись спостереження за суспільною діяльністю школярів. Це дало можли-

Таблиця 1

**РІВНІ СФОРМУВАННЯ І УМІНЬ ПРОВЕДЕННЯ БЕСІД
ПРО МИР ВЧИТЕЛІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
КОНСТАТУЮЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ (%)**

Знання і уміння, якими повинен володіти вчитель	Учителі з рівнем їх знань і умінь		
	високий	середній	низький
1. Знання і уміння, якими повинен володіти вчитель	62,4	36,2	1,4
2. Уміння відібрати необхідний матеріал для проведення бесіди про мир з учнями	59,6	34,3	6,1
3. Уміння чітко планувати роботу по проведенню бесід про мир з учнями	60,5	39,2	0,3
4. Виховання в учнів любові до Батьківщини в процесі бесіди	86,1	13,5	0,4
5. Методично вірно проводити бесіду	78,3	21	0,7
6. Реалізувати виховні можливості всіх бесід про мир	57,5	36,1	6,4
7. Аналізувати навчально-виховний процес школи	79,6	18,1	2,3
8. Творчо застосовувати передовий педагогічний досвід по вихованню школярів в процесі проведення бесід про мир	81,9	11,6	6,5
9. Виховати відданих патріотів Батьківщини, її захисників	89,9	7,3	2,8

вість розширити уяву про стан підготовки вчителів до проведення бесід з школярами і разом з тим перевірити правдивість їх відповідей. З метою забезпечити єдиних вимог до оцінки підготовки вчителів до проведення бесід з старшокласниками були проведенні загальні критерії їх оцінки, які доводилися до відома опитуваних.

Результати проведеного нами дослідження засвідчують, що тільки 19,2% молодих вчителів повністю задоволені своєю роботою по плануванню проведення бесід з учнями про мир. 75,1% не зовсім задоволені, 3,9% не задоволені, 1,8% не дали відповіді.

Молоді вчителі, як правило, погано підготовлені до

здійснен-

Таблиця 1

ня функції організатора по проведенню бесід з учнями старших класів. Про це свідчать дані нашого дослідження педагогічної підготовки молодих вчителів до проведення бесід з школярами старших класів.. Це видно з таблиці № 2.

Таблиця № 2

**ВИЗНАЧЕННЯ ШКІЛЬНИХ БАЛІВ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ВЧИТЕЛІВ
ДО ПРОВЕДЕННЯ БЕСІД
ПРО МИР З СТАРШОКЛАСНИКАМИ**

	Педагогічна підготовленість		
	навчальна	навч.,- виховна	виховна
1. Число «вибору» від кількості опитаних вчителів	152	68	30
2. Процент вибору від кількості опитаних вчителів	65	24	11
3. Шкільний бал педагогічної підготовки вчителів	5,8	3,6	2,6

Як бачимо, молоді вчителі краще всього підготовлені до проведення навчальної діяльності (65,0% опитаних), 24% опитаних молодих вчителів готові до навчально-виховної діяльності, і лише 11% опитаних можуть вести на належному рівні бесіди з учнями.

Ми зробили висновок про те, що керівники шкіл повинні більше уваги звертати на роботу з молодими вчителями в удосконаленні ними методики проведення не тільки бесід, а й всього навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі.

З метою розробки методики роботи з окремими групами учнів на основі матеріалів телепередач про миролюбну політику України школярі під нашим керівництвом виконували різні диференційовані завдання. При цьому багато практичних та творчих завдань виконувались учнями в ігровій формі. Важливим результатом експерименту на заключному етапі дослідження стало перерозподілення учнів в групах по рівню сприймання телепередач.

В кількісних показниках ці зміни відображає таблиця № 3.

Результати засвідчують, що кількість учнів третьої групи, тобто групи з високим рівнем сприйняття, за час експерименту збільшилась вдвічі тоді, як в групі з низьким рівнем сприйняття, вона зменшилась.

Після проведення другого зрізу ріст числа учнів, які від-

Таблиця № 3

**ПЕРЕРОЗПОДІЛ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗА ГРУПАМИ
ЗАЛЕЖНО ВІД РІВНЯ СПРИЙНЯТТЯ**

Групи	Рівні прийняття	Кількість учнів	
		абсол.	%
Перша	низький	101	39,3
Друга	середній	129	19,3
Третя	високий	102	41,4

різняються постійним вибірковим переглядом і більш стійким зоровим інтересами був досягнутий завдяки ціленаправленому педагогічному керівництву.

У процесі експерименту виникли також якісні зміни характеристик, які давали учні тим чи іншим поняттям під впливом телепередач, наприклад, таких, як: «Україна», «Батьківщина», «Мир», «Прапор» та ін.

Підвищилась суспільна активність школярів. Проведений третій зріз засвідчив, що на початку формуючого експерименту учнів старших класів з низьким рівнем суспільної активності було 53,3%, то до його завершення залишилось 36,4%.

Одночасно збільшилось число учнів з її високим рівнем (на початковому етапі експеримента 13,5%, на заключному — 27,8%). Окремим учням, спостереження за якими не дали чіткого уявлення про наявність в них якостей вихованості на ідеях миру, були запропоновані спеціальні діагностичні завдання.

Наприклад, одному учневі було дано завдання: відповісти, що роблять його батьки, щоб зберегти мир між народами. Другому учневі пропонувалось назвати прізвища учасників Великої Вітчизняної війни, загиблих в його рідному селищі. Третьому учню — запитати в дідуся, що він робив в роки війни, за що він удостоєний урядових нагород. Деякі учні дотримувались завдання. Зібрати матеріали з газет «Зміна», «Зірка» та ін., в них іде мова про участь дітей в боротьбі за мир та інше. Аналіз виконаних учнями індивідуальних завдань засвідчив, що уявлення про наявність у школярів старших класів якостей вихованості на ідеях миру з кожним навчальним роком все більше зростає.

Про це свідчать результати, дані в таблиці № 4.

Таблиця № 4

**УЯВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРО ВИХОВАНІСТЬ
НА ІДЕЯХ МИРУ**

Рівні засвоєння	Результати виконання серій завдань в %							
	експериментальні класи:				контрольні класи			
	w >	X	$\frac{m}{X}$ X	X	$\frac{m}{X}$ >	X	$\frac{2}{X}$ X	X
Високий	26,2	46,4	54,8	76,9	16,3	21,9	30,3	38,1
Середній	31,1	22,2	26,3	18,2	19,5	27,6	31,8	32,3
Низький	42,7	31,4	18,9	4,9	64,2	50,5	37,9	29,6

Як бачимо, кількісний розподіл учнів за рівнем засвоєння матеріальних, індивідуальних завдань, дані в табл. № 3, свідчать про те, що знання більшості учнів експериментальних класів після певної роботи з ними експериментатора відповідають вимогам високого рівня.

Діалектика впливу даних методів роботи складається з того, що діти спочатку є інструмент в руках педагогів і в своєму розвитку стають методом діяльності колективу, переходять у внутрішній стимул діяльності кожного учня, його товаришів, відбиваються в їх інтересах, потребах, стимулах, мотивах. Завдяки цьому є можливість досягти позитивних результатів в індивідуальній роботі з учнями.

Число учнів в експериментальних класах з високим рівнем виховання на ідеях миру збільшується на 14,4% (на початковому етапі дослідження було 70%) тоді, як число учнів в контрольних класах з низьким та середнім рівнем залишається значно високим. Звідси можна зробити висновок про те, що кожен педагог в своїй роботі по вихованню учнів на ідеях миру повинен використовувати індивідуальні завдання і методом бесіди з ними створювати необхідні умови для успішного їх виконання. Це дало можливість використовувати ті внутрішні приховані від зовнішнього спостереження процеси та зміни, які виникали в свідомості учнів. До цього ж, вивчення динаміки та формування необхідних якостей дозволяє отримати інформацію, на основі якої можна вносити поправки в методику проведення дослідно-педагогічної роботи з учнями старших класів. При цьому вмиле поєднання масових форм роботи з індивідуальними підходами є важливим та невід'ємним аспектом процесу виховання школярів.

З приводу цього А. С. Макаренко писав: «Виховуючи окрему особистість, ми повинні думати про виховання всього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватись тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. В кожний момент нашого впливу на особистість цей прийом обов'язково повинен бути впливом на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов'язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить в колектив»¹.

У процесі проведення бесіди, вивчення особистих справ, опитування, використання методу групової оцінки, отримані дані про рівень вихованості учнів на ідеях миру, сформованості якостей патріотизму, дисциплінованості, мужності навчання восьмикласників. При цьому використовували комплекс якостей, характеризуючих поняття «виховання в душі миру», формуючи питання «оцініть за п'ятибальною системою, в якій мірі у вас розвинуті перераховані якості?».

Досвід роботи експериментальних шкіл засвідчує, що в бесідах з учнем про мир потрібно розповісти їм про самі суттєві питання політики Української держави в роботі по збереженню миру між народами.

Під час формуючого експерименту, при якому створювались педагогічні умови, які стимулювали ефективність впливу на виховання старших школярів в душі миру в процесі проведення з ними бесід про миролюбну політику нашої країни. При розробці цієї методики виходили з того, що:

— виховання учнів старших класів на ідеях миру в позакласній роботі в процесі проведення з ними бесід повинне бути цілеспрямованим і безперервним з VIII по XI клас;

— для того, щоб бесіди про мир ефективно впливали на формування в старшокласників цілесних понять про зовнішню політику нашої держави, потрібно вміло складати їх тематику;

— ефективність бесід про мир з учнями VIII—XI класів залежить від обізнаності вчителя з цього питання.

При цьому змістом бесід про миролюбну політику України може бути будь-яке питання з життя країни, світу. Дуже важливо, щоб вони проводились один — два рази в місяць і кожен учень активно включався в з'ясування питань, виступав сам, запитував вихователя і своїх товаришів. Бесіди проводяться з тією метою, щоб систематизувати та поглибити знання учнів про політику Української держави та держав світу, про міжнародні події, а з іншої сторони — щоб своєчасно з'ясувати та виправити помилки учнів старших класів, які можуть бути

¹ Макаренко А. С. Твори, Т. 5. — С. 408.

допущені ними при вивченні того чи іншого питання про зовнішню політику України.

А. С. Макаренко завжди проводив бесіду так, що вона мала глибокий вплив на вихованців. Він завжди вів бесіду веселим тоном, але попереджував, щоб вихователі не захоплювалися іронізацією, не сміявся з вихованців. «В бесіді потрібно розтлумачувати вихованцю шкідливість його поведінки і для нього і для колективу, наводити приклади, давати рекомендації щодо читання книжок»¹.

Вміти цікаво, просто проводити бесіду про миролюбну політику нашої держави з школярами — найбільш важливе завдання кожного вихователя.

В школах України працюють тисячі талановитих вчителів і вихователів, які цікаво, просто обмінюються досвідом роботи з різних питань зовнішньої політики України зі своїми колегами.

До таких вихователів можна віднести вчителів Житомирської області А. А. Бойко (Токарівська школа), А. Ф. Янчук (Ярунська школа), Т. В. Карпюк (Гірківська школа). В школах Рівненської області працюють вчителі-новатори, які вміло проводять бесіди про мир з учнями. Це Г. Д. Нестеренко (Вербська школа-інтернат), П. П. Ковальчук (середня школа № ім. Рівне). Як приклад, наведемо бесіду про мир, проведenu під нашим керівництвом вчителями СШ № 1 м. Рівне в 1991—94 рр. з учнями 9 класу.

Тема бесіди: «Миру — Мир! Війні — ні!».

Вчитель розпочинає бесіду про мир, розповідає про дитинство наших дітей. Світле свято прийшло нині зранку в кожну школу нашої незалежної України. Ще не погасли посмішки привітань, радості перших зустрічей після літніх канікул, а шкільний дзвінок з невтомною діловитістю кличе нас в класи, щоб продовжити подорож в країну знань.

З любов'ю і надією проводжали нас в школу батьки, бажаючи успіхів в навчанні. Стало вже доброю традицією починати навчальний рік бесідою про мир.

Після цього виступає ветеран Великої Вітчизняної війни. Далі слово школярам.

1 учень: Війна продовжувалась 1418 днів. Вченими підраховано, що 6 секунд забирали одне людське життя. Від цих слів мені стає не по собі. 6 секунд — не стало рідного дідуся. І я ніколи не дізнаюсь був він блондином чи брюнетом. А спитати нема у кого, тому що всю «решту» маминої родини теж забрала війна.

¹ Макаренко А. С. Твори. — Т. 5. — С. 46.

6 секунд — не стало бабусі. Ще 6 секунд — і осколком розбиває бедро маленької дівчинки, моєї майбутньої мами. Стікаю-
1*

чи кров'ю, підбирають її на дорозі, після обстрілу біженці, віддають в дитячий будинок.

Після війни, в 1946 році взяла її з дитячого будинку жінка, яка загубила чоловіка, ще на війні з білофінами. Потрясли її очі моєї майбутньої мами — не дитячі, сумні, жалібні. Марія Павлівна, ставши моєю бабусею, не героїня. Просто вона зберегла життя мами, а значить і мені, і моїм майбутнім дітям.

Прийде час, і всі, хто був дорослим, коли йшла війна, помруть. І ми, їх внуки, повинні розповісти своїм дітям про цю страшну війну. Я не забуду горе, сльози моїх батьків. Не забуду і не дам забути своїм дітям.

II учень: ми відповідаємо за все, що відбувається при нас,-
Наша земля далека від вдосконалення, але ми живемо на ній і повинні думати про безпеку і взаєморозуміння між людьми різних народів. Бути байдужим до біди сусідніх народів, які жи-
ли з тобою в одній країні — соромно і недоступно. В колишніх окремих республіках Радянського Союзу кипить війна. Чи правильно буде зробити вигляд, що ми не помічаємо цього, замкнувшись у своїх проблемах? Звісно — ні. Чим би я не займався, яку б роботу не робив, пам'ятаю, що мій власний крок до збереження та встановлення миру — це вклад у майбутнє. В ім'я цього майбутнього, в ім'я щастя всіх людей на землі, щастя не затьмарене тінню війни, горем втрат, я голосую за мир, за
,
дружбу.

III учень: «Чи є ще золота цінніше на землі?» — у мудреця спитали якось люди. Не довго думала мудра людина: «Дорожча дружба — є, була і буде!»

IV учень: Ми всі сьогодні як один,

Від імені дітей планети вимагаємо:

Щоб 'усі діти вчилися,

Щоб ніхто не страдав від хвороб та голоду,

Щоб назавжди зникла дитяча підневільна праця.

По всій землі наш клич несеться: «Хай завжди буде сонце! Хай завжди буде мир!» Звучить пісня «Хай завжди буде сонце!» слова А. Ошаніна переклад Г. Бойка.

Заключне слово учителя: Дорогою ціною заплатило людство, щоб знову після другої світової війни прийшов мир. Страшні злодіяння скоїли гітлерівці і в Рівненській області. Вони знищили 153 тис. чоловік, з них 58 тис. чоловік військовополонених.

На території нашої країни фашисти зруйнували більше тисячі міст, близько 70 тисяч сіл, зруйнували 4 тис. залізничних

•станцій, до 900 радгоспів, знищили 65 тис. кілометрів залізничних шляхів...

Ви бачите, якою дорогою ціною було дано нам мирне майбутнє. І ми з вами все повинні зробити для того, щоб наші діти і діти наших дітей жили в мирі і радості.

Вчителі кожну бесіду будували на широких знаннях своїх вихованців. Завдання кожного вихователя полягає в тому, щоб бесіда з школярами сприяла формуванню глибоко! переконаності в його вихованців. Під час бесіди мова вихователя повинна бути завжди чіткою, зрозумілою, логічною. Мова — це доказованість бесіди в її обґрунтованості. Матеріал бесіди завжди повинен відповідати дійсності. Тоді бесіда може мати переконливий характер.

Практика роботи багатьох шкіл України показує, що кожен вихователь повинен до майбутньої бесіди зі своїми вихованцями добре підготуватись. Відмінно знати актуальний матеріал радіо, газет. Якщо учні відчують, що їх вихователь не достатньо знайомий з питаннями, за якими проводиться бесіда, то його докази в бесіді навіть сильні, відразу меркнуть, втрачають свою переконаність, силу. Щоб провести ту чи іншу бесіду, потрібно її чітко спланувати, заздалегідь скласти план бесіди, вивчити питання бесіди. Кожна бесіда про миролюбну політику Української держави повинна складатись із вступної, основної та заключної частин.

Вступна частина бесіди відображає той момент, про який буде йти мова у бесіді.

В основній частині бесіди повинні бути з'ясовані основні питання, які обов'язково використані в бесіді з школярами.

В заключній частині бесіди вихователь повинен дізнатись, що дала його бесіда вихованцям, як вона вплинула на формування його ідейної переконаності, на його характер \ волю.

Вихователь повинен зробити висновки і спільно з учнями намітити програму дій.

Бесіди про мир бувають індивідуальні та групові. З метою уточнення, які з них (групові чи індивідуальні) краще всього проводити з учнями, ми провели констатуючий експеримент, метою якого було попереднє вивчення методики проведення бесід і констатацію рівня використання тої чи іншої форми їх проведення з старшокласниками. На питання про те, які бесіди (індивідуальні чи групові) більше всього потрібно використовувати в практичній роботі в школі, позитивно відповіли в 1992—

94 рр. 39 учнів 10-х класів Токарівської та Ярунської середніх

шкіл Житомирської області та 201 учень 10-х класів середніх шкіл №№ 1, 5, 8, 22 м. Рівне.

Аналіз відповідей Токарівської та Ярунської середніх шкіл

показують, що 72% всіх опитаних учнів висловлювались за те, щоб в першу чергу педагогічні колективи проводили індивідуальні бесіди, а потім групові.

Учениця 10-го класу Токарівської середньої школи Житомир-

ської області Тетяна П. сказала: «Бесіди для нас мають дуже велике значення. Вони допомагають нам всестороннє пізнавати світ, життя нашого великого українського народу».

Валентина Р. з цієї ж школи говорить: «...Коли з тобою говорить один на один улюблений вчитель, ти повинен розуміти свою необхідність у приєднанні до роботи по збереженню та благоустрою навколишнього середовища, збереження миру на всій землі».

Індивідуальні та групові бесіди про миролюбну політику держави

принносять максимальний ефект, коли:

- кожна бесіда про політику України не буде схожа на урок історії та географії. При цьому вихователь повинен скласти план проведення бесіди, підібрати цікаві, виразні приклади, добре знати індивідуальні та вікові особливості вихованців, знати, які газети та журнали вони читають та ін.;

- кожна бесіда вихователя буде цілеспрямованою, її зміст педагогічно витриманим і в той же час легким для сприймання учнів;

- теми групової бесіди учнів 8—10-х класів будуть вибирати самостійно. Тоді ініціатива та самостійність їх буде великою. Планувати бесіду потрібно так, щоб її питання ставили не тільки вихователі, а й старшокласники;

- в бесіді про мир з учнями вчитель не буде обходити гострих складних питань. Потрібно глибше тлумачити школярам всі питання життя суспільства, переконувати їх в правоті миролюбної політики нашої держави;

- під час групової бесіди до співбесіди будуть залучені всі учні. Учителю повинен уважно вислухати співбесідників, а потім відповісти на хвилюючі їх питання;

- тематика бесід з школярами старших класів різноманітна і захоплююча для них;

- вчитель систематично працює над підвищенням своєї педагогічної майстерності. При цьому він повинен чітко спланувати проведення бесід. Краще всього план складати на півріччя.

Аналіз рівня вмінь проведених бесід про миролюбну політику Української держави вчителів середніх шкіл по результатах констатуючого експерименту показує, що вчителі проводять значну роботу по вдосконаленню методики проведення бесід з старшими учнями з такої дуже актуальної проблеми пе-

дагогічної науки, як виховання учнів на ідеях миролюбної політики України.

Вони пропонують в першу чергу вдосконалювати питання планування бесід про мир з учнями всіх класів середньої школи, більш ефективно реалізувати виховні можливості бесід по формуванню особистості школяра, більш ретельно відбирати необхідний матеріал для проведення всієї позакласної виховної роботи з учнями.

Вдосконалення методичної підготовки вчителів до проведення бесід про мир з учнями старших класів практично займаються всі школи України. Велику спрямовану методичну роботу з цього приводу педколективи Млинівської середньої школи № 1, середніх шкіл №№ 1, 11, 18, 22, 24 м. Рівне, № 1 м. Острога, № 1 та № 2 м. Корця, Демидівської середньої школи Рівненської області, Токарівської, Жолобенської та Ярунівської середніх шкіл Житомирської області, Кременецької №№ 1, 4, Тернопільської №№ 4, 6, Сарунської середньої школи Івано-Франківської області та інші.

Молоді вчителі названих шкіл активно включаються в розробку методики проведення бесід про мир, готують доповіді з питань методики проведення таких бесід на засіданнях методичних комісій шкіл та ін.

Враховуючи вік учнів ми розробили орієнтовану тематику бесід про мир. Зміст її такий: мирні ініціативи України; Україна про мир між народами світу; можна все на світі вибирати, синові, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. С. Симоненко); - це щастя і радість всіх народів: діти хочуть миру; юність в боротьбі за мир; діти — Україні; моя Батьківщина — Україна; станемо в ряди борців за мир: мир — це щастя. Війна — це смерть; ми не хочемо вмирати: нам потрібен мир; чисте небо і світле сонце; мир дітям планети. На охороні миру і щастя народів; гетьмани України — миротворці; боротьба козаків за волю і щастя України; Б. Хмельницький — борець за мир: нам мир заповідано берегти; великий подвиг українського народу у другій світовій війні; збройні сили України; пісні полум'яних років; Україну закрили собою (згадаймо всіх поіменно); вони захищали Україну; наші земляки в боротьбі за Україну; битва під Берестечком. Козацькі могили; десятого січня — День пам'яті героїв України; ми — краплинки у криниці роду; твої діти, мамо, Україно; громадянином бути зобов'язаний; символи незалежної держави Україна.

Спрямовуючи діяльність вчителів та учнів в тому напрямку, який за нашою гіпотезою повинен привести до більш позитивних результатів, ми прийшли до висновку, що методика проведення бесід про мир з учнями старших класів може бути різноманітною. Але при цьому основне завдання вчителя полягає в.

тому, щоб довести дітям про провідну роль України в боротьбі за збереження миру в Європі.

З цією метою вчитель використовує матеріали та документи Української держави про миролюбну політику, фрагменти кінофільмів, наочні посібники та інші.

В школах Волинської області велика увага приділяється удосконаленню вмінь молодих вчителів по розробці та виготовленню наочних посібників по досліджуваному нами питанню.

Апробуючи орієнтовну тематику бесід про миролюбиву полі-

тику України в 25- старших класах середніх шкіл Рівненської області, в 12- школах Волинської області, в 10- середніх шкіл Житомирської області та 5- шкіл Тернопільської області, ми прийшли до висновку, що найбільш позитивно впливають на формування понять про зовнішню миролюбну політику нашої держави в учнів старших класів бесіди про мир, проведені на такі теми: «Без'ядерна Українська держава — приклад миролюбного співіснування серед країн Європи», «Рішення про мирну політику Українського уряду — гарант миру в регіоні», «Збереження миру в державі — основи завдання громадськості України», «Мир — це щастя та радість всіх народів», «Школярі в боротьбі за мир», «Голуб миру — з України», «Діти і мир», «Майбутнє держави — в дітях», «Діти — Батьківщині», «Мир — це щастя», «Війна — це смерть і розруха», «Нам потрібен мир, голубе небо та яскраве сонце», «Від миру в Батьківщині — до миру на планеті» та інші.

Нашим дітям зрозумілі проблеми захисту та збереження миру, розвитку дружби та співробітництва між народами всіх країн. В процесі проведення бесід про мир вчитель пояснює учням, що вже багато років після закінчення другої світової війни наша країна живе під мирним небом, в цьому велика заслуга нашого уряду.

У процесі проведення бесід про мир вчитель розповідає дітям

про основні мирні ініціативи України, про оголошення нею без'ядерного статусу. Бесіду про мир з школярами учитель повинен тісно пов'язувати з місцевим матеріалом. Потрібно довести дітям, що плани та справи сьогодення нашого уряду — це впровадження в життя мрій всього прогресивного людства про мирний розвиток та взаєморозуміння між всіма народами нашої планети.

З цією метою вчителям і класним керівникам рекомендується при проведенні бесід про мир з школярами використовувати книги: Є. Є. Романов «На сторожі миру та безпеки народів»,

Т. Н. Резниченко «Поезія в боротьбі за мир», А. Житухін,
Ф. Мухаметин «Ще в наших силах», В. Большаков «За право на

життя в умовах миру і свободи», М. Чухамеджаков «Пам'ятати уроки другої світової» та інше.

Рекомендуємо вчителям і класним керівникам при проведенні бесід обговорити з школярами зміст окремих хронікально-документальних та науково-популярних кінофільмів: «Афганістан: згуртованість в боротьбі»; «В пам'ять про майбутнє»; «Крах операції «Тайфун»; «Марш миру»; «Мир тобі, нам, всім»; «Розповідь від першої особи»; «Крокуй, Україно», та інші.

Корисно використовувати діафільми: «Світ на екрані», «Роззброєння — надійний інструмент миру та співробітництва» та інші. Це в значній мірі підвищує інтерес учнів до зовнішньої політики нашої країни.

Проведені нами дослідження, а також результати робіт М. М. Конжияєва³⁰, А. А. Кордонця^{30 31}, Я. Я. Дуткевича³², В. С. Чудного³³ та інших показують, що використання такого матеріалу в процесі проведення бесіди справляє позитивний вплив на емоційне життя школярів, підвищує ефективність виховної роботи з ними.

В актовому залі Збараської середньої школи Тернопільської області — тиша. Ніхто з школярів не порушує її. Всі уважно розглядають фотознімки на сторінках книги М. І. Наумова «Західний рейд». На знімку біля кулемету «Максим» лежить партизан. В його очах горить вогонь великої ненависті до ворога.

— В одному з будинків міста Тернополя, — так розпочав свою бесіду з учнями вчитель В. я. Січкара, — цю фотокартку цінують як дуже дорогу реліквію. Степан Михайлович Сачко, той самий кулеметник, який сфотографований на знімку. Великий та тернистий шлях пройшов за своє життя кулеметник. Після участі в бойових діях брав участь у відновленні залізничних шляхів. Зараз Степан Михайлович на пенсії. Він часто зустрічається з школярами. Розповідає їм про тяжкі воєнні та післявоєнні роки. З великим інтересом школярі слухали прочитані уривки з книги М. І. Наумова. Бесіда викликала в учнів великий інтерес до книг, написаних учасниками війни, бажання успадкувати приклад тих, хто в тяжкі хвилини для нашої Батьківщини, не шкодував своїх сил і життя заради перемоги над ворогом.

³⁰ Конжияев М. М. Научно-педагогические основы построения и функционирования систем военно-патриотического воспитания учащихся средней общеобразовательной школы. — М.: 1987.

³¹ Кордонцев А. А. Заряди миру і злагоди. Журнал «Політика і час». — Київ. Преса України № 2. 1993.

³² Дуткевич Я. Я. Живий місток між народами. (Перший рік «Корпусу миру» США в Україні). Журнал «Політика і час». — Київ. № 7. 1993.

¹ Чорнокозова В. М., Чорнокозов І. І. Бесіди на морально-етичні теми. — К.: Радянська школа, 1984. — С. 3—24.

Такі бесіди мають велику виховну силу: вони допомагають* учням практично уявити, якою ціною був досягнений результат,, який ми маємо тепер, як потрібно збереження миру в цей не-легкий для країни час.

Констатуючий експеримент, проведений протягом вересня— грудня 1993 року в дев'яти класних колективах 9 середніх шкіл Рівненської та Волинської областей на основі розроблених критеріїв, показав, що до проведення бесід про мир слід залучати всіх учнів в старших класах. Це відкриває перед колективом кожної школи великі можливості для розвитку ініціативи та активності школярів.

Участь школярів в проведенні бесід про мир з учнями допомагає зробити життя цікавішим та емоційно багатшим, підвищує цікавість до своєї особистості.

Готуючись до проведення бесід про мир, кожен старшокласник повинен прочитати відповідну літературу, більш глибоко-починає цікавитись життям свого колективу та всього суспільства в цілому.

У книзі «Бесіди на морально-етичні теми» В. М. Чорнокозова і І. І. Чорнокозов відмічають, що серед різноманітних цінностей духовної культури людини особливе місце належить цінностям моральним. Молодь повинна старатися не на випадкові обставини, а наузагальнений науковий досвід, тобто вона повинна бути підготовлена до такого вибору спеціально, цілеспрямовано, кваліфіковано. Серед багатьох форм і методів такої підготовки, як підкреслюють автори книги, є бесіди на морально-етичні теми, які охоплюють ціле коло питань: відношення людини до людини, до людей старшого покоління, до молоді, до героїв другої світової війни, праці тощо '.

Зараз, коли Україна веде перебудову нашого суспільства, вчителі повинні вести з учнями бесіди про перебудову, про ініціаторів перебудови, при цьому широко використовуючи місцевий матеріал. Проведені нами констатуючий і формуючий експерименти, а також дослідження С. Я- Дем'янчука, М. М. Коржиєва, Н. А. Репи, В. С. Чудного та інших показують, що використання місцевого матеріалу в процесі проведення бесід про мир дає позитивний вплив на емоційне життя учнів, підвищує ефективність виховної роботи у школі, пробуджує і закріплює почуття любові і відданості до Батьківщини.

Наше дослідження показує, що бесіди з учнями старших класів пробуджують в них почуття відданості і любові до Бать-

жівщини, поглиблюють знання учнів про зовнішню політику нашої держави, поширюють їх уявлення про неї.

Бесіди з учнями про мир допомагають кожному вчителю і педагогічному колективу шкіл не тільки виховувати учнів у дусі миру, але й згуртовують учнівські колективи, формують риси свідомої поведінки дітей, їх організацію життя. Вони виховують у старшокласників почуття любові до Батьківщини, поглиблюють знання про миротворчу діяльність України.

2.2. Уроки миру, як одна з важливих форм виховання старшокласників в дусі миру.

В сучасних умовах боротьби України за збереження миру на планеті важливіше значення має виховання дітей всіх країн на ідеях миру, дружби і взаєморозуміння. Тому питанням виховання підростаючого покоління в дусі миру Українська держава надає особливу увагу. «Будова миру, — стверджує академік Ю. К. Бабанський, — починається з виховання в дусі миру, з підготовки суспільства до життя в умовах миру»¹.

Дуже важливою формою роботи по вихованню старшокласників на ідеях миролюбної політики України, є Уроки миру. Починаючи з 1984 року, стало традицією, що школи нашої країни першим уроком нового навчального року проводять Урок миру. Про це прийняті відповідні рекомендації Міністерства освіти України.

Уроки миру стали дуже популярні серед учнів. їх популярність з кожним роком зростає. Наприклад, якщо в 1983/84 навчальному році брало участь в Уроці миру в школах країн колишнього СРСР 35 млн. чоловік, в 1984/85 навчальному році — 50 млн., в 1987/88 навчальному році — 60 млн., то в 1991/92 навчальному році — 62 млн. чоловік (по даним преси і телебачення). В проведенні Уроку миру в школах беруть участь не тільки школярі, але й державні працівники, ветерани праці, учасники Великої Вітчизняної війни.

Основна мета Уроків миру в школі — допомогти учням краще зрозуміти, що зовнішній політичний курс України був і залишається незмінним. Він направлений на усунення воєнної загрози, укріплення миру, розвиток відношень довір'я і взаємного співробітництва між державами.

Проблема виховання учнів старших класів на Уроках миру слабо досліджена в педагогічній літературі. Деякі дослідники в своїх працях розкривають організаційні питання Уроків миру

¹ Ю. К. Бабанський. Виховання в дусі миру. — 1986. — № 3. — С. 7—13.

(Ю. К. Бабанський, М. М. Грищенко, Г. Ф. Грищенко, Т. Е. Колупаєва), робиться спроба розкрити методику проведення Уроків миру в середній школі (Б. С. Кобзар, Б. Н. Йєменський, А. І. Сиротенко, О. В. Сухомлинська, І. С. Хомченко).

Для вияснення методики проведення Уроків миру в школі, розробки науково-методичних рекомендацій з організації і проведенню цих уроків, їх впливу на формування позитивних якостей у учня-захисника миру, нами був проведений пошуково-формуючий експеримент в ряді шкіл Київської, Житомирської та Рівненської областей. В ході цього експерименту вирішувалися такі завдання:

1. Ознайомити вчителів середньої школи з організацією підготовки до проведення Уроку миру, його варіантами, вдосконаленнями методики проведення.

2. Вивчення закономірностей формування особистості школяра в процесі пошуку кращих варіантів проведення Уроків миру,

3. Включення вчителів і учнів в таку практичну діяльність, яка допомогла б їм глибоко усвідомити роль і значення Уроків миру в житті школи в цілому і кожного учня окремо.

З цією метою ми розробили окремі варіанти проведення Уроків Миру в середній школі, визначили контрольні і експериментальні класи і школи, виділили такі основні три етапи проведення Уроків миру в старших класах.

Перший етап — вибір теми. На обговорення слід виносити найбільш гострі і актуальні питання. Чітко сформульована тема завжди буде зумовлювати успіх проведення Уроків миру, його ефективність. Школярі проявляють особливий інтерес до вивчення таких тем: «Збереження миру на Землі», «Діти в боротьбі за мир», «Я голосую за мир» та інші.

Другий етап Уроку миру — основний: вивчення матеріалів про боротьбу українського народу за мир між народами. Робота повинна будуватися з урахуванням віку учнів, рівня їх підготовки і складності теми.

Третій, заключний етап, присвячений проведенню підсумків роботи класних колективів по вихованню учнів старших класів в дусі миролюбної політики Української держави. Учні розглядають свої життєві справи під кутом зору тих положень, з якими вони познайомились в процесі проведення Уроків миру.

Б процесі проведення Уроків миру в 22 старших класах шкіл Київської, Житомирської і Рівненської областей ми впевнились, що Уроки миру з учнями цих класів краще всього проводити за такими основними напрямками:

1. Вивчення учнями окремих офіційних документів про мирні ініціативи України.

2. Ознайомлення старшокласників з доступними для них розповідями письменників про мир. •, ! •

3. Обговорення дитячих кінофільмів і діафільмів, присвячених показу героїчної боротьби Української держави за мир між народами.

З метою експериментальної перевірки ефективності використаних нами методів організації і проведення Уроків миру з учнями і виробленою певних науково-методичних рекомендацій по

вихованню старших учнів в дусі миру в позакласній роботі нами була розроблена рекомендована тематика, плани і методика проведення п'яти Уроків миру в середній школі. За три роки нашої експериментальної роботи в 15 загальноосвітніх шкіл Житомирської, Київської та Рівненської областей вчителями старших класів і студентами педагогічного факультету Рівненського педагогічного інституту та під нашим керівництвом було проведено 247 Уроків миру. Окремі Уроки миру проводилися в 2-х і 3-х варіантах. Це дало можливість виявити найкращий варіант методики проведення того чи іншого Уроку миру з старшокласниками і виробити науково-методичні рекомендації педагогам з методики проведення Уроків миру в середній школі. В ряді шкіл Рівненської області були апробовані розроблені нами місячні та річні плани проведення Уроків миру. Вчителі експериментальних шкіл дали позитивну оцінку планам. Це видно з таблиці № 5.

Таблиця №. 5.

ОЦІНКА ВЧИТЕЛЯМИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ШКІЛ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Школи	Всього шкіл	В них		Річні плани		Місячні плани	
		досвід. вчителі	МОЛОДІ вчителі	досвід. вчителі	МОЛОДІ вчителі	досвід. вчителі	МОЛОДІ вчителі
Конт- рольні	4	24	705	27,2	37,8	72,8	62 2
Експе- римен- тальні	8	62	938	6,9	10,5	93,1	89,5

Таблиця показує, що вчителі оцінюють плани проведення Уроків миру високо. При тому в експериментальних класах в процентному відношенні таких вчителів набагато більше, ніж

в контрольних класах. Це говорить про досить копітку роботу в цьому плані вчителів експериментальних класів шкіл.

В ході пошуково-перетворюючого експерименту в шкільних колективах Уроки миру проводились більше всього в різних варіантах. Наприклад:

Варіант 1. Урок 1. Тема уроку: Великий подвиг народу і армії.

Мета уроку: Познайомити учнів з великим подвигом народу і його армії в роки Великої Вітчизняної війни, виховати в них почуття любові до Батьківщини — оплоту миру на нашій планеті.

План уроку:

1. В передвоєнні роки. 2. Всесвітньо-історична перемога народу і його армії. 3. На сторожі миру. 4. Діти планети в боротьбі за мир.

Варіант 2. Урок 2. Тема уроку: Ніхто не забутий, ніщо не забуто.

План уроку:

1 Марш на фронтових дорогах. 2. Вони боролись за нашу Вітчизну (участь наших земляків у Великій Вітчизняній війні). 3. Історія дівізій, які боролись на землі нашого краю. 4. Безсмертні образи героїв (історія окремих героїв і організацій). 5. Наші земляки — учасники Великої Вітчизняної війни. 6. Партизанський рух в нашому краї. 7. По слідах невідомих героїв (пошукова експедиція). 8. Наші рідні і близькі в роки війни. 9. Шефство над пам'ятниками героїв війни, поставлених у нашому краї.

Варіант 3. Урок 3. Тема: День Перемоги.

Мета уроку: Показати дітям, як наш народ завоював Перемогу над фашистськими загарбниками, веде боротьбу за мир між народами.

План уроку:

1. 22 червня 1941 року почалася Велика Вітчизняна війна. 2. Героїчний подвиг народу нашої Батьківщини. 3. Наше світле і прекрасне свято — День Перемоги. 4. Дякуємо воїнам за Перемогу. 5. Діти країни в боротьбі за мир.

Варіант 4. Урок 4. Тема уроку: Ми Батьківщину славимо працею.

Мета уроку: Ознайомити учнів з героїчною працею людей, показати значення праці людини в боротьбі за мир.

План уроку:

1. Людина славиться і красива працею. 2. Бесіда про роботу честь. 3. Моя праця вливається в працю моєї країни. 4. Зустріч поколінь героїв праці. 5. Естафета трудової доблесті. 6. Праця — джерело боротьби українського народу за мир.

Цікаво проведений Урок миру на тему: «Мир планеті — щастя дітям» в середній школі № 23 м. Рівне.

Мета уроку: Допомогти учням зрозуміти сутність миролюбної політики України, ознайомити її з характером і розмірами воєнної загрози з боку імперіалістичних країн. Закріпити впевненість учнів в зростанні відповідальності кожної людини за збереження миру на нашій планеті, проаналізувати їх потяг взяти посильну участь в боротьбі за мир. Девіз уроку: «Мир — мир! Війні — ні!».

Методика проведення Уроку миру: вчитель почав Урок миру розповіддю про дитинство наших дітей. Ще не згасли посмішки привітань, радість першої зустрічі після літніх канікул, а шкільний дзвоник зве всіх нас у клас, щоб продовжити мандри в країну знань.

З любов'ю і надією проводили нас в школу батьки, бажаючи успіхів у навчанні. З любов'ю і надією дивиться вся наша Батьківщина, тому що ви майбутня зміна старших поколінь, яка повинна в озброєнні знань і умінь покласти естафету батьків в перебудову нашої Вітчизни. Стало вже доброю традицією починати навчальний рік Уроком миру. Сьогодні наш урок — Урок миру.

Після цього виступив ветеран Великої Вітчизняної війни. Днем миру 1 вересня назване символічно — адже саме в цей день в 1939 році фашистська Німеччина розв'язала другу світову війну. Не допустити третьої світової війни — такий зміст Міжнародного дня миру. Ця дата закликає до уваги. І це не випадково. Не дивлячись на покращення міжнародного стану, мирне життя народів тепер залишається складним і натягнутим. І як призив до уваги звучать сьогодні слова: «Люди Землі! Бережіть мир! Будьте уважними втрое!». Потім звучить пісня «Бухенвальдський набат» В. Мураделі в виконанні школярів.

«Мир народам!» — з цими благородними, глибоко людськими словами почав свій шлях народ України.

Мир — це свято людей, свято всіх дітей. Без миру нема дитинства. Нема майбутнього.

Далі слово учням.

Перший учень. Війна йшла 1418 днів. Хто вирахував, що шість секунд забирали одне людське життя... Від цих слів мені стає не по собі.

6 секунд — і не стало в мене рідного діла. І я ніколи не визнаю, був він блондином чи брюнетом. А запитати нема в кого, тому що всю «їхню мамину рідню забрала теж війна».

Шість секунд — і не стало бабусі. Ще секунда — і шматком бомби розірвало стегно маленької дівчинки, моєї майбутньої мами. Стікаючи кров'ю її підбирають на дорозі вцілілі після обстрілу біженці і віддають в дитячий будинок.

В післявоєнний сорок шостий взяла її з дитячого будинку жінка, яка загубила свого чоловіка, ще в війну з білофінами. Схвилювали її очі, моєї майбутньої мами — не дитячі, сумні, пронизливо жалібні. Марія Павлівна, яка стала моєю бабусею, не горішня. Просто вона зберегла життя мамі, а значить і мені, і моїм майбутнім дітям.

Пройде час: і всі, хто був дорослим, коли йшла війна, помруть, і ми, їх внуки, повинні розповісти про цю страшну війну. Я не забуду горе, сльози, радість моїх батьків. Не забуду і не дам забути своїм дітям...

Другий учень.

Ми в відповідальності за все, що при нас. Наша земля ще далеко від досконалості. Але ми живемо на ній і повинні думати про її майбутнє. Чим би я не займався, яку б роботу не робив, пам'ятаю: кожен мій крок, кожна дія, кожна велика чи мала справа — це вклад в майбутнє. В ім'я цього майбутнього, в ім'я щастя всіх людей землі, щастя не затьмареного тінню війни, гіркотою втрат, я голосую за мир!

Третій учень.

Агресори погрожують народам бідами,

Готовлячись землю в крові потопити.

Руками чорними, і жовтими, і білими

Ти, юність миру, їх зупини.

Адже є куточки на планеті,

Де дитинства не знають діти!

У цих дітей не вистачає хліба!

У них віднімають небо!

Четвертий учень. По всій планеті поширюється боротьба народів за мир. «Нам не потрібна війна!»

Тисячі, мільйони дорослих і дитячих голосів, дзвінких від щастя і захриплених від сліз і горя повторюють сьогодні ці слова. В далеких містах Хіросімі і Нагасакі. Ці слова на устах японських дітей, отримавших в спадщину від поражених ядерним вибухом матерів невиліковні хвороби, страждання. «Нам не потрібна війна!».

П'ятий учень.

Сьогодні такий же, як я, підліток в Афганістані може, вперше корявими буквами напише ці слова в своєму зошиті. Адже, жорстокість і ненависть він взнав раніше, ніж грамоту, в той час, коли страшною темної ночі душмани ввірвалися в його дім і вбили матір і батька. «Нам не потрібна війна!» — ці слова шепечуть, замерзаючи від смертельного дихання вуста юнака, впавшого в боях за Нікарагуа.

їх скандують на мітингах протесту і миру, всієї землі, і грізно, грізно лунають вони на всій планеті, вселяючи страх в імперіалістів, прагнучих світової влади. В цьому майбутньому хор мій голос майже не чути. Але його слова — в справедливості вимоги: «Нам не потрібна війна!»

Шостий учень.

«Ні — ядерній зброї на всій планеті!», «Да — роззброєнню і миру!» — під цими лозунгами об'єднуються всі народи. З людьми доброї волі на всій Землі солідарні і діти.

Всі учні.

Ми сьогодні всі, як один, від імені дітей планети вимагаємо:

щоб всі діти вчилися,

щоб ніхто не страждав від хвороб і голоду,

щоб кожен міг відпочивати, займатися улюбленою справою,

щоб завжди зникла дитяча підневільна праця,

щоб ніхто не посмів палити школи і лікарні,

По всій землі наш клич несесться:

«Хай завжди буде сонце!» «Хай завжди буде мир!»

Всі учні...

...Голосніше дзвенять дзвони Хатині, голосніше звучи «Бухен-

вальдський набат», голосніше стукай, серце Саласпилоса! Світ сьогодні в небезпеці, і ми відповідаємо за нього.

Вчитель звертається до дітей.

Дорогою ціною заплатило людство, щоб знову, після другої світової війни, прийшов мир. 55 мільйонів людей загинуло. Страшні злочиння здійснили гітлерівці в Рівненській області. Вони знищили майже 159 тисяч людей, з них 50 тисяч військовополонених. Загальна сума збитків по Рівненській області склала близько 3 мільярдів карбованців.

Учні колективно обговорюють кінофільми «Іди і дивись» і «Битва за Москву».

Урок миру послужив моральному покращенню виховання учнів в дусі миру, зросту їх суспільної і трудової активності. Всі учні активно включились в збір коштів в Український фонд миру.

Наше трьохрічне спостереження за ходом проведення Уроку

миру в середній школі по такій методиці і участю учнів в його проведенні свідчить, що кожен учитель повинен подавати дітям необхідну допомогу в їх підготовці до Уроку миру. Учні старших класів на процес підготовки до Уроку миру витрачають незначну кількість часу. Це видно з таблиці № 6.

Таблиця №6

**ЧАС, ЯКИЙ ВИТРАЧАЮТЬ УЧНІ СТАРШИХ КЛАСІВ
НА ПІДГОТОВКУ ДО УРОКУ МИРУ**

УЧНІ	ЧАС
Середня школа № 1 м. Рівне	
Баня А.	1,2—1,3 години
.Юра С.	1,6—1,8 години
Саша К.	2 години
Володя І.	1 година
Михайло В.	1,5 години
Віктор Д.	1,7 години
Середня школа № 22 м. Рівне	
Валя К.	2,1—2,3 години
Олексій С.	2 години
Митя А.	2,5—3 години
Олена В.	3 години
Оксана І.	3,2 години
Токарівська середня школа Житомирської області	
Віктор А.	1,2—1,4 години
Роза І.	1 година
Тоня С.	0,9—1 години
'Сергій Б.	2—2,1 години
Оля К.	0,8—0,9 години

Дані таблиці говорять про те, що не всі учні однаково готуються до Уроку миру. Одні витрачають часу більше, інші менше. Наприклад, деякі учні середньої школи № 1 м. Рівне готуються до Уроку миру, менше, ніж учні середньої школи № 22 м. Рівне. Так, учень Володимир І., СШ № 1 на підготовку до Уроку миру витрачає всього 1 годину, а учень Олександр К. витрачає в два рази більше. В СШ № 1 учень Олександр К. витрачає на підготовку 2 години, а в СШ № 22 учениця Оксана І. — 3,2 години. А якщо порівняти ці цифрові дані з витратою часу на підготовку учнями Токарівської середньої школи Житомирської області, то вони показують, що силь-

ські учні на підготовку до Уроку миру витрачають менше часу ніж міські учні. Так, якщо учень Юра С. з СШ № 1 м. Рівне витрачає на підготовку до Уроку миру всього 1,6 — 1,8 години, та учень Віктор А. Токарівської середньої школи — 1,2—1,4 години. Звідси можна зробити такі висновки:

1. Щоб всі учні активно готувались до Уроку миру, вчитель повинен вміло підбирати посильні їх віку завдання, проводити з ними консультації, подавати допомогу в підборі матеріалу з дитячих газет і т. п.

2. Сільські учні на підготовку до Уроку миру витрачають менше часу, мабуть тому, що вони більше заняті домашньою працею. На підготовку до Уроку миру в них не вистачає часу. Вчитель повинен це враховувати.

3. На допомогу школярам при їх підготовці до Уроку миру вчитель повинен прилучати старшокласників. Вони зможуть надати значну допомогу кожному учню початкової школи в підготовці до Уроку миру. Це дасть можливість їм менше часу витрачати на підготовку до Уроку миру.

Подібно проводяться інші Уроки миру, вони мають велику виховну силу впливу на формування в учнів любові до України, готують відданого патріота своєї Батьківщини, який в любов хвилину може захистити її.

Аналіз змісту багатьох літературних творів письменників О. Гончара, М. Рильського, Б. Олійника, Г. Тютюнника, Л. Костенко та ін. (всього ми проаналізували 59 творів) показує, що в переважній більшості на цих творах вчитель має можливість успішно проводити Уроки миру. В процесі педагогічного експерименту під нашим керівництвом на протязі чотирьох останніх років вчителями Токарівської та Ярунської середніх шкіл Житомирської області, Мізоцької та Гоцанської середніх шкіл Рівненської області, середніх шкіл № 1 м. Корця, №№ 1, 13, 18 м. Рівного, №№ 1, 3 м. Млинова, №№ 1, 2 м. Острога було проведено 211 Уроків миру на матеріалах з творів письменників. Як приклад, проведено фрагменти декількох таких уроків.

Варіант 1. Тема уроку: Роман О. Гончара «Твоя зоря».

Мета уроку: Показати, як люди всієї Землі ведуть боротьбу за мир.

План уроку:

1. О. Гончар — видатний український письменник.
2. Люди, бережіть мир.
3. Проблема миру в романі.

том дітей. Тяжкі роки дитинства. Робітфак. Студентська юність Заболотного. Аеродром, надзвукові лайнери... Усе це було в житті Кирила, льотчика-аса і дипломата. Він іс тягар війни. Повернувся додому живим. Як символ праці і краси виступають люди-трудівники Тернівщини.

Під час обговорення роману ми підводили учнів до того, щоб вони замислювались над майбутнім Землі, над людською солідарністю, над миротворчою діяльністю молодої держави України. Цінним є те, щоб учні в процесі обговорення роману відкривали для себе витоки роману, духовні та моральні джерела, життєрадість героїв твору, їх патріотичні вчинки. Після обговорення роману, з 410 старшокласниками окремих шкіл України ми провели анкетування на питання «Чим приваблює тебе роман «Твоя зоря» і «Який висновок для себе ти можеш зробити, прочитавши роман?». 99,8 старшокласників дали позитивні відповіді на питання анкети. Наведемо декілька висловлювань учнів. «Роман змушує мене по-новому глянути на зміст свого життя. Я задумуюсь над долею нашої країни. Вважаю своїм обов'язком охороняти і захищати її від ворогів, ми повинні берегти мир — щастя всіх народів світу». (Іван Д., Мізоцька середня школа Рівненської області) «Твір О. Гончара «Твоя зоря» приваблює мене своїм змістом, його героя. Образ Кирила Заболотного захоплює твою уяву, і ти не помічаєш, як звиряєш з його діяльністю, з його життям найпотаємніше, найзаповітніше. З такою людиною ніде не страшно. З нею можна відстоювати мир». (Наталія Б., середня школа № 18 м. Рівного). «Кирило Заболотний — людина сьогодення. Цей образ приваблює мене своїми діями в ім'я миру, він є людиною щедрою, духовною і твердою слова. Заболотний — дорогий для кожного з нас. Не віриться, що така людина може загинути. Це вірець для нас, як потрібно допомагати людям жити в злагоді і мирі» (Ольга Ч., середня школа № 3 м. Білої Церкви).

Отже, ми робимо висновок про те, що те саяво людяності, краси і миролюбства, яке породжують у дитячих душах твори О. Гончара, передається у своєрідний моральний спадок, облагороджуючи, возвеличуючи людину нової держави. Його твори не тільки кличуть наше покоління до праці на користь суспільства, а й виховують мужніх борців за мир. Тому вважаємо, що вчителі і класні керівники повинні в своїй праці проводити Уроки миру на матеріалах творів О. Гончара.

ІІ варіант. Урок миру за твором О. Гончара «Твоя зоря». Ми проводили в 9—10 класах ряду середніх шкіл Західної України методом аналізу твору із залученням учнів до розмови за його змістом. Метою такого уроку може бути ознайомлення учнів з творчим шляхом письменника, обговорення проблеми

життєвої необхідності збереження миру, виховання почуття¹ патріотизму, доброти і миру.

План уроку:

1. О. Гончар — видатний письменник сучасності. •
2. Робота учнів над змістом «Твоя зоря».
3. Виступ вчителя.
4. Репортаж про. мир. Участь старшокласників в обговоренні проблем миротворчої діяльності України.
5. Репортаж учнів на тему: «За мир у всьому світі це значить за життя, за колоски наліті, за матір, за дитя!» (М. Рильський).

6. Виступ вчителя. Підсумки уроку.

Втілення найгуманіших почуттів людини, яка своєю діяльністю сприяє зміцненню миру між народами є поезія Ліни Костенко. Покажемо, як на окремих збірках поетеси можна цікаво, і корисно для старшокласників провести Уроки миру. Візьмемо за основу таких уроків збірки «Над берегами вічної ріки» і «Неповторність».

Тема уроку: «Поезія Л. Костенко «Над берегами вічної ріки» та «Неповторність».

Мета уроку: Ознайомити учнів з творчістю Ліни Костенко, виховати в них любов до Вітчизни.

Урок миру за поезією Л. Костенко був проведений в 19 лев'ятих. 27 лесятих класів Мізопької сепелньої піколи Рівненської області. Токарівської та Ярвнської сепелніх пікіл Житомирської області. сепелніх піколах №№ 1. 18 м. Рівного. № 1 м.Острів. №№ 5. 7 м. Добно. № 2 м. Новоград-Волинського. № 23 м. Житомира та ін. лвома метолами: метолом розповіді вчителя і метолом лиспвту та ілюстрації. План уроку за метолом розповіді: 1. Розповідь вчителя про поетесу. 2. Вболівання Л. Костенко за дітьми війни. 3. Питання миру в поезії Л. Костенко.

4. Огляд збірок поетеси. 5. Підсумки Уроку миру.

У розповіді про Л. Костенко ми консуьтували вчителів, щоб вони не тільки повідомляли дітям біографічні дані поетеси, а й говорили про її важке дитинство і складний період в житті людей, коли Україна стогнала від ран німецьких фашистів. Ровесники Ліни Василівни ще й після війни гинули від вибухів гранат, залишених фашистами. Країна відбудовувалась. Після закінчення Літературного інституту імені М. Горького, поетеса активно працює на літературній ниві. За історичний роман у віршах «Маруся Чурай» і збірку поезій «Неповторність» Л. Костенко в 1987 р. присуджена Державна премія ім. Т. Г. Шевченка.

З метою активізувати учнів на глибоке засвоєння їм поняття безсмертя наших воїнів, які перемогли фашистів, в багатьох експериментальних школах ми давали їм завдання, щоб вони до Уроку миру робили огляди збірок поетеси. Особливо успішно учні готували такі огляди за збірками «Над берегами вічної ріки», «Руки на клавіші слова кладу», «Неповторність». Ці збірки поетеси несуть в собі глибоке філософське навантаження. Поетеса закликає нас не повертатися у минуле, а збагачуватись минулим. Аналізуючи вірші збірок «Пам'яті безсмертна діорама», «Проводи», «Тут обелісків ціла рота» та ін., учні повинні переконатись, що поетеса утверджує героїзм і відвагу наших воїнів у боротьбі з фашизмом. Вона веде розповідь про те, що як у Великдень Перемоги «при обелісках своїх солдатів помирають вдови». Особливо актуальною є творчість Л. Костенко зараз, коли святкуємо 50-річчя Перемоги нашого народу над німецько-фашистськими загарбниками. Констатуючий і формулюючий експерименти показали, що творчість Л. Костенко є дуже цінним джерелом виховання учнівської молоді на ідеях миру. Проведені нами бесіди з 237 старшокласниками, всі вони позитивно відгукуються про творчість Л. Костенко і стверджують думку про те, що збірки поетеси допомагають їм глибше зрозуміти історію України, боротьбу народу за свою незалежність.

«Я дуже люблю свою Україну. Після Уроків миру, присвячених творчості Л. Костенко моя любов до нашої країни у мене стала ще більшою». (Олег І., СШ № 1 м. Корця). «Поезія Л. Костенко нас вводить не тільки в минуле, а й сучасне. Дуже цікаво говорить вона про мужність наших солдатів у боротьбі проти фашистів». (Володимир Г., Токарівська СШ Житомирської області). «Уроки миру за творчістю поетеси Л. Костенко вводять нас у світ героїзму й мужності нашого народу. Ми будемо наслідувати героїв України». Подібні вислови інших школярів.

Бажано, щоб напередодні Дня Перемоги над фашистською Німеччиною вчителі широко використовували поезію Л. Костенко у виховній роботі з школярами. Вона допоможе їм краще донести до кожного вихованця велику правду про героїзм нашого народу в боротьбі за честь і незалежність проти ворогів.

Після проведення Уроків миру за творами О. Гончара, Л. Костенко, Б. Олійника та інших письменників ми бесідували з 214 старшокласниками 12 контрольних та експериментальних класів 6 середніх шкіл міст Рівного, Острога і Здолбунова.. Одержані результати звели в таблицю № 7.

**ОЦІНКА СТАРШОКЛАСНИКАМИ
УРОКІВ МИРУ, ЯКІ ПРОВОДЯТЬСЯ
ЗА ТВОРАМИ ПИСЬМЕННИКІВ**

Всього учнів, які брали участь в бесіді	Позитивно оцінили провед. Уроків миру за творами письменників			
	контрольні класи		експериментальні	
	1991	1994	1991	1994
214	29	72	191	211

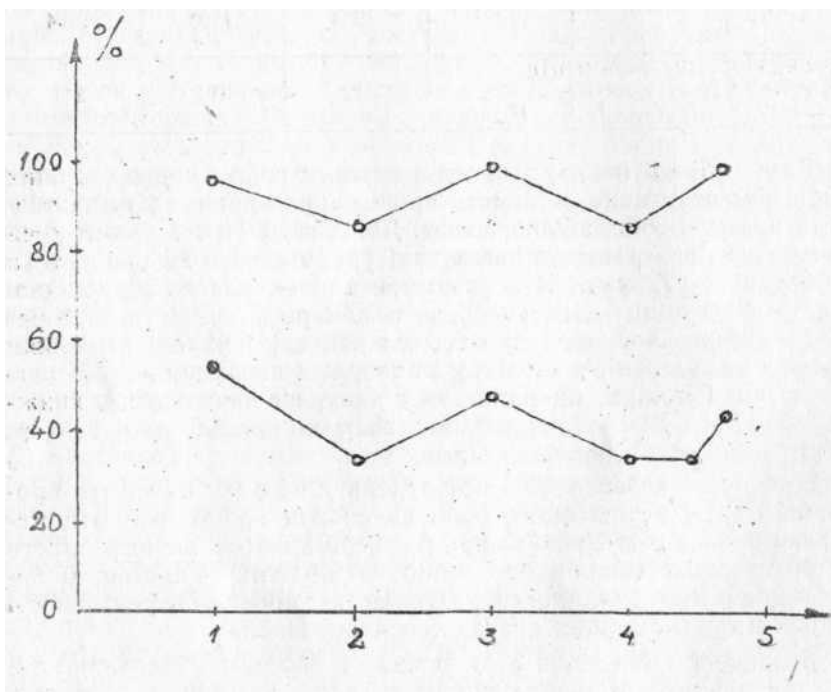
Дані таблиці показують, що з кожним роком число старших учнів, які позитивно оцінюють проведення Уроків миру за творами письменників, збільшується. Якщо в 1991 році в контрольних класах позитивно оцінили такі уроки всього 29 учнів, то в 1994 році — 72 учні. В експериментальних класах відповідно: якщо в 1991 році — 191 учень, то в 1994 році — 211 учнів. Звідси ми робимо висновок про те, що вчителі і класні керівники можуть проводити Уроки миру за творами письменників. З цієї метою вони можуть використати цікаву, на наш погляд, книжку «Мир тобі, Земле: письменники України про боротьбу за мир, світле майбутнє всього людства».

В період з вересня 1991 по грудень 1994 року нами був проведений зріз, метою якого було визначити кращі варіанти методики проведення Уроків миру в середній школі, виявити якість знань старшокласників про зовнішню політику України, її боротьби за мир і накреслити шляхи підвищення ефективності Уроків миру в старших класах середньої школи.

В процесі проведення Уроків миру в експериментальних класах, ми давали старшокласникам питання, які раніше давались в контрольних класах. Наприклад: «Як ви розумієте поняття «зовнішня політика країни?»», «Що ви можете зробити, щоб в нашій країні був мир?»», «В яких антивійськових акціях можуть брати участь учні?» та ін. Результати відповідей висвітлені в графіку 1.

З графіка видно, що рівень оволодіння старшокласниками основних понять зовнішньої політики України високий. Учні добре засвоїли поняття про політику нашої держави. Вони позитивно визначають сутність політики, її головні аспекти, місце і роль в здійсненні цієї політики. Порівнюючи одержані да-

ВІДПОВІДІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРО ОСНОВНІ ПИТАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ні, можна виділити, що Уроки миру впливають на формування розумних понять в учнів про політику.

В ході констатуючого і формуючого експериментів аналізувалась залежність вчителя — класного керівника і розвитком організаторських умінь старших школярів. Дані про організаторську діяльність учнів ми визначаємо, як складовий елемент системи виховання учнів на ідеях миру, який проявляється в таких основних рисах:

- 1 внутрішня потреба в організаторських здібностях;
- 2 готовність прийняти на себе роль організатора, відповідального за ту чи іншу справу.

На основі аналізу результатів проведеного зрізу нашої роботи ми склали дострокову матрицю за методикою А. С. Дем'янука і Т. Є. Колупаєвої (див. табл. № 8).

Таблиця № 8

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
X	0	1	1	0	1	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1
У	1	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	1
№	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	P
X	0	1	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0,48
У	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0,41

В таблиці символами X і У відмічені, відповідно, ознаки: схильність до організаторської діяльності — X; участь в цілеспрямованій, ускладненій діяльності в системі виховання учнів на ідеях миру в позакласній роботі — У; 1 — наявність відповідної ознаки; 0 — відсутність такої ознаки. В матрицю включені дані 29 учнів 9 і 10 класів (75%) від всього їх числа, які складають найбільш високу ступінь репрезентативності виборки.

Як бачимо з матриці, обидва параметри співпадають — У 2, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 20, 22, 25, 29 репрезентантів, що свідчить про певні зв'язки між ознаками X і У.

Для визначення залежності між двома величинами скористаємося визначенням коефіцієнта (P і Y) за формулою:

$$r = \frac{P(XY) - P(X)P(Y)}{\sqrt{P(X)(1-P(X))P(Y)(1-P(Y))}}$$

де $P(XY)$ — вірогідність співпадання ознак X і P в кожного учня;

$P(X)$ і $P(Y)$ — вірогідність появи ознак X і P в даній виборці;

$$P(X) = \frac{14}{29} = 0,48; \quad P(Y) = \frac{12}{29} = 0,41$$

29

29

29

Підставляючи відповідні значення в формулу, одержимо:

$$r = \frac{0,38 - 0,48 \cdot 0,41}{\sqrt{0,48 \cdot 0,41 (1 - 0,48) (1 - 0,41)}}$$

Даний коефіцієнт кореляції виражає наявність залежності між ознаками, які ми розглядаємо, що підтверджує нашу гіпотезу про взаємозв'язок участі школярів в цілеспрямованій, поступово ускладнюючій роботі вчителя — класного керівника в процесі виховної миротворчої роботи і розвитком в них певних організаторських вмінь. В обох групах кожний міг самостійно брати участь в проведенні будь-якого запланованого виховного заходу, в тому числі Уроку миру.

Досвід роботи педагогічних колективів середніх шкіл №№ 13;

15; 18 м. Рівного, Млинівської № 1, Гошанської, Мізицької середніх шкіл Рівненської області показує, що з учнями старших класів доцільно проводити цикли Уроків миру по виявленню документів та рішень Президента України, Верховної Ради України і Кабінету міністрів України з проблем миролюбної політики нашої держави.

Такі уроки краще всього проводити в формі семінарських занять, на яких вчителю можна використати різні види наочних посібників: схеми, карти, діаграми, картини. Наші дослідження показують, що вплив Уроків миру на становлення особистості школяра, його характеру дуже великий. Піддавались обслідуванню 2350 старшокласників. Результати дослідження в 19 середніх школах, міст Рівного і Острога підтверджують цю думку. З 2305 письмових робіт, 99,8% старших учнів дали високу оцінку Урокам миру. Отже, Уроки миру допомагають підколективам виховувати старшокласників в дусі любові до України, допомагають глибше зрозуміти учням сутність миролюбної політики нашої держави, формувати особистість нового громадянина незалежної України.

Вплив Уроків миру на становлення майбутнього громадянина — патріота України, виховання його в дусі миру дуже велике. На це вказують і самі учні. В 23 школах України учні писали твори. Тема твору: «Діти голосують за мир». Наведемо деякі витримки з цих творів: «Я завжди буду проти війни. Мир — це щастя людей світу». (Володимир Б., Токарівська СШ Житомирської області). «Уроки миру нам дуже допомагають розібратись в зовнішній політиці України». (Людмила К-, СШ № 1 м. Рівного), «На Уроках миру дуже цікаво ведеться розмова про мир. Це дає нам велику можливість зрозуміти політику нашої країни» (Рая Б., СШ № 4 м. Луцька).

Ми провели опитування 493 старшокласники в процесі якого виясняли значення проведення Уроків миру в житті школярів результати дослідження відображені в таблиці № 9.

Таблиця № 9

**РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ПРО ЗНАЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ МИРУ**

Питання	Позитивні відповіді або % до опитаних за роками							
	1991		1992		1993		1994	
	IX	X	IX	X	IX	X	IX	X
Чи допомагають тобі Уроки миру глибше зрозуміти політику?	79,2	87,5	91,2	96,1	96,9	99,5	99,8	100
Чи впливають Уроки миру на формування твоєї особистості?	93,2	95,1	95,8	97,6	100	100	99,9	100
Допомагають тобі Уроки миру глибше засвоїти матеріал уроку?	90,6	94,7	93,9	97,5	98,1	99,4	99,3	99,6
Підвищують твій інтерес до питань міжнародної політики?	95,6	96,3	99,2	100	99,8	100	100	100

Цифри таблиці показують наскільки велике виховне значення Уроків миру. Результати опитування показують, якщо вчителі і класні керівники всю організаційну і методичну роботу добре поставлять, то Уроки миру будуть давати значну їм допомогу в вихованні учнів. Отже Уроки миру є важливою фор-

мою виховання старших школярів на ідеях миру в позакласній роботі. Педагогічні колективи загальноосвітніх шкіл новини широко використовувати її в практичній виховній роботі з учнями. Це значно підвищить ефективність всього навчально-виховного процесу, школи.

2.3. Виховання старшокласників на ідеях миру у процесі лекційної пропаганди.

У вихованні учнів неабияке значення мають лекції про мир. Для учнів старших класів читаються лекції на тематику миру: лекції-бесіди, кінолекції (з демонструванням кінофільмів), Лекції-концерти, коли окремі положення лектора ілюструються художньо-літературними, вокальними й музичними номерами або програвання грамзапису. В окремих школах практикуються колективні лекції, коли на одній лекції виступає декілька лекторів. Часто з повідомленнями на одну тему виступають кілька учнів, які висвітлюють окремі питання лекції. Такі лекції супроводять демонструванням кінофільмів і діафільмів, читанням віршів тощо.

Тематика лекцій на теми миру має визначатися залежно від інтересів учнів і завдань виховання підростаючого покоління. Доцільно проводити лекції також циклами з певного кола питань. Наприклад, цикл лекцій, присвячений боротьбі України за мир і безпеку між народами світу і т. д.

Сама назва лекції повинна відповідати їх головній ідеї, змісту і завданням. Треба, щоб назва лекції була чіткою, викликала інтерес, переконувала учнів.

Дуже важливо викликати інтерес в учнів до лекції. Інтерес виражає пізнавальну спрямованість особистості, пробуджує учня до знань, до розширення його кругозору, до активної діяльності в зацікавленій ним області людського суспільства. Саме інтереси приводять школярів на лекції.

Психолог С. Л. Рубінштейн стверджує думку про те, що формування інтересу школяра — не замкнений в себе автономний інтерес. Це зумовлено, по-перше, соціальним оточенням; по-друге, діяльністю людини; по-третє, процесами навчання і виховання, які мають в своєму розпорядженні особливі стимули збудження інтересу; по-четверте, колективом, активністю самої особистості, її позицією і її роллю в діяльності колективу. Значить, залежність інтересів школяра до лекцій не тільки «від речей», а й від лектора, який їх спрямовує, виховує» коригує і вияснює основні напрямки по формуванню особистості шляхом читання лекції.

Ми провели вибіркове опитування учнів в 17 сільських і 12 міських середніх школах нашої країни, метою якого було виявити інтереси учнів до лекцій. На протязі 1985—94 років було опитано 1239 учнів. Аналіз одержаних даних опитування показує, що кожний учень в 1985—89 рр. в середньому прослухав 9—11 лекцій, а в 1990—94 рр. прослухав 1—2 лекції про мир. При чому ці дані характерні, як для сільських, так і для міських шкіл. Більше всього школярів цікавлять лекції на міжнародні теми — 41,7% всіх опитаних; лекції по міжнародному молодіжному руху — 26,3%; лекції, присвячені актуальним проблемам науки і техніки — 18,2%; лекції на інші теми — 13,8% всіх опитаних учнів.

Дослідження показали, що найбільш високою якістю відзначаються лекції по міжнародному молодіжному руху; лекції по питаннях науки і культури. Лекції на міжнародні теми нерідно читаються лекторами, які не мають достатньої для цього кваліфікації. Тому педагогічні колективи шкіл повинні потурбуватись, щоб лекції для учнів читали кваліфіковані лектори.

Досвід багатьох шкіл України свідчить, що краще всього читаються лекції для учнів в тих школах, в яких створено шкільні учнівські лекторії. Вони виправдали себе, стали дійовими засобами виховання школярів.

Учнівський лекторій в школі створюється, як правило, з кращих учнів. З цими учнями керівники школи проводять попередні бесіди. На першому засіданні членів шкільного лекторію обирається керівний склад лекторію, створюється секція, затверджується тематика лекцій.

В Токарівській середній школі Житомирської області, напри-

клад, учнівський лекторій працює з 1955 року. В його склад входять, як правило, 25—30 учнів-лекторів. Юні лектори працюють в секціях. Створення секцій дало можливість керівництву учнівського лекторію розширити тематику лекцій, залучити до читання лекцій як найбільше школярів.

Керівництво учнівського лекторію узгоджує тематику лекцій з планом роботи школи, з планами позакласної, позашкільної та гурткової роботи, шкільних клубів. Члени лекторію виступають з лекціями на заняттях цих клубів і гуртків, а також серед населення села. їх лекції слухали колгоспники на десятихатках, на фермах, у бригадах і ланках місцевого колгоспу.

В свою чергу керівництво шкільного лекторію запрошує спеціалістів сільського господарства, представників промислових підприємств, ветеранів праці та війни для читання лекцій для школярів.

Постійну допомогу членам учнівського лекторію подають педагоги, які озброюють їх методикою роботи над періодичною пресою, показують як потрібно самостійно готувати лекцію, розкривають засоби пропагандистського мистецтва, проводять консультації з питань, які становлять суть роботи лектора.

Цікаво проводиться лекційна пропаганда серед учнів та населення у Ярунській середній школі Новоград-Волинського району Житомирської області. За розробленою методикою проф. Дем'янчуком С. Я. при нашій участі в цій школі до читання лекцій для учнів і серед населення систематично залучаються старшокласники (див. схему 2). Дев'ятикласники читають лекції перед незнайомою для них аудиторією спочатку в паралельних класах школи, а потім перед трудівниками села. Педагогічний колектив школи створив лекторську групу в складі трьох секцій: 1. Секція лекторів-міжнародників. 2. Секція лекторів, які виступають з лекціями внутрішнього життя України. 3. Секція лекторів-мистецтвознавців.

Об'єднання школярів-старшокласників в секції допомогло педагогічному колективу школи значно розширити тематику лекцій на міжнародні теми, залучити до лекційної пропаганди нові сили, надати лекційній діяльності школярів масовий характер і підвищити якість прочитаних ними лекцій.

Досвід багатьох педколективів шкіл України переконує, що першу лекцію чи доповідь на суспільно-політичну тему учню краще прочитати в тому колективі, де він навчається. Така аудиторія дозволяє старшокласнику в знайомій для нього обстановці виробити перші навички самостійного виступу, більше проявити ініціативи і самодіяльності, допомагає пробудити в нього потяг жити інтересами свого колективу, в результаті чого з нього може вирости справжній громадянин Української держави.

Після виступу перед своїми товаришами, старшокласнику доцільно виступати з лекцією перед учнями паралельних класів. Готуючись до лекції в паралельному класі, лектор-старшокласник знає, що ця аудиторія його краще зрозуміє, чим будь-яка інша, бо сам лектор і його слухачі рівні за віком, і по рівню знань, і по розвитку.

Набувши досвіду виступів з лекціями перед учнями паралельних класів, учні старших класів можуть з більшою впевненістю виступати перед зовсім незнайомою їм аудиторією.

Самим відповідальним моментом у виступі старшокласників є їх виступ перед загальношкільним активом учнів — на зборах, вечорах Тощо. На таких заходах доцільно доручити читати лекції тим старшокласникам, які зарекомендували себе

більш підготовленими лекторами. Така методика проведення лекційної роботи з школярами надає можливість педагогічному колективу школи уникнути шаблону при її організації, дозволяє набувати досвіду учням в читанні лекцій перед різносторонньою аудиторією, колгоспниками, учнями.

Освітній і виховний ефект лекції перш за все залежить від того, як буде спланована ця робота в школі. Досвід роботи школи показує, що краще всього план читання лекцій в школі складати на чверть. План обговорюється на засіданні лекторію чи лекторської групи.

Педагоги повинні подбати, щоб кожний старшокласник читав лекцію просто, дохідливо і переконливо. Однотонність в лекції, сіра розмова стомлює школяра. І. П. Павлов говорив, що слабі і одноманітні подразники роблять людей млявими, сонливими, а деяких прямо присипають.

Важливим психологічним фактором, який забезпечує ефективність лекцій про мирну тематику, є увага учнів під час лекції. Учень, слухаючи лекцію, свідомо засвоює матеріал лекції, його увага спрямована на досягнення певної мети. Він намагається повністю оволодіти змістом лекції. Увага учнів старшого шкільного віку передає ставлення його до лекції. Психологи визначають три види уваги: мимовільну (первинну), мимовільну (вторинну), і довільну. Мимовільна увага виникає завжди незалежно від волі людини, якби сама по собі. Довільна увага виникає внаслідок певного вольового зусилля людини. Людина усвідомлює свою необхідність бути 'уважним'. Але велике вольове напруження уваги стомлює людину. Це потрібно пам'ятати кожному лектору і будувати свою розповідь так, щоб на протязі всієї лекції підтримувати певний інтерес в школярів.

У 4-й Синельниківській школі Дніпропетровської області лекторська група об'єднує в своєму складі 170 учнів-активістів. Підготовка юних лекторів в цій школі починається з 5-го класу. Учні вчаться проводити політінформації, роблять перші спроби дати огляд суспільного життя. Поступово вони набувають певного досвіду громадської роботи. Старшокласники допомагають їм у підборі матеріалу, складанні плану виступів, конспектів тощо. Починаючи з 8-го класу, кращі, найбільш підготовлені лектори зараховуються в шкільну лекторську групу.

Юні лектори виступають не лише в школі, а й заводських цехах, на колгоспних фермах. Користь від роботи шкільної лекторської групи неабияка. Учні не лише набувають необхідних наукових знань. Найголовніше — в кожному з них посту

ново формується характер активіста та громадського працівника. Багато юнаків і дівчат після закінчення школи стають Лекторами різних політичних партій. Наші дослідження показують, що старшокласники високо оцінюють їх участь в читанні лекцій для населення (див. схему).

Схема

ЗМІСТ РОБОТИ ЧЛЕНІВ ШКІЛЬНОГО
УЧНІВСЬКОГО ЛЕКТОРІЮ ПЕРЕД
МАСОВОЮ АУДИТОРІЄЮ

Одним із засобів підвищення впливу лекцій на формування глибоких переконань в учнів є використання у виступах школярів місцевих фактів. Ми вважаємо, що тільки на основі типових фактів і прикладів можна зробити ґрунтовні висновки про певні події, явища. Саме так побудовані виступи членів шкільного лекторію Острозької середньої школи № 1 Рівненської області. Історія краю, де розташована десятирічка, пов'язана з іменами С. Наливайка, Б. Хмельницького, Великого Кобзаря. Тут народився письменник М. Островський, на цій землі відстоювали народну владу народні месники. У цій школі навчався академік А. Ю. Кримський. Члени шкільного лекторію вміло використовують місцевий матеріал у своїх циклах лекцій.

Лекторська група середньої школи № 57 м. Києва налічує в своєму складі 50 старшокласників. Вони лектори опановують елементи педагогічної пропагандистської майстерності, виголюють цікаві лекції про мирні ініціативи Української держави.

Вчителі шкіл подають необхідну систематичну допомогу юним лекторам. Вони вчать їх як потрібно скласти план лекції, як викласти основні положення доказово і аргументовано, як підібрати необхідну літературу тощо.

З цією метою в багатьох школах Рівненської області з ініціативи правління обласної організації товариства «Знання» працюють школи молодого лектора. Програма навчання в них розрахована на два роки, заняття проводяться один раз у квартал. Слухачі відвідують не тільки лекції і практичні заняття, а й виконують ряд практичних завдань по лекційній пропаганді серед молоді.

Тематика практичних занять тісно пов'язана з тематикою лекцій, Слухачі згаданої школи молодого лектора колективно обговорюють і рецензують написані ними тексти лекцій, обмінюються думками щодо своїх виступів перед аудиторією. І користі такої роботи безперечна.

Для читання лекцій про мирну політику України учням, школа повинна систематично запрошувати вчених, письменників, лекторів товариства «Знання».

Отже, ставши членом шкільного учнівського лекторію, старшокласник вчиться самостійно працювати над матеріалами газет, журналів, спостерігає життєві явища, виробляє в собі тверді переконання.

В процесі підготовки до лекції в учня виробляються вірні погляди на суспільне життя нашої країни, на міжнародні події в країнах світу. На протязі 1986—94 рр. ми проводили сис-

тематичне опитування старших школярів з метою виявлення результатів оцінки самими учнями їх участі в читанні лекцій. Результати цього дослідження відображені в таблиці № 10.

Таблиця № 10

**РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ
З ОЦІНКИ ЇХ УЧАСТІ В ЧИТАННІ ЛЕКЦІЙ
З ПРОБЛЕМ МИРУ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ**

Роки	Всього опитано учнів старших класів	з них							
		8 кл.	ПОЗ. відп.	9 кл.	ПОЗ. відп.	10 кл.	ПОЗ. відп.	11 кл.	ПОЗ. відп.
1986	88	19	18	31	31	18	18	20	20
1987	63	15	15	28	28	9	9	11	11.
1988	57	12	12	22	22	10	10	13	13г.
1989	73	11	11	34	34	13	13	15	15 !
1991	93	12	12	38	38	22	22	21	21
1992	40	10	10	15	15	7	7	8	8
1993	50	18	18	19	19	4	4	9	9
1994	81	25	25	32	32	12	12	12	12
ВСЬОГО	545	122	121	219	219	95	95	109	109

В таблиці відображені результати дослідження за діяльністю шкільного лекторію на протязі 8-річного опитування старшокласників. Як видно з таблиці переважна більшість учнів старших класів схвально відгукуються щодо їх участі в читанні ними лекцій для своїх друзів та населення. Ми вважаємо, що класні керівники і керівники шкільного лекторію повинні систематично подавати не тільки організаційну допомогу школярам, а й забезпечити проведення учнями лекцій на високому методичному рівні і здійснювати контроль за лекційною пропагандою в школі і окремо в кожному класі.

2.4. Шкільні самодіяльні клуби і їх роль у вихованні учнів на ідеях миру

У вихованні учнів на ідеях миролюбної політики України важливу роль відіграють шкільні самодіяльні клуби. Вони є однією з найбільш дієвих і педагогічно-ефективних форм пропаганди миру між молоддю, організації дозвілля дітей.

Під шкільним самодіяльним клубом слід розуміти об'єднання старшокласників для спільного відпочинку, дозвілля і спілкування, зв'язаних з найрізноманітнішими інтересами учнів, науковими, художніми і спортивними, які спрямовані на формування глибоких переконань, особистості нової людини.

В школі клубна робота будується на громадських засадах. Вона об'єднує учнів не тільки для відпочинку і їх дозвілля, й для живого, безпосереднього й невимушеного спілкування школярів, спрямованого на формування їх світогляду, вироблення стійких поглядів та ідейних переконань.

В дні клубної роботи учні обговорюють суттєві питання мети суспільства і свого колективу, колективні дії на основі загальних інтересів і інтересів кожного школяра.

Клубна робота є найбільш цінною в системі досягнення тих завдань, які ставить перед собою загальноосвітня школа в справі виховання і навчання громадян незалежної України.

Великий вклад в розробку проблеми шкільних самодіяльних клубів внесли Н. К. Крупська і А. В. Луначарський. Н. К. Крупська наголошувала на тому, що педагогічні колективи шкіл повинні використовувати шкільні клуби, як важливий засіб виховання школярів. А. В. Луначарський вважав, що при вмілій організації роботи самодіяльних клубів школа зуміє не тільки добре організувати відпочинок та дозвілля дітей, а й буде систематично виховувати їх відданими патріотами своєї Батьківщини.

Клубну роботу серед учнівської молоді А. С. Макаренко вважав одним із найважливіших засобів формування дитячого колективу. Як згадує соратник А. С. Макаренка В. М. Терський, клубна робота спрямована в першу чергу на виховання дітей в дусі миру та взаєморозуміння дітей.

За характером діяльності шкільних клубів, уподобань та інтересів учнів можна зробити наступну класифікацію клубів:

1. Шкільні клуби суспільного характеру. До цього типу відносяться красзнавчі, клуби цікавих зустрічей, інтернаціональної дружби та ін.

2. Шкільні клуби старшокласників з науки і техніки. До

цієї групи належать клуби любителів фізики, математики, хімії, клуби технічної творчості, клуби по професії і т. д.

3. Шкільні клуби любителів літератури і мистецтва. До цієї групи відносяться клуби любителів театру, кіно, літератури, самодіяльної пісні, поезії, образотворчого мистецтва і т. д.

і Серед них найбільш ефективними в роботі по вихованню учнів є клуби суспільного характеру, які в останній час стали інтенсивно створюватися в школах. Вони носять різні назви, але зміст їх роботи спрямований в першу чергу на виховання учнів, а не зводить школярів тільки до організації їх дозвілля і розваг.

На протязі останніх 6-ти років ми провели експерименти в школах Житомирської та Рівненської областей, які полягали в конструюванні нових форм виховної позакласної роботи з старшокласниками і їх перевірки в умовах роботи шкільних самодіяльних клубів.

За методикою проф. Дем'янчука С. Я. в 19 школах експериментально перевірялась робота шкільних клубів, таких як «Клуб вихідного дня», «Клуб цікавих зустрічей», «Клуб любителів природи», «Клуб інтернаціональної дружби» і «Вечірній клуб старшокласників». На основі багаторічних спостережень за роботою цих клубів ми прийшли до висновку, що в умовах середньої сільської школи найбільш ефективною формою виховання учнів на ідеях миролюбної політики України є самодіяльний вечірній клуб старшокласника.

У Ярунській середній школі Житомирської області клуб був створений на основі самоуправління. На загальношкільних зборах учні вибрали раду і затвердили статут клубу. До складу ради обираються найбільш активні, ерудовані, ініціативні учні. Засідання ради клубу проводиться один раз в місяць. Рада клубу разом з учкомом школи планує роботу клубу, організовує різноманітні виховні заходи. Члени ради клубу слідкують за чергуванням в клубі, збирають пропозиції учнів про організацію цікавих виховних заходів.

В статуті клубу сформульовані основні завдання і мета роботи клубу:

1. У вечірньому клубі кожен учень — повноважний член.
2. Клуб об'єднує усіх учнів, які думають, діють, шукають і знаходять.
3. Нудьзі і пасивності до клубу двері зачинені.
4. Кожний член клубу повинен сьогодні знати більше, ніж учора — це закон для нього.
5. Член клубу повинен завжди слухати поради старшого товариша і виконувати їх.

При клубі працюють секції: культурно-масова, виховання любові до праці і спортивна.

Культурно-масова секція керує роботою гуртків, бібліотеки, агіткультбригади, слідкує за розповсюдженням книг серед учнів і населення, керує роботою шкільної кіностудії і т. д.

Члени секції виховання любові до праці встановлюють зв'язок учнів з передовиками колгоспного виробництва, ведуть відповідну роботу по трудовому вихованню учнів. Група учнів з цієї секції організовує лекції, бесіди, зустрічі зі знатними трудівниками колгоспних ланів.

Спортивна секція клубу відповідає за організацію та проведення змагань, за підготовку до них спортивних команд, за шкільну спортивну пресу, за створення фільмів про фізкультурників школи і т. д.

На кожне півріччя рада клубу складає план, який затверджується на загальних зборах членів клубу. В плані роботи клубу передбачаються лекції, диспути, бесіди, тематичні вечори, вечори відпочинку, ігри, розваги, заняття хору і гуртків; обговорення книг і кінофільмів, обговорення статей, прочитаних в журналах і газетах, розучення танців тощо. Для членів клубу відкриті після уроків класні кімнати, навчальні кабінети і лабораторії. Діяльність клубу висвітлюється систематично в шкільній пресі.

Результати роботи клубу ефективні. Старшокласники звикли виступати з лекціями перед своїми товаришами й жителями села. Учнів цікавить міжнародне становище нашої країни, зарубіжних країн. Члени клубу в курсі всіх подій сучасності. У клубі проводили цікаві зустрічі з передовиками виробництва. Такі зустрічі — могутній засіб виховання в школярів любові до праці, гордості за народ України.

Діяльність самодіяльних клубів старшокласників позитивно впливає на підвищення успішності і загального розвитку учнів. Це видно з таблиці, яку ми склали на основі перевірки рівня засвоєння матеріалу виховних заходів старшокласниками шляхом проведення з ними бесід, аналізу їх письмових робіт, відзивів, а також особистих наших спостережень за учнями:

Таблиця № 11

Робота секції після закінчення навчальних занять			Робота секції у вечір, клубі			Участь у роботі клубу і засвоєння матеріалу	
Не беруть участь в роботі секції	беруть участь у роботі	беруть участь у роботі не у робочих системах	Не беруть участь в роботі секції	беруть участь в роб. сист.	беруть уч. у роб. не сист.	в секції після уроків	в секції вечірнього клубу
57,9%	29,7%	12,4%	39,6%	46,7%	13,7%	61,4%	78,6%

Отже, роботу різних секцій і гуртків учнів краще проводити ввечері, а не відразу після закінчення навчальних занять у школі. Така форма роботи відкриває перед педагогічним колективом кожної школи великі можливості щодо організації дозвілля і відпочинку учнів після уроків, допомагає встановлювати зв'язок школи з батьками і громадськими організаціями, дозволяє краще організувати виховання старших учнів в душі миру.

2.5. Виховання старшокласників в процесі диспутів на морально-миролюбні теми

У інформуванні учнів старших класів важливу роль відіграють диспути на моральні та миролюбні теми. Вільний обмін думками привчає учнів мислити самостійно, дозволяє їм більш глибоко зрозуміти сутність вчення про мораль, норми поведінки та мир.

Диспут (від латинського слова — *disputo* — розумію, сперечаюся) — це дискусія з різних питань. Іноді прямо протилежних одне одному. Він вимагає від учнів високого рівня переконаності, вміння відстоювати свої думки і переконання доводити невірність доводів противника, відкрито виступати і розкривати неправильні погляди, критикувати недоліки в поведінці, активно відстоювати норми людської моралі.

Диспут учнів на морально-миролюбну тему — це вільний обмін думками в живому обговоренні суспільних проблем, які їх хвилюють.

На диспут, як правило, виносяться питання складні, значимі, гострі, такі, які хвилювали б кожного учня. Диспути на морально-миролюбні теми в школі доцільно організовувати 1 — 2 рази на півріччя. До диспуту повинні готуватися всі учні.

За останній час появилось ряд праць вчених, в яких робиться спроба розкрити значення шкільних диспутів в моральному вихованні учнів. Це роботи В. І. Косолапова, М. І. Болдирева, Л. Ф. Спіріна, В. П. Канонихіна, Т. Ю. Конникової та ін. Але ніхто із них не розкриває ролі диспутів в інформуванні школярів з проблем миру.

Наші дослідження в 23 середніх школах, 16 дев'ятих та 26, десятих класах Житомирської, Волинської, Рівненської областей показують, що під час проведення диспутів школярі і вчителі зустрічаються з певними труднощами. Це, по-перше, зв'язано з тим, що методика проведення диспутів ще слабо розроблена в педагогічній літературі; по-друге, частина методистів, працівників народної освіти нерідко виступають проти проведення диспутів в школі.

Всі доводи вчителів проти проведення диспутів з учнями можна класифікувати по трьох групах:

Перша група доводів зводиться до ствердження думки про те, що диспут старшокласників на суспільну тему веде до дискусії з питань людської моралі, теоретичні основи якої опрацьовані в працях вчених-педагогів. Старшокласники повинні засвоїти норми людської моралі, а не дискутувати про них..

Друга група доводів зводиться до того, що частина вихователів під час диспутів ставить перед учнями питання для обговорення, які не зв'язані з питанням навчання і життя шкільних колективів, тим самим заводять у безвихідне становище і себе. Це приводить до зривів проведення диспутів з старшокласниками.

Третя група доводів заключається в тому, що окремі педагоги вважають, що диспути на моральні теми є однією з форм роботи серед дорослих, а учням вони не під силу.

Досвід роботи багатьох педагогічних колективів шкіл України, експериментальні дослідження, проведені нами в 37 середніх школах, 27 дев'ятих та 42 десятих класах Рівненської, Житомирської, Волинської, Київської та Тернопільської областей показують безпідставність усіх цих доводів. Якщо добре підготувати і провести диспут з старшокласниками на миролюбну тему то, безумовно, він позитивно вплине на формування світогляду та переконань кожного учня, його характеру, волі, почуттів і особистості.

При визначенні теми диспуту ми звертались до самих учнів. Вони називали проблеми, які їх цікавлять, над якими роздумують, але чіткої відповіді на них не знайшли. За нашими рекомендаціями класні керівники рекомендували учням тему диспуту, добиваючись, щоб вона була актуальною і доступною

для них, правильно сформульована і допомагала розв'язувати конкретні педагогічні завдання.

Ми рекомендували класним керівникам, щоб вони провели з учнями за нашою методикою диспути на такі орієнтовні теми: «Політика і молодь», «Що означає бути патріотом своєї Батьківщини та інтернаціоналістом?», «Як ти уявляєш собі людей і їх право в незалежній державі?», «Як ти готовиш себе до життя в демократичній Україні?», «Поговоримо про обов'язок і честь», «Яким повинен бути твій сучасник?», «Чи є в нашому житті місце для подвигу?», «Щастя. Як його знайти в житті?», «Людина і суспільне життя», «Політика і люди», «Професія. Як її правильно обрати?», «Чи варто жити без мрії?», «Честь і подвиг», «Ким бути і яким бути», «Твоє місце в строю будівничих», «Як ти уявляєш завтрашній день?», «Будь готовий стати справжньою людиною», «Що таке дружба?», «Що таке любов?», «Що таке щастя?», «Чи завжди ти правдивий і чесний?» та ін.

Підготовку і методику проведення диспуту в старших класах ми організовували поетапно, а саме:

1. Визначення теми. Вона повинна бути злободенною, виходити із загальних завдань комуністичного виховання; відповідати рівнені вихованості учнів, їхнім віковим особливостям; бути яскравою, виразною, будити думку школярів.

2. Основні питання для обговорення повинні сприяти розкриттю теми; бути логічно взаємозв'язаними, чіткими, зрозумілими і правильними.

3. Наочна пропаганда ідей диспуту: оформлення плакату (об'яви); підготовка стендів і виставок книг, журналів, газет і статей; випуск стінгазет або спеціального бюлетня; виставки.

4. Підготовка учнів до диспуту: читання рекомендованої літератури, перегляд кінофільмів, п'єс; відвідування музеїв і картинних галерей; виділення і підготовка ведучих; проведення анкетування і написання творів по темі диспуту, консультації для виступаючих.

5. Проведення диспуту. Оголошується тема диспуту, ведучий у вступному слові дає обґрунтування теми диспуту, оголошує дискусійні питання (інколи коротко розповідає про один або два суперечливі факти); далі у виступах учасників дискусії ґрунтовно розкривається тема диспуту; висвітлюються окремі питання (виступ триває 5—7 хв.).

6. Підсумкове слово ведучого. Підводяться підсумки дискусії; дається оцінка виступів, засуджуються помилкові погляди; розкриваються їх причини тощо.

Заключне слово ведучого повинно бути глибоко переконаним, принциповим, виявляти відмінне знання предмету дискусії. В окремих випадках слід обирати журі, члени якого оцінювали б відповіді та доводи обох сторін. Ми розробили методiku проведення диспутів на морально-миролюбні теми в 9'і 10 класах ряду середніх шкіл України. За нашою методикою) окремі диспути на морально-миролюбні теми проводились в декількох варіантах. Після певного етапу проведення диспуту на основі спостережень і перевірки методики їх проведення кращі з них рекомендувались для запровадження в старших класах загальноосвітньої школи. В ході пошуково-формуючого експерименту в період з 1991 по 1994 роки нами був проведений зріз, метою якого було визначити кращі варіанти методики проведення диспутів на морально-миролюбні теми і накреслити шляхи підвищення ефективності впливу диспутів на формування особистості школярів.

Методика роботи в експериментальних класах і школах заключалась в тому, що в процесі варіювання проведення диспутів на морально-миролюбні теми систематично і з різних сторін зору розглядались питання методики проведення диспутів, визначались можливості використання такої методики в сільських і міських загальноосвітніх школах.

Для в'яснення міцності та глибини засвоєння основних понять про миролюбну політику України старшокласниками в експериментальних класах були запропоновані учням питання, які раніше давались їм при проведенні диспутів в контрольних класах («Як ви розумієте поняття «зовнішня політика України?», «Хто здійснює зовнішню політику в нашій країні?». «Що вкладаєте ви в поняття «зовнішня політика?» і т. д.).

Покажемо, як були проведені окремі диспути на морально-миролюбні теми.

Диспут на тему: «В житті є завжди місце подвигу» був проведений у Ярунській середній школі Житомирської області. Вчителі разом з активом старшокласників під нашим керівництвом розробили план проведення диспуту, звернули увагу учнів на основні питання, які слід обговорити на диспуті. Крім художньої літератури школярам рекомендовано прочитати журнальні статті, газети про героїчні вчинки українців.

Домовилися, що на обговорення колективу будуть поставлені такі питання: 1. Що таке подвиг? 2. Який вчинок людини є подвигом? 3. Які мотиви керують людиною при здійсненні подвигу? 4. Чи кожна людина може здійснити подвиг? 5. Чи здійснюється подвиг випадково? 6. Які якості повинна мати людина при здійсненні подвигу? 7. Порівняйте поведінку героїв прочитаних вами книжок. 8. Хто з них здійснює подвиг? Чому?

Диспут почали виступом учнів, продовжили ветерани другої світової війни, передові люди села. Підсумок диспуту зробив директор школи.

Педагогічний колектив Токарівської середньої школи Житомирської області разом з вчительською професійною організацією школи підготував і провів з учнями диспут на тему: «Чи готовий ти жити при демократичній Україні?». До проведення диспуту старшокласники обговорили на учнівських зборах. По всіх класах вивісили списки рекомендованої літератури. На видному місці великий лозунг «Подумай! Чи готовий ти жити в демократичній Україні?». На диспут запросили представників громадськості села, ветеранів війни та праці села.

На диспут старшокласники винесли такі питання: 1. Яким ти уявляєш собі сучасне суспільство? 2. Чому праця стає необхідною потребою кожної людини? 3. Чи буде в Україні кваліфікація праці? 4. Якою ти уявляєш собі людину нового суспільства, її свідомість, мораль? 5. Чи визначив ти своє місце у вирішенні завдань, поставлених перед незалежною Україною?

Диспут розпочав заступник директора школи. Потім висловлювались учні. Кожний говорив так, як думав, чітко і відверто. В своїх виступах школярі розповіли про складні умови побудови нової незалежної держави України, в яких вона опинилась на сучасному етапі, про себе та своїх товаришів. Підсумок диспуту провів директор школи.

Велику увагу на організацію та проведення диспутів на морально-миролюбні теми звертає педагогічний та учнівський колектив середньої школи № 1 м. Рівного. Учнівський комітет разом з педагогами під нашим керівництвом завчасно розробляють орієнтовну тематику диспутів, складають списки відповідної літератури, через шкільний радіовузол і учнівську пресу повідомляють учням тематику та плани проведення диспуту.

Цікаво пройшов диспут учнів X класу на тему: «Старшокласник — ім'я твоє». За місяць до його початку на шкільній дошці оголошень з'явилося повідомлення про тему учнівської розмови і орієнтовані питання, які будуть винесені на обговорення. Між старшокласниками розподілили обов'язки по підготовці диспуту, розіслали ветеранам війни і праці міста запрошення на диспут. Юнаки і дівчата критикували тих, однокласників, які недорожать честю школяра, вказували на свої недоліки, розповідали про героїчну працю своїх батьків, їх мужність і відвагу в битвах з ворогом нашої Вітчизни, говорили про взаємодопомогу, підтримку і турботу про колектив та ін. Підсумок диспуту зробив вчитель історії школи.

Диспути на морально-миролюбні теми мають великий вплив

на формування поведінки учнів, сприяють їх активізації у навчанні і суспільно-корисній праці, підвищують інтерес школярів до миролюбної політики нашої країни та зарубіжних країн.

Диспути, проведені та морально-миролюбні теми, допомагають учителям формувати дитячий колектив, розкривати невірні погляди колективу на те чи інше питання, виховувати в учнів правдивість, принциповість, стійкість, непримиренність до порушень норм людської моралі. Учні привчаються також до систематичного читання художньої літератури, газет та журналів.

Шкільні диспути на морально-миролюбні теми, вміло включені в систему виховних заходів, за умов хорошої їх організації позитивно впливають на формування особистості кожного школяра, його моральних переконань, на виховання характеру і розвиток логічного мислення. На диспутах старшокласники вчаться правильно розуміти причини подій суспільного життя, глибоко вникати в політику нашої держави, зіставляти свої думками і ділами інших людей. Диспути виховують почуття гордості за свою Вітчизну, допомагають перетворити принципи людської моралі в глибокі особисті переконання. Вони приносять школярам радість пізнання, моральне задоволення, розвивають їх самостійність, ініціативу й організаторські здібності, викликають у юнаків і дівчат прагнення активніше включатися в громадську діяльність.

В системі інформування школярів добре себе зарекомендували лекторії, кінолекторії, конкурси рефератів на суспільні теми.

Цікавий диспут на тему: «Про обов'язок і честь українського школяра» провели старшокласники середньої школи № 20 м. Житомира в Будинку культури меблевого комбінату за нашою методикою.

До цього диспуту готовились всі старшокласники. Класні керівники разом з активом учнів визначили літературу, якою школярі користувались під час підготовки по диспуту. Про день проведення диспуту домовились раніше. Задовго до початку диспуту серед старшокласників була поширена анкета, відповіді на яку викликали жваві суперечки між ними.

Диспут розпочався виступом одного з класних керівників. В його виступі було підкреслено, що старшим товаришам не байдуже, якими будуть ті, хто буде відстоювати завоювання наших батьків. Класний керівник закликав старшокласників чесно вчитися, сумлінно виконувати свої обов'язки, бути правдивими, чесними, принциповими і відкрито поговорити на диспуті про себе, своїх товаришів. Протрібно сказати, що доброго

в кожному учневі, відмітити їх недоліки, щоб стати повноцінним громадянином України.

Потім слово старшокласникам.

Перша учениця. Дуже гірко, що в сімнадцять років я зробила для суспільства так мало. Того, що я навчаюсь добре,, беру участь в громадському житті школи, для мене мало.. Я хочу робити більше. Думаю, що пізніше мені це можна буде зробити.

Десятикласниця відкрито говорить про свої недоліки, пробує розібратися в них. Така відвертість — безцінний матеріал для вчителя, бо в ній щиро, правдиво і відверто учениця говорить про те, що їй заважає вчитися відмінно і бути корисною для суспільства. Це сталося тому, що вчителі зуміли виховати до себе довір'я своїх вихованців.

А в школах ще є випадки, коли вчителі не довіряють своїм вихованцям, намагаються, щоб учні покірливо робили те, що їм вони пропонують. Це в свою чергу йде на шкоду учням. Вони ростуть безініціативними, рідко беруть участь у виховних заходах класу і школи.

Друга учениця: Обов'язок перед Батьківщиною я виконую не повністю. Маю погані оцінки. Думаю, що в майбутньому постараюсь вчитись краще.

Дві відповіді на одне й те питання. А яка різниця між ними! Хіба можна святі обов'язки перед Батьківщиною виконувати не повністю?

Коли в першому випадку учениця з гіркотою визнає, що зробила ще мало, вона хоче зробити більше, то в другому випадку ми бачимо повноту лицемірства: в майбутньому все налагодиться. Якось буде. Поживемо — побачимо...

Третя учениця: Людина повинна бути гарною не тільки в стінах школи. Часто буває, що в школі учень гарний, ввічливий, а вдома свариться з рідними, з матір'ю і батьком. Ця подвійність, яку тяжко пізнати, але ми повинні її викривати.

Учні активно обговорювали і друге питання диспуту: «Кого ви вважаєте людиною обов'язку і честі серед своїх друзів, близьких і знайомих?» Всі називали імена С. Корольова, Т. Шевченка, М. Грушевського, В. Стуса, М. Приходька, Л. Костенко та ін. Імена мужніх і безстрашних, — гордість українського народу. Чесність і правдивість... Ці слова звучали з виступів старшокласників. Вони свідчать не про бідність словникового запасу учнів, а про високі вимоги до кожного учня. Диспут продовжується.

Четверта учениця: Мій батько — справедливий, сміливий* працюючий. В тяжку годину для нашого народу діяв так, як

підказувала йому совість людини. Радісно зміряти своє життя на прикладі життя батька.

Виступають учні. Вони називають людиною обов'язку і честі своїх товаришів по партії. Але буває і інше.

П'ята учениця: Пробачте, але я хочу сказати правду. В моєму класі я нікого не можу назвати людиною обов'язку і честі. Серед нас ще багато лицемірів, дармоїдів, обивателів, які не хочуть нічого робити.

Шоста учениця: Так. Я цілком погоджуюсь з думкою Марії. Ми повинні більш активно брати участь в громадському житті.

Сьома учениця: Я також згідна з Марією і Любою. Настав час, коли ми повинні проявити себе в житті.

В цю розмову втрутилась староста 10 класу Валентина Х.: «Я вважаю, що дівчата неправі. Така думка про колектив класу несправедлива. Не може бути, щоб один наш товариш ішов в ногу, а всі були в стороні. Більшість учнів вашого класу' активісти, мають громадські доручення, добре вчаться, допомагають один одному в навчанні і праці».

Переважа більшість учнів назвала своїх класних друзів.

Перший учень: Я пішов би на виконання складного і самого відповідального завдання з товаришами свого класу такими, як Іван В., Марія С., Володимир І., Тетяна М., Борис та багато інших. Всі вони чесні, завжди можуть прийти на допомогу. З Валерієм Б. ніколи не пішов би через те, що він часто поступає до своїх товаришів нечесно, замкнутий в собі, не любить товаришувати, може не виконати доручення.

Другий учень: В нашому класі переважа більшість учнів, з якими я завжди можу піти на виконання самого складного завдання. Вони активні в суспільно-корисній праці, добре вчаться, завжди приходять на допомогу своїм товаришам. А от з Василем Д. я ніколи не пішов би на виконання самого простого завдання. Тому що він не любить праці, своїх товаришів, часто грубить, пропускає уроки.

Завершилась розмова на диспуті, учні щиро, відверто визнавали свої недоліки, викривали їх у своїх товаришів, називали своїм візирем літературних героїв, а також кращих вчителів, героїв праці, сусідів по партії — відмінників навчання.

Підсумки диспутів підвів директор школи. Він відзначив, що нашому суспільству потрібно глибоко переконані, чесні, справедливі, фізично загартовані і безмежно віддані справі України борці. Тому учні повинні перш за все оволодівати вершинами наукових знань, вести боротьбу проти порушень і прарил нашого життя.

Диспут пройшов цікаво. Він дав багатий матеріал для роздумів не тільки учням, а й всьому педагогічному колективу.

Педколектив середньої школи № 4 м. Хмельницького велику увагу звертає на ефективне проведення з учнями дискусії на миротворчі теми. В таких дискусіях беруть участь вчителі і учні. Часто в ролі ведучих виступають вчителі і старшокласники. До одного з диспутів на миролюбну тему готувалися всі учні старших класів. Вони підготували виставку книг, газетних і журнальних статей. Оголошення про диспут з переліком питань було вивішено заздалегідь. І кожен учень мав час поміркувати, замислитись, шукаючи відповіді на питання: Що найбільше слід цінувати в житті? Що означає «бути сучасним»? Які потреби можна вважати розумними і як вони формуються? Бути вільним у своїх вчинках. Чи завжди це добре? Мода і політика. Який між ними зв'язок? Для чого треба знати зміст поняття «спосіб життя» і що означає «спосіб життя?» Ведуча прочитала записку. Дебати почалися відразу.

Учениця: Бажання красиво одягатись притаманне кожному, а тим більше молодій людині. Але погано, коли одяг, та ще й неодмінно імпортований, стає визначальним, просто метою життя. Я знаю кількох таких студентів. Себе вони вважають мало не геніями, інших — «сірістю». Однак їм дехто заздрить — мовляв, модно одягаються.

Ведучий. На жаль, серед молоді такі, як оці студенти, що утверджують своє «я» з допомогою «престижних» речей, — нерідкість. У них з часом і поняття «жити» зведеться до поняття «мати». Вони охоче підхоплюють усе чуже: слівце, одягу, мотивчики. Курточка, джинси, наклейка на них — спереду,, ззаду. Сорочка, сумка з чужими символами. Сучасний із найсучасніших. Нічого свого йому не жаль. «Фірмовий» одяг не такий уже й безвинний.

Ведуча зачитує уривок з книжки Ю. Афанасьєва: «Джинси самі по собі не є провідником західного способу життя. Це традиційний одяг американських скотарів. Але коли вони прикрашені символікою, яка підкреслює їхнє американське походження, то вже виступають, як фрагмент чужої буржуазної дійсності». Не бентежачись блюзнірством, американські ділки прикрашають задню кишеню джинсів і державними прапорами. Мета такого оздоблення — заронити думку про те, що все американське є сучасним, добротним, найкращим. А значить, і суспільний лад тут зразковий.

Учениця. Але ж протиставляти духовні потреби матеріальним також не можна. Перші ніби-то завжди високі й розумні, другі — пов'язані із споживацтвом. І чому треба абияк.

одягатись? Може, і від матеріального достатку слід відректись? А що ж хорошого, коли тебе називають старомодною? Це так природно — прикрашати себе. А в тому, що деякі мої ровесники «ганяються за імпортом ганчір'ям», як тут сказали, винні не лише ми. Я була дуже здивована, коли в книжці С. Кичигіна «Отрута масовим тиражем» прочитала про те, що модні жіночі чобітки, які прийшли до нас із Франції, шили умільці, наші пращури в Давній Русі. Подумати тільки — ще в Древній Русі! Виходить, що світові подарували моду, тепер своє ж купуємо в імпортній упаковці. А сучасні іноземні стьобані нейлонові куртки спортивного крою? Та вони ж нагадують наші ватянки героїчних часів Великої Вітчизняної війни.

Автор з гіркотою пише, що першими підкоривши космос, ми не відобразили цю епохальну подію в одязі. І лише згодом ця мода прийшла до нас із Заходу. Наша авіація б'є рекорди за рекордами, а шнуровані куртки «як у льотчиків» теж створили не наші модельєри. А квітчасті хустки, які ми купуємо в Японії?

Нехай мене критикують скільки завгодно, я впевнена: в поняття «щастя» входить і поняття красиво одягатись.

Учень. А мій дідусь -у принципі проти красивого одягу. У нього своя філософія: «В потребу щастя повинна входити і вища людська потреба — віддавати. Коли в людини бажання бути модно одягненою на першому місці — пропали всі інші інтереси. Не прилучаючи по-справжньому до праці, допомагаючи на кожному кроці, ми робимо вас по-міщанськи щасливими, привчаємо до думки, що родина, держава винні вам, а не ви їм».

Учениця. Старші прожили більше і хочуть допомогти своїм досвідом. Але тут з'являються перепони. Вони — допомогти, а я хочу сама. Дайте і нам зробити свої помилки самостійно. Можливо, вони будуть такими ж, а, можливо, й іншими. Але будуть нашими. Іноді доходить до того, що батьки нав'язують не лише смаки, а й мету, свої мрії, свої проблеми.

Учень. От якби мене запитали: «Який із докорів тобі найнеприємніший?», я б відповів: «Твердження про те, що молодь уже не та». Нам докоряють, що живемо краще, ніж наші діди і батьки. А ми не розуміємо їхнього аскетизму. Ми хочемо жити весело і безтурботно.

Учень. Весело і безтурботно буває в святкові дні. Якщо всі понеділки, вівторки, середи і т. д. будуть веселими і безтурботними, ця безтурботність називається інакше.

Ведучий. А мені ще й дуже не сподобалося іронічне

зауваження щодо пристрастей та захоплень старших поколінь. У 16—17 років безтурботне світосприймання небезпечне. Для того, щоб ми могли жити в достатку, потрібні були жертви, і цей суворий час дістався на долю наших батьків і дідів, а це раніше — прадідів. Звідси і аскетизм, як ти сказав. Настане час, і вам доведеться відповідати на запитання своїх дітей: «А що ви зробили, щоб світ став таким, яким ми хочемо його бачити?».

Не можна ставити під сумнів духовну віру батьків. Вдумайтесь у цей вислів (не пам'ятаю, кому він належить): «Нашим ідейним противникам хочеться, щоб в орлиних гніздах батьків народжувались горобці рожевого відтінку, мляві, розгублені, безхребетні».

Учень. Ніхто й не ставить під сумнів віру старших поколінь. І якщо виникне необхідність, ми як і діди наші і прадіди, станемо на захист Вітчизни. Бо Батьківщина — то і є найдорожче для кожного з нас.

Я теж не розумію, чому сьогодні так багато говорять про моду, ніби вона захопила всіх. Споживацькі пристрасті, звичайно, підігріваються західною індустрією моди, намаганням нав'язати українській молоді свої смаки. (Мій батько, правда, говорить: «Тут справа серйозніша, ніж просте нав'язування смаків»), Думаю, що не останню роль відіграє ще й наша заздрість. У декого, як у дитинстві, з'являється принизливе почуття, коли бачить щось нове в чужих руках: «І мені і я хочу, купи, дістань». І є сім'є, де задовольняють ці примхи. Можливо, треба вчитись управляти своїми бажаннями, критичніше ставитись до своїх забаганок.

Ведучий. І задумуватись: що дасть нова річ, а що відніме, яка ціна їй, причому не лише в грошовому виразі, а й у тому, скільки зусиль витрачено, щоб дістати її.

Суперечки розгорілися навколо питань про захоплення багатьох наших юнаків і дівчат західною музикою, популярними зарубіжними ансамблями, рок-музикою. Однаково гаряче виступали і прихильники і противники. Говорили про те, що багато молодих людей, нерідко не розуміючи так званої авангардистської рок-музики, сказати про це не наважуються — раптом засміють, назвуть відсталими.

Учениця. Нам треба вчитися, давати відсіч дискодиверсантам.

Учень. І найнесприємніше, що за дисками західних ансамблів «ганяються», за них платять великі гроші фарцувальникам. Мене зацікавило значення слова «фарцувальник». Його немає не тільки в словнику В. Даля, а й навіть у пізніших.

Знайшов лише в останньому виданні С. Ожегова (М., 1983). Там сказано: «Фарцувальник (розм.) — той, хто спекулює речами, перекупленими у приїжджих іноземців». Як правило, фарцувальники не працюють. Вони наживаються на тих, кому перепродують речі.

В ед учий. Сьогоднішня розмова нагадала мені, що за особистою вказівкою Гітлера в окуповану вермахтом Польщу було завезено велику кількість порнографічної продукції. Нацисти міркували просто: рука, яке триматиме еротичний журнал чи порнографічну листівку, не візьме гвинтівки.

То було на початку другої світової війни. А ось «настанова»

наших днів. Нехай молоді балбеси роблять, що хочуть: захоплюються наркотиками, сексом, порнографією, п'ють, нарешті, б'ються — це їх право, і ми не можемо відмовити їм у цьому. Але можемо і повинні уберегти їх від захоплення політикою. Таку думку стверджує не один соціолог Девід Стронс, а й багато інших. Тож і не дивно, що на Заході постійно з'являються різні молодіжні групи типу панків, які демонструють розгнущаний анархізм, «тотальний протест».

Учень. Усе між собою тісно пов'язане. Бездумне захоплення деякої частини нашої молоді західною музикою може набутися небезпечного вигляду. Саме бездумне. Бо думаючий цінитель сучасної пісні не поставив би поряд з Джо Дассеном групи, відомі своїми відверто аполітичними поглядами, а то й цинічними заявами, що вони хочуть бути ансамблем, під музику якого танцювали б навіть тоді, коли падають бомби.

Ведучий. З-за кордону ж приходять до нас і анекдоти сумнівного змісту. З їх допомогою ідеологічні противники намагаються викликати іронічне ставлення до людей, подій, які для багатьох поколінь українського народу є святими і дорогими. Ось чому ми не маємо права послаблювати нашу пильність. Психологічна війна — це теж війна. Війна ідей. У виданому ще в 1978 р. в Англії «Словнику сучасної політичної думки» Фонтана є тлумачення: «Психологічна війна — пропаганда (по радіо, через агентів і т. д.) з метою послабити моральний стан населення ворожої держави, дискредитувати мотиви і зменшити авторитет її уряду». Є й більш практичні виклади: «Психологічна війна — надзвичайно важлива зброя для сприяння дисидентам і зрадникам серед людей. Вона підриває їхню мораль, буде сіяти розгубленість і створюватиме дезорганізацію в країні... Широка психологічна війна — одне з важливих завдань Сполучених Штатів Америки»¹. Звернемо увагу

¹ Журнал «Радянська школа», 1986, № 3, с. 57.

на таку «деталь» — дисиденти або так звані інакомислячі визнаються диверсантами, які перебувають по той бік «лінії вогню». Тут є над чим замислитись.

Учень. У програмі диспуту було багато питань. У нас сьогодні в основному розмова про моду і музику, про політику, які, до речі, теж стали модою. Я не колекціуюю диски, не гаяють за, так званими, престижними речами, мені ніколи та й не цікаво слухати брехливі людські голоси. О 9-й вечора включаю програму «Час», дізнаюсь, що відбулося у світі за день, а вранці, збираючись до школи, вмикаю радіо, щоб дізнатись, що відбулося в світі, поки я спав. Так привчили мене батьки. Так роблять багато моїх товаришів. У моєму розумінні особистість — це людина, яка приносить користь і собі, й іншим. Це совіслива людина.

Ведучий. Отже, сьогодні, можливо, як ніколи раніше, слід бути грамотним, розбиратися у міжнародних подіях. Мені б хотілося, щоб ми зараз поміркували, що ж входить у поняття «політична культура».

Учні. Переконавання — це і є політична культура.

— Політична культура — це піднесення своїх інтересів до громадських.

— Навчитись перетворювати знання в переконання і застосовувати їх на практиці.

— Політична культура — антипод політичної наївності. А політична наївність — елементарне безкультур'я. Це нездатність і небажання аналізувати складні питання. Це демагогія, сприйняття на віру далеко не кращих точок зору і норм поведінки, це некритичне ставлення до пропаганди.

Ведучий. Ми — перші на шляху до нового життя. А першим завжди важко. У нас немало труднощів. І тим більше треба виховувати і зміцнювати в собі громадські почуття, жити в мирі. Кожного з нас усе повинно цікавити. Не «моя хата скраю, я нічого не знаю», а «вулиця — моя, будинки мої». Необхідно виховувати в собі органічну потребу в громадському житті.

Учениця. Мені хочеться запитати своїх ровесників, так само як і себе: «Чи завжди глибоко ти усвідомлюєш свою (саме свою роль у збереженні миру, принципово ставишся до своїх вад, недоліків своїх товаришів?»). І кожному з нас слід запам'ятати: будь-яке наше послаблення або навіть нейтраліте — це успіх наших недругів, які поспішають сповістити про наші труднощі всьому світові.

Ведучий. Надзвичайно важливо, щоб ми вміли цінувати те, чого досягли, пам'ятати, що так було не завжди. Не за-

бувати своїх коренів, знати, звідки ми і як прийшли до свого сьогодення¹.

Результати нашої експериментальної роботи і проведенний зріз в 24 школах Волинської, Житомирської та Рівненської областей показали, що сила впливу диспуту на особистість школяра визначається в значному ступені тим, що наскільки учні підготовлені до його проведення. Вивчення громадської активності та участі старших школярів в роботі загальношкільного колективу по підготовці та проведенню диспуту на морально-миротворчі теми, його результати ми звели в таблицю № 12.

Таблиця № 12

УЧАСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ПІДГОТОВЦІ ДИСПУТІВ

Школи	Всього шкіл	Кількість учн., які брали участь в підготовці диспут.	Кількість учнів старших класів які брали участь в підготов. диспут, на мор. миролюб. тему	Хлопці	Дівчата	Співвідношення до загального числа опитаних в %
Експериментальні школи	24	1689	1672	825	787	99
Контрольні школи	24	1437	940	376	564	67

Спеціальні дослідження показали, що число старшокласників, які брали участь в підготовці та проведенні диспутів на морально-миролюбні теми в експериментальних школах на 32% вище, чим в контрольних. В експериментальних школах 53% юнаків беруть участь в диспутах, в контрольних школах — 40%. Це ще раз підтверджує нашу думку про те, що до проведення диспутів на морально-миролюбні теми потрібно серйозно готуватися. Подібно результати ми одержали і по окремих класах середньої школи № 1 м. Рівного, Мізоцької середньої школи Рівненської області, Токарівської середньої школи Житомирської області. В 28 експериментальних 9 класів беруть участь в підготовці диспутів 98,1% з 731 учня, 10 класах відповідно 99,8% з 593 старшокласників.

¹ Див.: Т. І. Мостова. Політичний диспут у школі. — Рад. школа, 1986, № 3, С. 54—58.

Диспути, проведені на морально-миролюбні теми, допомагають вчителям формувати дитячий колектив, розкривати неверні погляди колективу на те чи інше питання, виховувати в учнів правдивість, принциповість, стійкість, непримиренність до порушень норм людської моралі. Учні привчаються також до систематичного читання літератури, газет, журналів.

Шкільні диспути на морально-миролюбні теми, вміло включені в систему виховних заходів, за умови хорошої їх організації позитивно впливають на формування особистості кожного школяра, його моральних переконань, на виховання характеру і розвиток логічного мислення. Вони виховують в душі миру і взаєморозуміння. На диспутах старшокласники вчать правильно розуміти причини подій суспільного життя, глибоко вникати в мирну політику нашої держави, зіставляючи свої думки і діла з думками і ділами інших людей. Диспути виховують почуття гордості за свою Батьківщину, допомагають перетворити принципи людської моралі в глибокі особистості переконання, глибше зрозуміти основні поняття миролюбної політики України, вони приносять школярам радість пізнання, морально задоволення, розвивають їх самостійність, ініціативу і організаторські здібності, викликають у юнаків і дівчат прагнення активніше включатися в громадську діяльність.

З метою вивчення впливу виховання позакласних форм і методів на формування особистості старшокласника, їх ефективності з підвищення знань на миролюбні ініціативи нашої держави, глибини засвоєння ним цих знань в 29 експериментальних класах 9 середніх шкіл Рівненської області школярам були дані питання, які і давались їм раніше при проведенні виховних заходів в контрольних класах. Що значить поняття «Зовнішня політика України?», «Зміст цієї політики?», «Хто здійснює зовнішню політику в нашій країні?», «Чи можуть брати участь діти у вирішенні політичних питань в нашій країні?» та ін. Результати відповідей старшокласників відображені в графіку 1. З графіку видно, що рівень оволодіння знань старшими школярами основними питаннями зовнішньої політики України став високий. Учні добре засвоїли поняття про сутність політики нашої держави. Вони дають позитивну оцінку формам і методам миротворчої роботи своєї школи, визначають своє місце і роль в заходах, які проводять школи. Порівнюючи одержані дані (див. таблиці №№ 12, 13) можна відмітити, що форми і методи виховної роботи, які проводять школи в душі миру, позитивно впливають на формування розумних понять в учнів про зовнішню політику нашої держави,

В процесі всієї проведеної виховної роботи в старших класах середньої школи ми намагались визначити значення цієї

роботи для поповнення знань старшокласників про миролюбну політику України, джерела поповнення таких знань учнями. Частково результати цієї роботи відображені в таблиці № 14. Як показують наші дослідження, що основними джерелами поповнення знань старших учнів про мир і перш за все телебачення, радіо, газети та журнали, засоби, спілкування з друзями, поточна інформація тощо.

Щоб визначити наскільки ефективно відбувалась наша експериментальна робота на рівень вихованості старшокласників засобами позакласної роботи, були проведені три зрізи — обслідування. На всіх етапах дослідження рівень вихованості у старших учнів на ідеях миру визначався:

— високий — наявність глибоких і міцних знань в області зовнішньої політики країни, виявлення інтересу до подій в країні та світі;

— активна участь учнів в антивоєнних акціях. Основним мотивом набуття учнями таких знань виступає усвідомлення значення посильних питань про мир. В старшокласників нами вироблено уміння розрізняти значення тих чи інших питань миру, сприяти їх реалізації в житті. Ці якості проявлялись в активній участі учнів, в бесідах про мир, проведення уроків миру тощо;

— середній — наявність певного об'єму знань учнів про зовнішню політику; мотиви знань про миротворчу діяльність Української держави;

— низький — наявність поверхових знань по проблемі дослідження; відсутність особистої думки з окремих питань миру, незрілість в оцінці фактів та подій поточного моменту в світовій зовнішній політиці. Результати нашого дослідження висвітлені нами в таблиці № 13.

Таблиця № 13

РІВНІ ВИХОВАНOSTІ СТАРШИХ УЧНІВ В ДУСІ МИРУ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

Наявність класів	Рівні вихованості старших школярів в дуці миру у позакласній роботі в %								
	I зріз			II зріз			III зріз		
	високий	серед.	низьк.	високий	серед.	низьк.	високий	серед.	низьк.
Експериментальні	12	13	75	49	30	21	96	1	3
Контрольні	3	14	83	7	13	80	15	21	64

Таблиця показує, якщо на початковому етапі (1) вихованість в переважній більшості учнів старших класів в дусі миру нахилилась на низькому рівні, то на наступних етапах (2, 3) прослідковується підвищення її рівня. Якісне діагностування статистичних даних свідчать про те, що в результаті розробленої нами системи виховання учнів у позакласній роботі, створення спеціальних умов роботи експериментальних класів у 85% старшокласників на завершальному етапі дослідної роботи сформувались знання про зовнішню політику України, активізувалась їх робота, позаурочний час, збагатився власний досвід. Вони стали задумуватися за майбутнє своєї країни.

Нас цікавить питання: «Звідкіля найбільше старшокласники отримують інформацію про мир і поповнюють свої знання?». Аналіз проведеної нами виховної роботи з ними показав, що визначення шляхів і педагогічних умов виховання школярів на ідеях миру передбачає визначення рівня їх знань про миролюбну політику нашої незалежної держави, який залежить від об'єктивних умов (сім'я, радіо, телебачення і т. д.), змісту навчально-виховного процесу, впливу інших соціальних факторів. Оскільки умови життя і діяльності УЧНІВ різні, то рівень їхніх знань про миролюбну політику також різний.

Визначення рівня знань дає можливість не тільки виявити шляхи і педагогічні умови виховання старших учнів, але й допомагає диференціювати і конкретизувати роботу педколективів шкіл по вихованню старшокласників на ідеях миру в навчально-виховному процесі. Це видно з таблиці № 14.

Таблиця № 14

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ПОПОВНЕННЯ ЗНАТЬ ПРО МИР СТАРШОКЛАСНИКАМ (В%)

Джерела поповнення зн.	Неповної серед, школи		Середньої школи	
	роки 1985	1994	роки 1985	1994
Джерела інформації	27,6	1,84	27,4	25,0
Телебачення	33,5	41,7	39,4	38,4
Радіо	26,3	38,24	22,0	26,8
Газети та журнали	10,3	10,0	9,3	8,3
Спілкування з друзями	2,3	8,22	1,9	1,5

Як бачимо, що основними джерелами поповнення знань учнями старших класів є джерела інформації, телебачення, радіо, газети, журнали, спілкування з друзями. Але учні найбільше отримують знань про мирну політику України неповної середньої школи з перегляду телевізійних передач (в 1985 р. — 33,5%, в 1994 р. — 41,7%), середньої школи — в 1985 р. — 39,4%, в 1994 р. — 38,4%). Учні середньої школи в 1994 році в порівнянні з 1985 роком стали отримувати знань на 1% менше. Основна причина криється в тому, що переважна більшість шкіл і населення попали в глибоку кризу, яка веде їх до зубожіння і ускладнення життя. Старшокласники змушені разом з батьками шукати вихід з цього стану, щоб вижити. І тому вони зараз приділяють менше уваги перегляду телепередач.

На основі викладеного в другому розділі матеріалі ми робимо висновки:

1. Бесіди про мир з дітьми як індивідуальні, так і групові займають важливе місце в загальній системі виховання школярів. Вони допомагають кожному вчителю краще організувати навчально-виховний процес з дітьми, зробити його більш цікавим, освітити душу кожного громадянина України з раннього дитинства, щоб найдорогоцінніші моральні багатства народу передавалися з одного покоління в інше, формуючи сили бійців за незалежну і демократичну Українську державу.

2. Результати виконання дослідження підтвердили гіпотезу про те, що залучення старшокласників до систематичного проведення Уроків миру, бесід про мир, читанні лекцій, участь в антивоєнних акціях, роботи в шкільних самодіяльних клубах є важливою умовою формування їх активної життєвої позиції, виховання громадянина України, вибору майбутньої професії.

3. Уроки миру в школі є новою і дуже важливою формою виховання учнів на ідеях миролюбної політики України в позакласній роботі. Ми вважаємо, що педагогічний колектив кожної школи повинен розробити чітку систему проведення Уроків миру з урахуванням специфіки роботи школи, її матеріально-навчальної бази і умов роботи.

4. Старшокласники дуже часто беруть участь в антивоєнних акціях, присвячених збереженню миру на Землі. Вони зустрічаються з ветеранами другої світової війни, з дітьми різних країн. Ці зустрічі допомагають їм краще зрозуміти життя своїх друзів, пізнати один одного, надати певну допомогу один одному в боротьбі за мир, захист прав дітей, виховати любов і повагу до захисників Української держави тощо.

5. Експериментально підтверджено, що в загальній системі національного виховання школярів всі форми і методи вихо-

вання учнівської молоді в душі миру (бесіди, Уроки миру, лекції, участь в антивоєнних акціях та ін.) займають провідне місце, які педагоги повинні широко використовувати в своїй щоденній роботі з дітьми. Між тим вихідні дані обстеження старшокласників в рамках констатуючого експерименту показали, що резерви підвищення ефективності їх виховання на ідеях миру часто повністю не використовуються школами. Тільки 8,8% опитуваних вчителів філологічних дисциплін (109 чол.) використовують в своїй роботі основні форми виховної роботи з проблем миру. Результати цього дослідження роботи окремих шкіл Житомирської та Рівненської областей після формулюючого експерименту зовсім інші. В експериментальних класах і школах 95—98% вчителів (114 чол.) використовують всі основні форми виховання учнів на ідеях миру в позакласній роботі. Це видно з таблиці № 15, яку ми склали з вибіркових (експериментальних) класів та шкіл.

Таблиця № 15

**ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ФОРМ
ВИХОВАННЯ УЧНІВ ВЧИТЕЛЯМИ В 1992—1995 РР.**

Школа	Клас	Використання заходів про мир в 1992—1995 рр.						
		Бесіди		Уроки миру		Лекції		ІНШІ заходи
		всього	про мир	всього	про мир	всього	про мир	всього
Мізоцька СШ	9	21	19	7	7	8	6	16
Рівн. області	10	23	23	8	8	11	10	23
Токарівська	9	23	23	6	6	12	7	11
СШ Житом, обл.	10	25	25	12	12	10	9	25
Демидівська СШ	9	18	16	8	8	10	8	18
Рівн. області	10	19	17	12	12	14	12	24
СШ № 1	9	19	18	17	17	19	17	28
м. Рівне	10	24	23	19	19	21	18	29
Вербська школаінт.	9	24	19	16	16	14	12	23
Рівн. обл.	10	23	22	15	15	15	14	26
СШ № 1	9	15	13	9	9	11	9	19
м. Острога	10	19	18	12	12	14	12	23
СШ № 1	9	17	15	10	10	13	11	25
м. Корця	10	18	17	9	9	15	12	27
Дзержненська	9	18	14	8	8	12	9	22
СШ Рів. обл.	10	17	15	10	10	13	12	24
Яруньська СШ	9	18	17	15	15	14	11	26
Житом, обл.	10	16	14	10	10	16	12	25

Таблиця показує, що експериментальні школи проводять цікаву виховну роботу з учнями з проблеми виховання їх на ідеях миру. Найбільше форм виховання в 9 і 10 класах вони використовують в комплексі так, як бесіди про мир, Уроки миру і лекції про мир. Якщо в 9 класах вчителі широко використовують з цією метою 100% Уроку миру, то в 10 класах трохи менше (96—98%). В деяких школах (СШ № 1 м. Рівного, Ярунська СШ Житомирської області, СШ № 1 м. Острога) цифрові показники в таблиці більші, ніж в останніх школах, приведених в таблиці. Це зв'язано з тим, що у вище згаданих школах більше паралельних класів. А якщо аналізувати одержані нами дані, то вони говорять за те, що у всіх школах педагоги і керівництво шкіл по серйозному підходять до виховання старшокласників в дусі миру. Вони розв'язують ці питання в комплексі. І ще хочеться відмітити цікавий факт. Експеримент ми проводимо одночасно в міських і сільських школах. Аналізуючи цифрові дані таблиці, ми приходимо до такого висновку: якщо в сільській школі добре налагодити виховний процес, то результати її виховання учнів в дусі миру нічим не будуть відрізнятися від міських шкіл. Вони будуть такими, як і в міських школах. Тому, що сільські вчителі в комплексі використовують бесіди про мир, Уроки миру, лекції про мир та інші форми виховання.

ВИСНОВКИ

Нині, як ніколи раніше, в різних аспектах осмислюється наше минуле, загострюється питання навколо важливих проблем внутрішньої і зовнішньої політики Української держави, відбувається відхід від установлених догм, які супроводились ритуальними славословленнями, заграванням з народом, спробами нав'язати йому уявлення про його світовий пріоритет і безумовну прогресивність.

Україна приступила до розробки програми миру, в якій велике місце відводиться захисту без'ядерної демократичної держави, будові Української Армії, яка б могла захистити мирну працю українського народу. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.». Знято чергове і найболючіше питання, яке виникало під час багатьох переговорів з представниками інших країн. В листопаді 1995 р. Україна вступила в Раду Європи. Тут роль школи дуже велика. Адже школа активно включає учнів у суспільне життя країни, в боротьбу за мир. Тому загальноосвітня школа

повинна з малих років виховувати школярів в дусі миру. Наші діти повинні рости вірними бійцями за ідеали миру і в будь-якій обстановці вміти відстоювати їх.

Для цього, зокрема, потрібно: забезпечити високий, науковий рівень всієї виховної роботи, яку проводять дошкільні заклади, школи та вузи; подбати про глибоке і свідоме вивчення дітьми програми України про захист миру; яскраво показувати боротьбу України за мир між народами; переконливо, на конкретних фактах розкривати суть зовнішньої політики України; зміцнювати зв'язок виховання учнівської молоді з життям, з практикою будівництва незалежної демократичної Української держави.

У визначенні змісту, форм і методів виховання учнівської молоді на ідеях миролюбної політики незалежної держави України педагогічні колективи шкіл повинні виходити насамперед із змін у суспільстві, в його соціально-економічному й культурному розвитку. Форми і методи у своїй сукупності впливають на навчання учнів, їх громадську діяльність, працю і відпочинок, на погляди, уявлення, психологію. Критерієм оцінки виховання дітей різного віку на ідеях миру має стати їх моральне зростання, формування особистості кожного учня, його участь в суспільному житті.

У системі виховної роботи школи з старшокласниками на ідеях миру важливу роль відіграють такі широко поширені форми, як лекції, диспути, вікторини, громадські читання старшокласників на теми мирної зовнішньої політики України. Всі форми роботи частково висвітлені в працях Ю. К. Бабанського, С. Я. Дем'янчука, Т. Д. Дем'янюк, Т. Е. Колупаєвої, І. І. Шкурка та інші. На нашу думку, в більш глибокому їх вивченні повинно знайти місце в інших наукових працях.

З метою гуманізації та проведення в комплексі всієї виховної роботи в школі, потрібно об'єднати зусилля шкільних закладів і створити надійну систему виховання учнівської молоді на ідеях миру в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл та вузів України.

Проведення масового педагогічного експерименту в природних умовах роботи шкіл, багаторічне вивчення проблеми виховання учнів старших класів в дусі миру в навчальних закладах України дозволили нам розкрити не тільки сутність і зміст системи миротворчої діяльності загальноосвітньої школи, але і створити певну систему позакласних виховних форм та заходів, які сприяють формуванню в кожного школяра глибоких переконань у правоту українського народу за свою соціальну незалежність, мир і взаєморозуміння між народами, позитив-

но впливають на виховання підростаючого покоління в душі миру.

Як показують наші дослідження, школа вже підійшла до того, щоб створити цілісну систему виховання в душі миру. Педагогічні колективи шкіл та вузів у вихованні старших школярів на ідеях миру повинні зосереджувати свою увагу на таких питаннях:

- в підручниках і навчальних посібниках з педагогіки доцільно ввести спеціальний розділ «Виховання школярів на ідеях миру в навчально-виховному процесі школи та вузу, у якому розкривалася б методика проведення заходів, присвячених миру і дружбі між народами, наводились би окремі приклади Уроки миру, бесіди та інші форми виховної роботи інколи;

- на сторінках педагогічних газет і журналів слід систематично публікувати матеріали, присвячені досвіду роботи шкільних колективів по організації виховання учнів на ідеях миру;

- вважати доцільним у вихованні учнівської молоді на ідеях миру у позакласній роботі використовувати такі форми'', як: колективне прослуховування окремих найбільш актуальних теле- та радіо передач з подальшим їх обговоренням учнями; оглядові коментарії до прослуханих радіо- і телепередач, публікацій преси.

Дослідження показало, що виховання учнів старших класів в душі миру не протиставляється в українській школі військово-патріотичному, а, навпаки, здійснюється в тісному взаємозв'язку з ним, поскільки наша армія — це армія миру, яка вірно стоїть на сторожі миру і міжнародної безпеки.

Основні принципи, які визначають зміст, форми та методи виховання старших школярів у відповідності із завданням української школи, розроблені на основі теоретичного узагальнення документів, прийнятих Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом міністрів республіки, концепції національного виховання, розробленою групою вчених України, з урахуванням загальнопедагогічних принципів виховання. Вони відображають історичний досвід української школи і педагогіки по вихованню учнів в душі миру.

В дослідженні показана взаємодія інтелектуальних і моральних сторін розвитку особистості учня в процесі його виховання на ідеях миролюбної політики України — більш активне засвоєння знань і формування уявлень про захисників України під впливом позитивного відношення до них дітей, з одного боку, а з другого боку — збагачення і посилення їх почуття симпатії і гордості за Українську армію, яке переростає потім в учнів у бажання наслідувати воїнів, в результаті засвоєння

нових понять формування у них уявлень про людей військової професії.

Реалізація всіх проаналізованих принципів, методів, форм виховання старшокласників засобами миру у позакласній роботі загальноосвітньої школи є відображення об'єктивного процесу перетворення виховання в складну і в той же час більше цілісну виховну систему, яка об'єднує всі інститути суспільного виховання. В нашому дослідженні обґрунтовується положення про те, що сукупність загальних і специфічних умов досліджуемого процесу представляє собою своєрідну ієрархію, в якій проявляється органічна єдність загального і специфічного в взаємодії виховних сил, які забезпечують ефективність виховання учнівської молоді на ідеях миру.

Проведене нами дослідження не змогло розв'язати всіх проблем виховання учнів в душі миру у позакласній роботі. У подальших дослідженнях цієї проблеми потрібно визначити оптимальні особливості навчальних предметів з метою підготовки майбутніх вихователів до миротворчої роботи школи з учнями. Дальшої розробки потребує обґрунтування педагогічно цілеспрямованих шляхів і засобів, взаємодії виховних сил в процесі різних видів діяльності школярів, своєрідності при цьому функцій вчителів, учнів та сім'ї, способів і умов їх взаємодії по вихованню учнівської молоді в душі миру.

У сукупності форми і методи впливають на навчання учнів, їх суспільну діяльність, працю і відпочинок, на погляди, уявлення і психологію. Необхідно долати надмірне захоплення масовими заходами, недооцінку можливостей кожного школяра, невміння пробудити й підтримати його ініціативу. Не можна змішувати поняття, «виховання учнівської молоді в душі миру» з «ідейно-політичним вихованням учнів», бо це може привести до дальшої політизації школяра, як це було за часів Радянського Союзу.

Перебудова навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи України — нагальна проблема часу. Вона потребує удосконалення і процесу виховання старших учнів на ідеях миру в позакласній роботі і світлі реформ, які проводить наша держава.

Суворі й тяжка доля нашої України в минулому. Мов та орлиця, народжена для сміливого польоту, вона билася в тяжких пугах. Хто тільки її землі не топтав. Та вона вистояла в тій суровій багатовіковій борні. Стала незалежною. Тому ми повинні робити все, щоб наша національна школа допомагала Україні успішно долати кризу, в яку вона попала; виховати юнаків та дівчат відданими патріотами і захисниками своєї Вітчизни.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- I. Акт про проголошення незалежної України // Радянська Україна. — 1991. 31 серпня.
- 2 Алексеев Ю. М., Вертегел А. Г., Даниленко В. М. Історія України. — К.: МИВЛ «Теал», 1993. — С. 3—98.
3. Апонович Олена. Розповіді про запорізьких козаків. — К.; Дніпро, 1991. — 335 с.
4. Бабанський Ю. К. Виховання в душі миру **Ц** Воспитание школьников, 1986, № 3. — С. 7—13.
5. Беспалий В. А., Братченко С. П., Шульга Н. А., та ін. Національні відношення по Україні. — К.: Україна, 1991. —■ 238 с.
6. Бех І. Д. Концепція виховання особистості // Рідна школа, 1991, № 5. — С. 40—47.
7. Білоусова В. О., Бабич В. Т. Гуманізація відносин як передумова виховання учнів в душі миру // Виховання учнівської молоді в душі миру і взаєморозуміння. — Рівне, педінститут, 1992. — 111—112 с.
8. Богуш А. М., Смовська О. І. Етичні бесіди в 1—3 класах. К.: Рад. шк. 1981, — 140 с.
9. Болдирев М. І. Класний керівник. — К.: Радянська школа, 1982. — 252 с.
10. Бурлака Я. І., Руденко Ю. Д. Історія педагогіки: витоки, пошуки і проблеми / Рідна школа, 1992, № 1. — С. 7—13.
- II. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР. — К.: Видавництво Київського університету, 1986. — 227 с.
12. Великая Отечественная в письмах / Сост. Гришин В. Г. — 2-е изд., доп. — М.: Полиздат, 1982. — 351 с.
13. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів комент., приміт. А. П. Демиденка. — К.: Веселка, 1992. — 551 с.
14. Виховання учнівської молоді в душі миру і взаєморозуміння: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції, 15—17 грудня 1992. — Рівне, педінститут, 1992. — 298 с.
- Виховання учнівської молоді в душі миру і нове політичне мислення: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 19—22 вересня 1990. - Рівне, педінститут, 1990. — 265 с.
- , 16. Воспитание учащейся молодежи на идеях мира: Тезисы докладов Межвузовской научно-практической конференции. — Ровно, 15—17 мая 1989. 156 с.
- 17- Вопросы воспитания учащихся в духе мира: Тезисы докладов Межвузовской научно-практической конференции. — Ровно, 15—17 мая 1989. —95 с
18. Герой-інтернаціоналісти. — М.: Просвещение, 1991. ____ С. 5—30.
19. Герасимов Г. И. Путь к безъядерному миру. — М.: Международные отношения, 1986. — С. 3—12.
20. Гончаренко С. У., Мальований Іо. І. Про принципи положення концепції національної середньої загальноосвітньої школи // Радянська школа 1999, № 10. — С. 3—5.
21. Грушевський Михайло. Про українську мову і українську школу. К.: Веселка, 1991. — С. 7—23.
22. Гриценко М, С. Нариси з історії школи в Українській РСР. — К.: Радянська школа, 1966. — С. 166—181, 187—215.
23. Дем'янчук С. Я., Колупаєва Т. Е. Виховання молодших школярів в душі миру. — Рівне., педінститут, 1990. — 107 с.

24. Дем'янчук С. Я. Самодіяльні клуби старшокласників, як засіб виховання // Педагогіка: Респ. науч.-мет., сб., № 11(. — К., 1972. — 48—53 с.
25. Дем'янюк Т. Д. Народознавство в школі: досвід, проблеми, пошуки. — К.: ІВЦ «Київ», 1993. — 80 с.
26. Декларація про державний суверенітет України. — К.: Україна, 1991. — С. 1—2.
27. Дем'янчук С. Я. Розвиток теорії і практики ідейно-політичного виховання учнів 9—10-х класів загальноосвітньої школи. (На матеріалах позакласної роботи шкіл Української РСР): Автореф. дис. докт. пед. наук. — К.: 1978. — 58 с.
28. Домославська М. І. Козацькими стежками // Рідна школа, 1991, № 7. — С. 26—27.
29. Журбицька Т. С. Перше червня — Міжнародний день захисту дітей // Початкова школа, 1988, № 6.
30. Закон Української Радянської Соціалістичної республіки «Про освіту» // Освіта. — 1991, 29 червня.
31. Заслуженюк В. С. Воспитание учащихся на идеях и традициях дружбы народов СССР. — К.: Радянська школа, 1983. — 215 с.
32. Захожий В. М. Надежда мира // Юное поколение в борьбе за мир и социальный прогресс. — М.: Мол. гвардия, 1986. — С. 3—19.
33. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. — Вин. 1 і 2. — К.: Мін. освіти, 1994. — Вип. 1. — 336 с.; Вип. 2. — 310 с.
34. Зрезарцев Б. С. Кровное дело народов. — К.: Знание, 1986. — С. 5—20.
35. Зубалий Н. Д. Воспитание на традициях. — К.: Вища школа. 1983. — С. 10—21.
36. Иванов І. П. Методика комунарського виховання. — М.: Просвещение, 1990. — С. 17—35.
37. Історичні постаті України. — Одеса: Маяк, 1993. — 383 с.
38. Кабатченко М. В., Соколова Э. С. Воспитывать для мира и жизни // Советская педагогика, 1987, № 2. — С. 105—111.
39. Киричук О. В. Основні принципи і структура організації виховного процесу в школі // Рідна школа, 1991, № 2. — С. 3—11.
40. Концепція розвитку національної вищої (після середньої) освіти України // Радянська освіта, 1990, 23 листопада.
41. Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України // Радянська освіта, 1990, № 11. — С. 3—8.
42. Концепція системи управління народною освітою демократичної держави // Освіта, 1991, 26 березня.
43. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України (за ред. О. В. Киричука) // Радянська школа, 1991, № 6. — С. 9—19.
44. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Радянська школа, 1991, № 6. — С. 20—25.
45. Концепція національного виховання // Схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року // Освіта, 1994, 26 жовтня.
46. Колупаєва Т. Е. Педагогічні умови виховання молодших учнів на ідеях миру у позакласній роботі: Автореф. дис. канд. пед. наук. — К., 1991. — 24 с.
47. Кон І. С. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980. — 192 с.
48. Конахіна О. Г., Конахін П. В., Павличкова Г. Л. Методологічний аспект виховання справжніх гуманістів в сучасних умовах // Виховання учнівської молоді в дусі миру і нове політичне мислення. — Рівне, педінститут, 1990. — С. 221—222.

49. Коляда О. Я. Виховуємо патріотів-інтернаціоналістів. — К.: Радянська школа, 1986. т— С. 25—42.
50. Коляда О. Я. Виховання учнів на героїчних традиціях земляків. — К.: Радянська школа, 1986. — С. 5—13.
51. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. — К.: Веселка, 1992. — С. 6—59.
52. Кучерук О. С. Оповідання з історії України. — К.: Освіта, 1992. — С. 7—61.
53. Красовицький М. Ю. Планета в мініатюрі // Радянська школа, 1989. № 8. — С. 42—46.
54. Леонтьев Г. Л. Стратегия мира и безопасности. — М.: Международные отношения, 1987. — С. 12—48.
55. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. — К.: Радянська школа, 1990. — С. 366.
56. Макаренко А. С. Педагогічна поема. ■— К.: Радянська школа, 1988.
57. Малафік І. В. До питання про розвиток теорії педагогіки миру // Виховання учнівської молоді в дусі миру і взаєморозуміння. — Рівне, педінститут, 1992. — С. 30—31.
58. Мир и разоружение / Материалы II Всесоюзной конференции ученых по проблемам мира и предотвращения ядерной войны. — М. Наука, 1986. — С. 5—29.
59. Митина В. С. Педагоги — за предотвращение ядерной войны // Советская педагогика, 1987. № 2. — С. 112—115.
60. Мітіна Г. Д. Підготовка студентів педінститутів до здійснення патріотичного виховання молодших школярів: Автореф. дис. канд. пед. наук. ■— К.: 1993. — 28 с.
61. Мітюрів Б. Н., Аракелян Г. А. Стародавні мислителі про виховання дітей в дусі миролюбства // Виховання учнівської молоді в дусі миру і взаєморозуміння. — Рівне, педінститут, 1992. — С. 262—264.
62. Мороз О. Г. Захистити дитинство **Ц** Рідна школа, 1994, № 7. — С. 28—29.
63. Національна система виховання (Концепція). — К.: Либідь, 1991.
64. Нікуліна А. С. Військово-патріотичне виховання учнів-підлітків засобами ігрової діяльності. Автореф. дис. канд. пед. наук. — К.; 1977. ■— 24 с.
65. Ничкало Н. Г. Идеино-политическое воспитание учащихся средних профтехучилищ. — К.: Вища школа, 1985. — 198 с.
66. Основні документа про школу // Упор. Березняк Е. О. — К.: Радянська школа, 1973. — 360 с.
67. Основи національного виховання / За ред. Кузя В. Г., Руденка Ю. Д., Сергійчук З. О., Стельмаховича М. Г. та ін. — К.: Київ, 1993. — 152 с.
68. Образование и педагогическая наука на путях обновления **Ц** Материалы к научной дискуссии. — М.: Международная академия педагогических наук. 1994. — 76 с.
69. Пастушенко А. С., Немиро М. М. Сто українських пісень. — Рівне: педінститут, 1990. — 107 с.
70. Програма розвитку народної освіти України на перехідний період (1991—1995 рр.) // Освіта. — 1993, 20 серпня.
71. Пирковская Н. Е. Что и как узнают дети о защитниках Родины в начальных классах // Начальная школа, 1988, № 2. — С. Г6—17.
72. Педагогіка / Під ред. акад. Ярмаченка М. Д. — К.: Вища школа, 1986 — 544 с.
73. Позакласна робота по вихованню учнів в дусі миру: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 12—14 вересня 1991. — Рівне, 1991. — 122 с.

74. Питання виховання учнів в душі миру: Тези доповіді міжвузівської науково-практичної конференції 15—17 травня 1989 р. — Рівне, педінститут, 1989, — 195 с.
75. Поташний М. М., Вульфів Б. З. Організатор позакласної та позашкільної виховної роботи. — К.: Радянська школа, 1984. — 215 с.
76. Портной І. М. Виростають патріотами // Радянська школа, 1989, № 3. — С. 16—20.
77. Разоружение — веление времени. Вып. 3-й / Сост. Прожогин Н. — М.: Правда, 1984. — 176 с.
78. Ратники мира / Авт. — сост. Садовский Я. Г. — М.: Мцель, 1986, — 5-27 с.
79. Сайко В. И., Запорожец И. В. Все мы в ответе за мир, Симферополь: Таврия, 1986. — 18—21 с.
80. Сиротенко А. І. Уроки миру в школі. — К.: Знання, 1987. — С. 48.
81. Соколова Э. С. Воспитание в духе мира и дружбы народов // Советская педагогика, 1986, № 5. — С. 3—8.
82. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. — Кд Радянська школа, 1975. — 236 с.
83. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. — К.: Радянська школа, 1989. — 248 с.
84. Сухомлинський В. О. Вибрані твори / В 5-ти т. — Т. 1—5. — К.: Радянська школа, 1976—1977.
85. Сухомлинський В. О. Видатний український педагог // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю з дня народження В. О. Сухомлинського. — Рівне, 1993.
86. Сухомлинський В. О. Виховувати дітей в душі миру // Радянська школа, 1989, № 3. — С. 10—12.
87. Спирин Л. Ф., Конаныхин П. В. Идеино-политическое воспитание школьников. — М.: Просвещение, 1982. — 191 с.
88. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К.: Радянська школа, 1985. — 312 с.
89. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. — К.: Знання, 1991, — 48 с.
90. Стещенко О. Л. Всенародне надбання. — К.: Радянська школа, 1989 — С. 3—9.
91. Смирнова Р. І. Урок милосердя // Радянська школа, 1989, № 8. — С. 28-31.
92. Українські народні пісні та думи. — К.: Знання, 1992. — С. 3—19.
93. Уроки миру в загальноосвітній школі // Методичні рекомендації на допомогу вчителям 1—8 класів, вихователям, студентам. / Упор. Дем'янчук С. Я., Колупаєва Т. Е. Рівне, РОШКУ, 1986. — 21 с.
94. Фарфоровський В. П. Основи військово-патріотичного виховання школярів. — К.: Радянська школа, 1982. — 181 с.
95. Фарфоровський В. П. Виховання громадянина-захисника Батьківщини. — К.: Радянська школа, 1990. — 211 с.
96. Фарфоровський В. П. Патріотичне та інтернаціональне виховання школярів. — К.: Радянська школа, 1978. 102-а Фронтіві трикутники. // Розповіді про листи учасників Великої Вітчизняної війни. — К.: Політвидав України, 1989. — 151 с.
97. Философия мира против идеологической войны. М.: МЫсль, 1988. — 314 с.
98. Мир тобі, Земле // Письменники Радянської України . про боротьбу за мир, за світле майбутнє всього людства. — К.: Дніпро, 1987. 495 с.
99. Худаш Л. С. Дитячі та юнацькі свята. — К.: Наукова думка, 1982, — 167 с.

-
100. Хрущ В. Д. Педагогіка миру і нове політичне мислення в процесі вивчення деяких проблем курсу «Історія педагогіки» // Виховання учнівської молоді на ідеях миру. — Рівне, педінститут, 1989. — 13—14 с.
101. Цветков Г. М. В ім'я збереження миру. — К.: Політвидав України 1986. — 141 с.
102. Чорна К. 1. Щирість дитячої дипломатії // Радянська школа, 1989, № 8. — С. 23—28.
103. Челишов К. І. Міжнародний рік миру // Народна освіта, 1986, № 8. — С. 85—86.
104. Шашло Т. М. Військово-патріотичне виховання в школі. — К.: Радянська школа, 1987. — 240 с.
105. Шкавро Л. В. День героїв // Початкова школа, 1986. — С. 2—4.
106. Шорохова Е. В. Виховання в душі миру // Психологічний журнал. — 1987. Т. 8, № 2. — С. 21.
107. Шкурко І. І. Соціально-гуманітарна підготовка і політична підготовка майбутніх учителів /Історико-педагогічний аспект. — К.: КДПІ, 1992. — 143 с.
108. Янченко Ю. А. Коли пануватиме дух національного виховання /А Рідна школа, 1992, № 11—12. — С. 50.
109. Ярмаченко М. Д. Комплексний підхід до виховання. — К.: Знання, 1985. — 23 с.
110. Ярмаченко М. Д. Розвиток, виховання, формування особистості // Педагогіка. — К.: Вища школа, 1986. — С. 38—60.

